

‘मे दासनी इमी रे अ !

अथ दासनुं गी रे ओ अमी अमी अ !’

—भजन

कस्मैव देवा याज्ञवल्क्येति त्रिव्योमिति होवा च कस्मैव
देवा याज्ञवल्क्येति त्रय इव्योमिति होवा च कस्मैव देवा
याज्ञवल्क्येति द्व्यव्योमिति...अथर्व इव्योमिति...एक इव्योमिति
होवा च।

—शृङ्गारप्रयुक्त उपनिषद् ३,६,१

વાર્તાસૂચી

ચક્રીનું બન	૩
સરપૂરવાલિ.	૨૬
એક સુખી રૂઝાના	૪૦
હાપના પત્ની	૫૭
હમુ અને હામિની	૭૬
પરજીટિયાં	૮૭
એક સુધારકનું નસિયતનામું	૧૦૭
રમેશ	૧૧૮
પંચાનન	૧૪૨
ભનૈયા	૧૫૬
ગરબો	૧૭૪
જૂજોયાની વહુનાં ધરેણાં	૧૯૫
ત્રણ અધુરું છે	૨૧૦

બંદિની

Arjun Kumar Sharma

૨૨૫



નિવેદન

શ્રાવણી મેળોને મળેલા આવકાર ઉપરથી આ
સંગ્રહ વાચક સમુદાય સમક્ષ રજુ કરવા પ્રેરાઉં છું.

વિશેષાર્થે

ઉમાશંકર જોડાલાલ જોષી

૧૧-૧-૧૯૩૮

ત્રણ અધું બે

અને

બીજા વાતો

ચક્રીનું મૂત

અમથો સુનાર અમે વાંસથો નાખી દાધમાં વીધડું
અને નાનકડી દરવની રાખી ગામેગામ મજૂરીએ કરેનો.
અત્યારે થાપ્પોપાક્યો પર તરફ પાછો આવેનો હતો ને
મનમાં મનમાં ગોણવેનો હતો કે ઉલ્લા કામમાં જોબિયા
સોંપ્યાએ ફોગટનું બે દિવસનું ગાળડું પાડી આપ્યું. પણ
ધર્મશાળાનું કામ હતું ને બે દિવસ આપ્યું કમાયા તોય
શું ધર્મ ગમ્યું? પરમના કામમાં રામજી રાજી. આમ પોતે
પોતાની મેળે નહિ દરેકા છતાં દરેકા આ પુન્યનું ફળ,
કાઠીને રજુ ને દાથીને મજુ દેનારો, ઉપરવાજો પરમાત્મા
જરૂર આપશે એમ સ્વપ્નમાં રમતો રમતો અમથો માથે
આવેનો હતો.

પરંપ્રે ઘડીને જોસમેર આગળ વધ્યે જતા
માખુમેમાંથી એકાદનો ધક્કો વાગ્યો ત્યારે જ અમથાની
આંખ બરોજર ઝિંઘડી ત્યારે જ જાન આવ્યું કે પોતે

महाराष्ट्र राज्य सरकार

प्रमाणित करण्यात येत आहे की

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

वतीस येत आहे

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

वतीस येत आहे

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

वतीस येत आहे

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

वतीस येत आहे

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

वतीस येत आहे

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

वतीस येत आहे

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

वतीस येत आहे

महाराष्ट्र राज्य सरकारच्या

महाराष्ट्र राज्य सरकार

महाराष्ट्र राज्य सरकार

महाराष्ट्र राज्य सरकार

महाराष्ट्र राज्य सरकार

ત્રણ અધુ" એ અને બીજી વાતો

પાછળ ટોળામાંથી એકી સાથે પાંચ સાત બાણો
બોલી બિઠ્યા તે તો અમથાએ બાગ્યે જ સાંભળ્યું, પણ
મિત્રીએ ધશારા માત્રથી ચક્કી તરફ અમથાની નજર
પ્રેરી અને એની સમજમાં કંઈક બિતર્યું ખરું. મિત્રીની
પડખે બીજા એ ત્રણ કારીગર બિભા હતા તે પણ જોઈ
રહ્યા હતા કે ભાઈ શી ધાડ મારે છે. અમથો એટલું
માત્ર બોલ્યો,

‘પણ એમાં હું શું કરું?’

પાછળથી સ્પષ્ટ અવાજે આવ્યા:

‘મિત્રી, કહોને એને ઝાળખતા હો તો, સમજાવીને.’

‘તમારાથી તો બન્યું નહિ પણ કદાચ એને કાવ
હોયે ખરો!’

‘સમી કરી દેશે તો એનું મન રાજી કરીશું’
માલિક બોલ્યો. ‘જુઓને, કાઈ માણસ મરી ગયું હોય
એમ ચક્કી ખોટકાઈ ગઈ ત્યારનું આખું ગામ ઉભરાયું
છે. આટલા બધા આગળ તો જૂઠું નહિ બોલું?’

‘અરે! કારીગર છે કે કાકરો?’

‘જે તેનું કામ ન કરે ત્યારે દુનિયા જ બિંધી વળી
જશે ને?’

‘હા, કારીગરને કહેવું પડે વળી?’

પણ આ ટીકાઓ દરમ્યાન જ અમથો ચક્કી પર
કામે લાગી ગયો હતો, અને ટીકાઓ હજી પૂરી તો થઈ

ચક્ષીનું જૂત

નથી ત્યાં બોલનારાઓના મોંઢામાં શબ્દો અરધા રહી જાય એવું કંઈ જન્યું.

વાંસજો તો હતો જ અને જમીન પર પડેલી નાની દથોડી લઈ એક બે ઠેકાણે અમથાએ કાગડારી ભેઈ ત્યાં તો ટોળાના હર્ષનાદથી એ ચોંકી પડ્યો. આસપાસ નજર કરી સૌના મોંઢા પરથી સમજી લીધું કે ચક્ષીનું પેડું ચાલવા મંડી ગયું હતું એથી સદ્ આનંદમાં આવી ગયા હતા. પણ આટલા બધા આનંદનું કારણ નહિ સમજાયાથી અને ખડું ભોળાં તો તરસ બહુ વધી પડેલી હોવાથી પોતાનો હતો તે વાંસજો ઉપાડી અમથો ટોળામાં મારગ કરવા લાગ્યો.

‘જાઓ છો ક્યાં?’ બોલ્યા પડેલા મિત્તીએ મોંઢું દસતું કરી ઈર્ષાચક્રપૂર્વક એને રોક્યો.

‘હા. હા. કંઈ ખુશાલી લઈને જ જાઓ. એમ કેરા કાઠીએ તો ગામનું નાક કપાય’ ચક્ષીવાળાનું મહિનાભાસમાં જ બધું બેસી ગયેલું ભોળું હોંશો હોંશો દોડી આવેલા કાઈએ કહ્યું. પોતાની ગિલટમાં નાસીપાસી આપનાર પરમાખી ઉપર ઉપકાર કરવાની ઇચ્છાથી નહિ; ચક્ષીવાળાને હેવટ કંઈ ચાંલ્યો ચોંટ એ શુભાશયથી.

‘ના, હવે તો આવ્યા છો તો અમારા ગામની ખીજ કંઈ અસાજલા હોય તેમ કાઠી આપતા જાઓ.’ મિત્તી આજીજીપૂર્વક બોલતા હતા.

અમથાના મનની મૂંઝવણનો પાર ન રહ્યો.

ત્રણ મનુ' ને એ સીંચે જાણે.

‘પેલી બચાવવાની મનુ'ને મનુ' જાણે. પણ મનુ' બાપના જાણે.’ મિત્રી તપુ ને તપુ બચાવવાનાં જોણે જાણે.

‘જેનું જન ને જેનું કાંઈ?’ કાંઈ ન મનુ'નું પડતાં અમથાએ ગાણવા માંડ્યાં.

ગાડો ગાળીને મિત્રી એને રોકીને ગાળી. ‘હવે અમને શીદને જોણે. જો? આ ગાંધી માંડીને જિવાડીએ એટલીવારમાં તો ગાંધીનું જન તમે બગાડી દીધું ને અમે કંઈ દેખવા નથી? હવે કાંઈ જાણા રહેવા જાણે. એ ને બને?’

‘ખરું કહું છું. મને કશી જ બનતી ગમ નથી. આ તો આપણો કસળ રજો ને જરી જોગતર વાપરી જોયું ને કામ સીધું એટલા સદમાગી.’ અમથાએ આગળ વધવા નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરી જોયો.

‘અરે એમ બનાવો એ ને ગાણે? એમ જો ત્રણ વાર જોગતર અડાડે ચક્રી ચાલતી થવાની હોત તો આખા ગામની નજર આગળ ચાર ચાર કલાકથી દું બધા ઇલાજ અજમાવી જ રહ્યો હતો ને?’ પોતાની અણઆવડતો આ સિવાય બીજો ખુલાસો એને મૂક્યો નહિ. ‘અને અમને પડાવો એ તે ગાણે? ઇલાજ તે કંઈ છૂપો રહેતો હશે? મોંઢા પરનું નૂર જ કહી દે છે.’

અમથાને થયું કે પગ થાકીને લોથ થઈ ગયા હતા તે એનું બધું નૂર મોંઢા પર તો જઈને ભરાઈ બેઠું નહિ

ચક્કીનું જૂત

હોય, અને આવડા મોટા ગામના મિત્રોથી નહિ બન્યું એ પોતે પસંદવારમાં કરી દીધું એ એમ ને એમ તો બન્યું નહિ હોય એ તો સાચું જ.

ગામસોડા સાંભળી રહેલા તે અંદરઅંદર એની મદતનાં ગુણગાનમાં એકવાર ગણગણી સર્પ, એકદમ શાંત થઈ ગયા અને અદબપૂર્વક ઉભા. કોઈ બોલ્યું:

‘અમ પર મોટા ઉપકાર કર્યો, બાપશુ.’

‘હવે નો અમને પૂરેપૂરો લાભ આપો.’ બીજું કોઈ બોલ્યું.

‘પણ આપો જ ને? ત્યાં ના કહી છે?’ કહી છૂટવા મગશે એવી આશાથી અમથો બોલ્યો. ત્યાં તો બેચાર માણસોએ એને ‘જીવના રહો, બાપશુ.’ કરતાકને ઉપાડી લીધા અને આનંદની જીમરાણ મચાવતા ગામ બણી સર્પ ગયા.

અમથને કંઈ નહિ તોય બે દિવસ હરિપરામાં રહેવું પડ્યું. કોઈની બેઠને પાડીને બદલે પાડો જ આવ્યા કરેનો હોય તો ને એની પાસે ઇલાજ માટે આવ્યું. કોઈને ચાર દોરે તાવળીમાં લી જરી નવટાંક જ જીતરતું હશે ને દોરાધાગા માટે આવ્યું. કોઈની વદને પરખે પાચ વરસ થયા છતાં બાળક નહોતું આવતરતું ને આવ્યું. કોઈ ખજામાંથી, ધરમાંથી, જાડ પરથી જૂત

ત્રણ અધુરો બે અને બીજી વાતો

કઢાવવા આવ્યા. કોઈ બાઈ છાની છાની આવી વરને રસ્તે રાખવા વીંટી મંતરાવી ગઈ. કોઈ દુશ્મન આંગણમાં પગ મૂકતાં ફાટી પડે એવો ઇલાજ મેળવી ગયું. તો કોઈ કોઈ જવાનિયો વશીકરણ મંત્ર શીખી ગયો. સહુ જ પોતાનાં દેશમાં કે પરદેશમાં રહેતાં કોઈ ને કોઈ સગાંને સલામત રાખવા ને રક્ષા હેઠળ મૂકવા કંઈ ને કંઈ મંતરજાંતર કરાવી ગયાં.

બદલામાં અમથા મુતારની પછેડી ભરાઈ જાય એટલું એની પાસે આવીને પડયું હતું. લોકોને નવાઈ તો એ થતી કે આ ઇક્કમી આટલો સાદો અને ના ના કરનારો કેમ હશે. પણ લોકોને એ બધાની પંચાત કે પૂછપરછની શી પડી હતી? એમને તો કામથી કામ. જેમાં ફળ તરત મેળવવાનું હતું એવી કેટલીક બાબતોમાં કોઈ કોઈને સફળતા તુરતાતુરત પ્રાપ્ત થઈ પણ ખરી. અને કેટલાકને સારાં ચિહ્નો દેખાતાં હતાં. કેમકે કોઈ પણ વસ્તુ કાં તો થાય કે કાં તો ન થાય. ત્યાં થોડી ઘણી બાબતોમાં જશ મળ્યા વગર રહે જ નહિ, ઉપરાંત આશા અમર છે એ અમર સૂત્ર તો સા. કોઈ નિષ્ફળ મનુષ્યને પણ સફળતાથી સાંભરી આવે જ છે. અમથાના ઇક્કમ ફળે છે એવી લોકવાયકા ચારેકાર વાયરા સાથે ફેલાઈ ગઈ.

‘જુએને, ત્યારે વેશ તો રાખે છે સીધા સાદા મુતારનો !’

સહાનું જૂન

‘આપણને મને મ્મ ગીતે જો કે રજાએ છે !’

‘હાઈ, મનાંનનું હાઈ મુજાન રજાએ ?’

‘પણ તોમું ? પછીમાં ગામ હિમી આપું.
શક્તિવાનો તો મહિનામાં જ દેવાળું હાઈને જાન ને
મહેવાર તો જયો મધો ને ? પછી આપું મુજો મે
વગલ છવે.’

અમદા જ્યારે નીકળવાની વાત કરવા સાચો ત્યારે
મહાના મામિદે અને મામના બે ગણા માણસોએ
આવીને પડે સાગીને હથું કે જાપણ મહાંમંથી જૂન
હાઈનું તો ખરું, પણ એને અહીં મુજાને જાઓ તો તો
મળી જઈએ. એને જાણે હરીને અહીંથી સર્જ જ
જાઓ.

બે દિવસમાં અમથો આ નવી કળામાં ઠીક ઠીક
નિજમના મેગરી સમો હતો. એને કેઈ કેઈ વાર તો
જાંતિ રહી હાઈની કે પેનામાં તો જૂન પેમી મધું નથી.
નહિ તો આ વગી ધધી સ્થાંથી પોતે સર્જ બેસત, પણ
પેનાને મુજાના મુજાના હાખલા સાંભળી સાંભળીને
એને આમનિશામ મેટો અને પેનાની રજા ખાતર પણ
એણે બધું થતું આપ્યું તેમ થવા દીધું. અને આવા
હજમ કરવાનું હાઈ માંખવા જતું પડતું નથી. એની
હાઈ દોહંતે નથી. નાનપણથી આપ્યુઆપ્યુ જોતો

[illegible]

કર્મને અમર્યાદિત રીતે મરણના મિત્ર અમર્યાદિત
થયો. પાનાને કંઈ બેઠાનું વડે ને પહેલાં ના મિત્રની
જ દાખવાર ના નાખતે એમ મોટી જાણ થયી. એ
પેલું માથાના કેશથી જે પાનાનું સાંધાંધાં અંદર મળતે
કે એ જ ને ? કર્મને અમર્યાદિત અમર્યાદિત કરી મરણને
પામ્ અનામ્. મિત્રની નેટલી તીરનું નજર અપાવતી
જ દશે એમ માની લેવાનું કારણ નથી. પણ મિત્ર
તેવા મિત્રી માણસ ને અરોગર જ અનાવના દશેને
એમ કરી કાઢીએ જે આંખ કેટલી જ તેજને ના પાડી
તો કાઢીએ મટકું માંડવા જેટલા સમયમાં — એવા તાંત્રી
કલ્પતાં પણ કેટલી વાર લાગવાની હતી ? — આંખ શીશા
પાસે લાવી હા પાડી. અધાને થયું કે જૂન શીશામાં
આપાદ કિતરી ગયું છે.

નમતે અપોરે અમથો હારપરથી વાનતેગાનતે
નીકળ્યો ત્યારપહેલાં એની કીર્તિ તો આગળ આગળ
ક્યારનીયે ચાલી નીકળી હતી. ઘેર પહોંચતાં હજી તો
બીજો આખો દિવસ બેઠાંએ એમ હતું અને ઘેર

જવાની હિનાયગ પણ હતી. પણ ખીન્નું મામ આવ્યું ત્યાં જ એને રોટી લેવા માણસો જિભાં હતાં.

‘એ! અમથો દક્ષમી આવ્યા!’ ‘આપણાં બાયગ ખુસી ગયાં!’ ‘જુએને લાખ માણસ વચ્ચે થઈને ચાલ્યા જાય, પણ ખજાર પડવા દે એવા છે કે આટઆટલો દક્ષમ જાણે છે?’ ‘ધારે તો તો’ અપટી વગાડતામાં આખા ગામને વાગોળો બનાવીને જિંધે માથે વડલા પર ટિંગાડી દે.’

અમથાને જે દિવસ વડેલું ઘેર પહોંચ્યું પડત એને બદલે પહોંચતાં પહોંચતાં ખારસા જે મહિના નીકળી ગયા, દરમ્યાન ખાસ માણસ મોડલી દીકરાના સમાચાર અવારનવાર મેળવી શકે એટલું તો અમથા ઇક્ષમીને દવે સહેજે પરવડી શકે એમ હતું.

ધણાથે ઇક્ષમીઓ રખડા દરે છે. કાંઈ તોટા છે? પણ જેમ દરેકાઈ ઇક્ષમમાં તેમ આ મંતરજંતરમાં પણ જે હત્યો તે જ હત્યો. અમથાને તો ચર્યાગ જ અદ્ધુન હતી થઈ આવી હતી એટલે એની રહેતની તો વાત જ ન હતી.

વચ્ચે અનેક મામોમાં એને રોટાવું પડ્યું અને તાનું કંઈને કંઈ કામ કરી આપવું પડ્યું. કોઈ મામવાળા અલ્લસવાળા હોય ને કંઈ ગરજ નથી, કરીને બોલાવે નહિ તો જેમણે લાભ અલાર પડેલાં મેળવેલો તે

પણ આધુ જે અને ખીજ વાતો

લોકો એમને ડરાવતા કે અમથો ઇલમી કંઈ વગર તેડયો ગામને આંગણે આવે એવો નથી, ખીજએની પેડે શામાટે આવે? એના કળજમાં ચક્કીનું ભૂત છે તે તમારા પર છોડી ન મેલે એટલે ઘણાએ ઠેકાણે આવીને ઊભા રહો?

ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે એના ગામના લોકો પણ આમ તો શાંત, મોઢા પરથી માંખ પણ ન ઉડાડાતી એવા સાદાભોળા અમથાને નવા જ રૂપમાં જોઈ ગમ ખાઈ ગયા.

‘ભાઈ, કંઈને કંઈ સિદ્ધિ મેળવી આવ્યો હશે.’

‘માતાજી પ્રસન્ન થઈ છે, અમથા, નહિ?’

અમથો તો છેડેચોક કહેતો, કંઈ જ પ્રસન્ન થયું નથી. પણ એને તો કોઈ ગણકારેય ખરું? ‘ભાઈ, ઇલમનો ભરમ તે કોઈ ખોલી દેતું હોત તો થઈ જ રહ્યુંને?’ એમ કહી સૌને વાત વાળી લેવી પડતી.

અમથો ગામસીમ પરના એક ખખડધનજ શેમળાના થડમાં નાનકડી ચપોચપ એક ડગળા કોતરી કાઢીને અંદર ભૂતવાળા શીશાને પૂરી આવ્યો. ગામલોક કહેતું ‘આપણી સીમ હવે સાવ નિરભે. વાઘખકરીને સાથે પાણી પીવું હોય તો હવે બેલાશક પાએ.’

મહીનું જૂત

અમથા જોગર વાઝને ધરાણ શોખા ને દામ કરવા નીકળેના નો ખરો. પણ જેને ઘેર સુનારની જરૂર દોષ તે અમથા હાથીને લેખને તો પોતાનું પારખું લેવા હાથી આપ્યા છે એમ કહી હાં નો દામે હાં તો રિસાવ.

‘જાણીએ છીએ, બાપસા, તમે નો ધારો તો બોનડાં વગર અદર ડાખરું હાથે આપો. પણ અમ ગરીબને તો નાનું અમથું મૂંપડું કરવાનું. અસામસા કાઢી આપો ને જોબ ચાંગળું પાણી લઈ હાંડી આપો એટલે આપની બડી મહેરબાની.’

અમથાને કોઈ વાંસઝો પકડવા જ ન દે. અને એનું પોપણ ધામ એથી નો અનેકમણું આમ મંતર જંતરમાંથી જ એને મગી આવતું હતું. સુમથ જનો ગયો તેમ ગાંઠે મરથ પણ ઠીકઠીક થયો.

સોમાં નવ્યાણું સુનારો બીજાનાં બારીબારણું ને છન-છાપરાં થડી થડીને જિંદગી તો ગુજારતા હશે અંધારાં, વરસાદને વખતે પાણી ટપકતાં, ધોણડાંમાં જ. પણ અમથા સુનારને તો અમથા હાથીએ એક આગ્રેશાન દેલી કરાવી આપી.

અમથાની વડ કપારની ગુમરી ગયેલી. ધારે તો એની ઉમર કરી પરણવા લાવકની હતી. વળી દેહા પેસો ધરબાર પણ નવી ચટ્ટને જ લાવકનાં હતાં. પણ

પણ અમું એ અને બીજી વાતો

ધણીનો બરોડો પરવાનગરને જરૂર નથી. અને અમથો પોતે નો આ જાળવનો ઇચ્છાએ મરણ કરે નહિ. એટલે એ વાત તો એટલે રહી. અરી વાત તો એ છે કે અમથોની દીકરો પંદરમાળ નરસનો દત્તો અને અમથાની નાનમમાં તો પીડિયાઓ કરવા દોષ એ પરવા કરી ન દત્તી તેનું જરી ફિક જોઈને કરી દેવા અમથો સાગ જોતી રહી દત્તો. અને શુભ મહત્ત શુભ વડીએ એક દિવસ જોડળના ખેડને છેડે પાનેતરનો છેડો બાંધીને કન્યાને ગાજતે વાજતે ઘેર પણ સર્વ આત્મા.

અમથાને હવે કંઈ જ કરવાની લાલચ રહેતી નહિ. પોતે કંઈ અવસ્થાવાન થઈ ગયો ન દત્તો છતાં મોતની વાટ જોઈને બેઠો. હોય એવો દોષ દોષધાર સાગનો. ગામમાં અને આજુબાજુથી તેહું આવ્યે કંઈ અટકી પડ્યું હોય તો જ જતો. પણ જવું તો પડતું જ. કેમકે પોતાની ધણી તરીકેની સાખ તો હવ્યા લગી જળવવી જ રહી. ઉપરાંત એટલેલામાંથી બીજા તો દોષનો એણે પંગ કાઢી નાખ્યો હતો. એટલે વખતે પોતે જઈને મુશ્કેલીમાંથી મારગ ન કરી આપે તો લોકને પરતાવાનું થાય.

કામ કામને શીખવે એ કહેવત અમથાએ મુતારી કામમાં સાચી કેટલી પાડી હશે એનું કંઈ કહેવાય નહિ. કેમકે નાહ તો વાંસલો વીંધણું લઈને દૂર દૂરને ગામડે

ਅੰਤਰਿਕ ਕਾਮ

[illegible]

એક વચ્ચે અર્થિક આચરણની દૃષ્ટિએનાં એવાં
 દરેકની વચ્ચેનાં પદોને કે આમનાં તે વર્ગનાં પાણી
 પાણી આપવાનાં કાર્યો આપનારને વચ્ચેનાં બાળક
 બાળક આપનારને આપનાર અને દિવસને વચ્ચેનાં
 વર્ગનાં આપનારને એવાં એવાં એવાં.

મગજીવાગની રાત હતી. આકાશનું દર્શન કામકામ
બહાર નીકળવું પડતું નહિ. યોનાની મોઢે પડેલાગાના
કાગળનામા મીઝવા જાય તો બસ, પશુ દિવસરાત
રખાયા હજવામા ચરોપૂરો હતા. કોઈ કોઈ કહેતું પશુ
પડુ કે એ તો બાઈ માથે જોરાવર બાપ છે નહિ તો
મંધારુ-અજવાળુ જંગમા વમર નીકળે તો અમે ત્યાં
જુલવતેના ઝપાટામા આવી જ જાય, પરમાદ માંડીને

ત્રણ અધુ" એ અને બીજી વાતો

પડતો હતો. અડવાડિયાથી ચોંટ્યો હતો. પણ ગોડળને પગ ઘરમાં ફેરે શેનો? અત્યારે સગડી ઝરોળર ચેતવીને બેઠો બેઠો તાપતો હતો. પાસેને ઘેરથી અમથો આવીને જુએ છે તો ગોડળ હાથના પંબ સગડીના તાપથી ગરમ કરી કરી ગરદન અને માથા ઉપર લગાડતો હતો. શું થયું છે એટલું પૂછ્યું તો જવાબમાં કહે 'અરે કંઈ નહિ. જરી શરદી હશે.'

'તો બોલતાં શું થાય છે? લાવ જો, વડુ, અણુબોટ્યું પાણી વાટ્ટીમાં.' કહીને અમથો મંતરવા બેઠો. દુનિયામાં જો એને માયા રહી હોય તો એક આટલા આ ગોડળ માટે હતી. એનો વાળ પણ વાંકો થાય તો કકળી ઊઠતો. એને માટે એટલો બધો ભાવ હતો કે એની સાથે કદી જિંચે સાદે બોલતો નહિ, એને કાલે એમ કરવા દેતો, એને સુખી રહેવું હોય એમ રહેવા દેતો.

પાણી ગોડળને પીવા આપે છે ત્યાં ખારણું અધબોલું કરીને કાનો ગોવાળ ડોકાયો, 'આવું કે?'

ગોડળ હાથમાં વાટ્ટી લેતાં લેતાં ચમટી ઊઠ્યો અને આંગળાઓ દલામાં રહી નહિ. પાણી હતું તે સગડીના અગારા પર છમ્ છમ્ થઈ અક્ષોપ થઈ ગયું.

ખિન્નઈને અમથો કાના ગોવાળ તરફ વળીને બોલ્યો, 'કેમ કંઈ કવખતનો?'

'બાપજી ભુધર ભટ્ટની પાડી હાથમાં આવતી નથી તે જિબી સીમમાં ગોતી ગોતીને ચાડ્યો . . . '

ત્રણ અધુ" છે અને બીજી વાતો

ન પૂછતાં, આપને જ પૂછ્યું, 'આ તો ગર્ભ દેરાનું લીધું એ જ માટલાનું ને?'

વચ્ચેથી વધુએ જ ચોખ્ખવટ કરી, 'હા. એક માટલું એવું રાખીએ છીએ રોજ.'

'કંઈ વાંધો નહિ, વધુ બેટા. કશો વાંધો નથી. એ પાણી તો દેવાને પણ દુર્લભ છે.' કહી અમથો મંતરવા લાગ્યો.

પીતાં પીતાં વચ્ચેથી ગોકળ બોલ્યો, 'પી તો જઈ છું, પણ આ કંઈ અણબોટ પાણી નો કહેવાય, આપા.'

'હવે એ તો તારે જોવાનું કે મારે?'

દીવો રાણો કરી દઈ સૌ સૂતા હતા, ને માથા પર ખોપરી ફાટી જાય એવા કડાકા થતા સાંભળાયા. મોંઢા પર પછેડી ખેંચતાં ખેંચતાં ગોકળ બોલ્યો, 'આપા, આવા કડાકા મેં તો આયખામાં સાંભળ્યા નથી. નક્કી પેલું ભૂત જ.'

'હવે મૂર્છા જઈશ? આ પાછા આયખાની વાત કરવાવાળા!'

સવારે બિડ્યો ત્યારે ગોકળ તોવને સંગાથે લઈને બિડ્યો હતો. અમથાએ વહેલી સવારે બહારથી નેવાંતું પાણી ઝીલી, જરી કરવા દઈ, મંતરીને ગોકળને આપ્યું.

પણ આશુ' એ અને બીજી વાતો

‘જુઓ, કેમકે કાર્તિક અને નાહું ને અમણાં
હતર વાળું.’

‘અને દાકરની ગાટલીઓનાં અંગરેજ પાણી પાણી
એટલે તો વિદેર જ ને?’

‘બાઈ, જૂતને કાચમાં રાખવું :કાંઈ નેવાનેવાના
બિલ છે?’

‘પોતાનું નામ રાખનાર એકના એક દીકરાને તે
જવાબી ન શક્યો તો એની વિદ્યા શા કામની?’

ગોકળની વડુ ઘરમાં જૂતનો બો બારે છે એમ
રડવાફટવામાં રાગડા તાણતી વખતે પણ વળીવળીને
કહેતી હતી તે ઝાઝા દિવસ ખમ્યા વિના એક રાત્રે
પોતાનાં અને બીજાં હાથ આપ્યાં એટલાં ઘરેણાં લઈને
બીજા કોઈનું ઘર હજીવવા ચાલી ગઈ. તોય અમથો
એકલે પડે દિવસ ગુજરવા લાગ્યો. એને હવે કોઈ
કામે તો બોલાવવું ન હતું. કેમકે એની સિદ્ધિ તો ફોક
ગઈ છે એમ સૌકોઈના મનમાં વસી ગયું હતું, હવે
પાછા પ્રકાશમાં આવતા પુરાણા જૂવાજતીઓના ટાણામરના
પ્રચારને લીધે ફ્લી ગયું હતું. . . . અમથાએ
પોતાની છૂટક છૂટક ચીજો હતી તે અને રોડડ થોડી
હશે તે પર થોડા મહિના ગુજરો ડ્યો. અને પછી
દાણો ખૂટી પડતાં હવેલી વેચવા પણ તૈયાર થયો.
ખુશાલને થયું કે સસ્તામાં હવેલી હાથ થશે પણ એટલા
પણ પૈસા અમથા ઈલમીએ ગયાં વરસોમાં એને ક્યાં

440' 1/2' 200' 200'

[illegible][illegible]

ਅਤੇ, ਮਾਨਸਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵਿਚਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨਾ, ਇਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ, ਸਾਡੀ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਸਾਡੀ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

જાન્યારી ૧૯૫૧ ની રજાની રજા

અબે ચાનસો વાખી પટેલાની જોમ અમદા
નાગેલામામ કરે છે માત્ર, દર-વાન, કાળના ચાનસામે
એના ચરેરા પરથી નિર્વપણે ડાઘ ઉખાડી લીધા છે.

સરયૂરવાતિ

રાવળડાદુર વસંતરાગ સમરેલા વિચારના દત્તા.
 પણ સાથે સાથે આવદારદ્રશ્ય દત્તા એમ બૃહવાનું નથી.
 પોતે મોહનગદમાં દિવાનપદે દત્તા હાં પોતાની નાનામાં
 નાની રોહિણીને જ સાથે રાખના. રાજનં વાજનં ને
 વાંદરાનું બહુ પૂછવું ગણીને તારુણ્યને ઉગરે આવવા
 થયેલી સરયૂ અને સ્વાતિને તો એમણે શહેરના એક
 વિદ્યાર્થીનીગૃહમાં જ રાખી હતી. આમ આવદારિકતા
 અને સુધારકતાના મુખેજ સહેજે સાંધી લીધો હતો.
 નાની સાતેક વરસની રોહિણી રાવળડાદુરની આંગળી
 પકડીને ગાડીમાંથી નીચે ફટી પડી આગળ દોડી જઈ
 ખુદ હિઝ હાઈનેસ (રાજસાહેબ)ના ખોળામાં જતી
 ખેસી જાય તોય વાંધો નહિ, અને વારતણેવારે એને એમની
 તરફથી ભેટો મળે તો તેય રોહિણી સ્ત્રીકારવા લાયક
 હતી.

મરચૂદવાતિ

નાની, રમનિયાળ, ખડખડાટ હામ્મની ખૂસબો
 મોગેર રવાવતી, કપિયા દાંતની રમખીય વીગળી
 ચમકાવતી રોહિણી દિગ્ધ દાર્દનેસની સાંજી મૂંઝા ખેંચતી
 સારે પોને આંખ મોંચી જઈને રાવજદાદુરનાં બીજાં
 પુત્રીરત્નો વિષે પણ પગવાર સ્વપ્ન જેવો ખ્યાલ કરી સેના
 દેવા નોઈએ. કેમકે તેઓથી રોહિણીને બેઠ આપના
 ને દરતાંયે અનેકમળી બેટા મોટીજદેનો મારે આપવાનું
 ચૂકતા નહિ. કહેવાનું કે સાથી મોટી દીકરી જેને
 પોતાને રોહિણીથી મોટાં સંતાનો છે ને તો કાઈ મોટા
 નિદાન વેપારીને રાવજદાદુરે પરખાવેલી છે અને
 હસકતા જ રહે છે.

રાવજદાદુરે, ત્રણેક વરસ પર વિધુર યયા સારે,
 ઘેર ફૂગદીપક નદિ દેવા છતાં, હરી રાત્રા હાથ કપાં
 નહિ. નાની રોહિણીમાં એની માની મૂર્તિને સજીવ અને
 સાંમેપાંગ મુરેખ નિદાગી હૈયું દારતા અને વખત
 રાજકાજમાં આંધો જતો તેની મમ પણ ન પડતી.

આ મે વેંકશનમાં માત્ર, પોને સડેર તરફ જઈ
 શકે એમ ન હોઈ સરખ અને સ્વાનિને પોતાની પાસે
 ખોલાવવાનો દરહો સેવતા હતા. ત્યાં હસકતાથી
 મોટીજદેનનાં આમહબથી કાગળ આવ્યો કે બધી બહેનો
 મદિનોમાસ એને પડખે રહે અને પોતે માની ખોટ
 એમને નહિ જખાવા દે. પણ માની ખોટ એકલી

ଅନ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଗୁଣ ଯେଉଁ ଗୁଣ ଗୁଣ

[illegible]

સરયૂ સ્વાતિ કરતાં જે વરસ જ મોટી હતી. પણ
 ત્યાં વિદ્યાર્થીનીગૃહમાં સ્વાતિનું સરયૂ વિના બીજું કોણ ?
 માવિદ્યોણી સ્વાતિને માટીનું ફેલ ન સાંભરી આવે
 એટલા લાડોડોથી સરયૂ એને રાખતી હતી. અને
 બહેનોને એક ઓરડી મળી હતી. સરયૂ સ્વાતિનાં
 પહેરવાનાં લૂગડાંલતાં બરાબર ગોઠવવાથી માંડીને સૌ
 વાતની સંભાળ રાખતી. સ્વાતિ નાલીને બીના કેશે
 આવે તો સરયૂ ખૂબ પાડી લેડે, ‘હિતાવળા, આટલું પાનું
 પૂરું કરીને નવડાવવા તો આવતી હતી. એટલું ન
 રહેવાયું?’ અને પાનું અધૂરું મેલી વાળ લૂંટી હતી
 બહેનને ખોળામાં બેસાડી ખાસી મઝાની બે લટ ગૂંથી
 આપતી. જન્મવાની ઘંટડી વાગે ત્યારે સ્વાતિએ તો
 દોડી જ જવાનું. ચોપડીઓ વગે કરવાની હોય તો
 સરયૂ કરશે જ ના? ચોપડીઓ પર, નોટખૂંદા પર

સરસ્વતીવાનિ

કળાપૂર્વક નામ લખવાનાં તે પણ સરસ્વતી કોડેકોડે કરી
 રીધુ હતું. બધાવામાં મદદ કરવામાં સરસ્વતી એાછી ન
 હતી. પોતાના દાખલા મણવાના રહી ગય, પણ
 સ્વાનિને તો અધુ 'ભેસન' નૈધાર કરાવી જ આપતી.
 સ્વાનિનો નંબર નીચે જિતરે તો તો પોતાનું જ ભણું
 અપમાન થયું હોય એમ અધાગ મહેનત લઈ એને
 માખવાડતી. અને જૂકું કોક પહેરાવી, બને લોકો ખબા
 પર થઈ જાતી પર લાવી, કપાળ પર ચૂમી કરતી ને
 વાતમસ્તબધાં અવાજે બોલતી, 'જેઈ હું આજે કેવી
 પહેલા નંબર નથી લાવતી તે?'

બંનેનો અભ્યાસ સારો ચાલતો હતો. એક તો
 બંનેમાં પિતાનું છુદ્ધિનેજ અને માની મોહકતા જિત્યાં
 હતાં. તેમાં બંને પાછાં ઉઘમી. નાની સ્વાતિ ય પોતાના
 અભ્યાસમાં અનહદ ખંત જનાવતી. પછી બધે આમ
 એને લેરા પણ ખજર ન હોય કે ગણિતની ચોપડી ક્યાં
 મૂકેલી છે કે સ્મર ક્યાં છે અથવા તો કમ્બરપટ્ટી ક્યાં છે.
 વરતની શરૂઆતમાં તો બંને બહેનો આમ એકરાગપણે
 રહી. પછી પણ કંઈ જમૂરાપણું તો આવ્યું નહિ જ.
 એટલું ખરું કે સ્વાનિની કાગળમાં સરસ્વતી કોઈવાર પોતાનું
 કામ ચૂકી ગય તો જરીક ખિન્ન થતી અને એને
 પોતાનું કામ કરી લેવા ચુમ્બાબેર કહેતી. પણ એકવાર
 રીતમાં ને રીતમાં સ્વાનિ નાદી આવીને વાગની લટ એકલી
 એકલી કરી રહી ત્યારે ચોપડીમાંથી માથું જિંચીને
 સરસ્વતી જે લેયુ એ ઉપર એ હસવું આગી રાખી નાહ.

પણ અધુનું જે અને બીજી વાતો

હિંતીકને દર્પણ ખાંટી પરથી નીચે ઢાલી સ્વાતિના મોંઢા આગળ ધરી એણે માથા પર દોરેલા નકશો એને ગતાવ્યો. દર્પણને ટેબલ પર ફગાવી બેઠા દાથે એને ઉપાડી લીધી. અને સ્વાતિ પોતે જ આંધુ વડે પોતાના ગાલ ભીંજવવા કરતી હતી ત્યાં સરયુએ જ વદાસભાઈના ચૂંચનોથી ભીંજવી દીધા.

છતાં સ્વાતિ પરીક્ષા ટાણે સૂરજ ઝિઆ સુધી થોપ્યા કરે તો સરયુએ એને જગાડતી તો રહે જ ને? ‘અંગૂઠો મરડું તો મારી છાતણડિયે લાગે’ એ ભાવથી તો તદ્દત અજ્ઞાત હતી, સમય અને પાત્ર પૂરતી દૂર પણ હતી. પરંતુ સ્વાતિને જગાડતી વેળાની એની કામગીરી અજળ હતી. સ્વાતિની અદેખડી ડાંચ એવી નધરી થઈ બેસતી કે પછી સરયુ હાથ તો નહિ ચલાવતી, પણ એને અવાજ જરી ડાંચો કરવો પડતો ખરો.

બીજી ગાયતોમાં પણ સાથેને સાથે આવી પ્રગતિ થતી ચાલી હતી. સ્વાતિ ચોપડીઓમાં માથું ઢાલી પોતાની કાંઈ ચોપડી શોધી કાઢવા ફેંદાફેંદી કરતી હોય ત્યાં સરયુને બોલવું પડતું, ‘ચલ, ખસ, ચોપડી લેઈએ છેને? કઈ તે તો બોલતી નથી. હું આપનારી નથી તે પોતે ટેબલ ઉપર આ ખળું કરી દીધું?’

છતાં સરયુના ભાવમાં તો તલમાત્ર પણ ઊણપ આવવા પામે એ તો અશક્ય જ હતું. એકવાર રમને દિવસે ઓઢણી પોતાની જાતે પહેરવામાં કલાકેક કાઢીને

પણ અધુરું જો અને બીજી વાતો

ગઈ હતી. સાથે કાંઈ આવવાની ગીતો, ચોપડીઓ તેનું
તો સરખું સંભાળનારી બેઠી હતી.

પહેલાં સ્વાતિને રવાના કરીને પછી જ પોતે હળવે
હૈયે કલકત્તે જવા નીકળી. સ્વાતિને સ્ટેશન પર મૂકવા
ગઈ ત્યારે ગાડી ઉપડતાં સુધી એને કંઈને કંઈ કહેતી
જ રહી. સાર આટલો જ હતો : બાણું છું કે મારા વગર
ઘડીનો છટ્ટો ભાગ પણ આઈસાદેળથી એકલા રહેવાવાનું
નથી. અરે તારાં કૂમતાં તો જોગમાં મૂક્યાં છે ને?—અને
ન કાવે તો ખેંચ બહેનો કલકત્તે ચાલ્યાં આવજો.—એ
તો ફીક, પણ હવે તારે ઇચ્છાંડનો ઇતિહાસ બાણુવો પડશે
તેથી સાથે રાખ્યો છે કે હું મૂકવા બૂલી તો નથી ગઈ?
જો દાખલા ન આવડે તો પેલા પાતળા કાગળ છે તેમાં
ઝીણા અક્ષરે લખી મોકલજો. અરે, ગાંડી. એમાં આંખ
શાની ભીની કરે છે? મોટી થઈશ ને આપણ તને
પરણાવશે ત્યારે ક્યાં હું તારી સંભાળ લેવા સાથે
આવવાની હતી?

અને એવું બોલતાં તો સ્વાતિ કરતાંયે પોતે વધારે
શરમાઈ ગઈ, કેમકે મોટી તો પોતે હતી. સારું થયું તે
આને લીધે અને એકમેક સામું મલકી રહ્યાં. અને એક
મિનિટમાં તો ગાડી અનેને દૂર દૂર કરી મૂકશે એ ખ્યાલ
કોઈ ત્રીજા જ ભાવમાં તણાઈ ગયો.

ગાડી ઉપડી ત્યાં પોતે ઊભાઊભા રૂમાલ ફરકાવેલો
ને આગળથી આરીમાં ડોકાવાની ના પાડેલી છતાં સ્વાતિ

ଅଧ୍ୟୁକ୍ତିକାଳିନି

[illegible][illegible][illegible]

પ્રજ્ઞા અર્થે એ નવે ખીજી જાતે.

આમે આંકે જાતે, મોટીખેતેને જાણે વિનાથી મગજ
વિનાશી રજા કરી હતું. મવારે પાંચ જાતે પેતે જમ
પાકે ને એની ધારી અરસ ન જાય ને મવાના અરસામાં
ધરી આને ને પંચોતર વચ્ચેની જુદીને અવાજ કરી કરે.
'મુઠ્ઠી રજો, દિવસ માટે આને આંકે પડી, પડી કામકાજ
ક્યારે કરશે? નરાજો ક્યારે? વાગ ક્યારે સમા કરશે?
ને ડીકડી કરતાં નો આઈને બધા જતમ છે.' મોટીખેતનાં
આજકાને નો પગે જ રાખે જ. પણ એટલા કામમાં
સરખૂતી શક્તિ વેંદશનના નવરાશના દિવસમાં અત્રાસ
થઈ જતમ એ નો શી રીતે અને? મોટીખેતના દાયમાંથી
છરી મૂંટવી લઈ પોતે શાક સમારવા બેસી જતમ. રાંધતી
વખતે છેડો સગવડ પ્રમાણે બોસો દેાય નો સરખુ એની
હામના ચાખખા સાથે તૈયાર દેાય જ 'ત્યારે બોડો જ છે
શીદને? ભર વરતીમાં લાજતાં જે નથી?' ભર વરતીમાં નો
રસોડાના છાપરા નીચે મોટીખેત આગળ સરખુ પોતે
હતી એ જ.

ખરીદીની બાજતમાં સરખૂનાં વચનોની ઝડી આખા
ખીલી બિડી હતી : 'આ અંગડીઓ આવા રંગની તે
લવાતી હશે? ને આ તો કાંડા માટે છે કે ગળા માટે?
અરે, સત્તર વાર તો કહ્યું કે મને જરૂરી અમથી વાત
કરી હોત તો હું લાવી ન આપત?'

મોટીખેતના વરના ટેબલ પરની ચોપડીઓને નવી
વ્યવસ્થા સ્વીકારવી પડી હતી. 'આ ભમરડા જેવા

अथ पुनरुक्तम्

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

• કોઈપણને, હવે આપણા આપણાં દુરદેશો
આપણે તે પ્રાણીને આપણાં બધાં ને કે આપણાં બધાં
પ્રાણીને, આપણાં બધાં ને પ્રાણીને કદી કદી આપણાં બધાં
બધાં ને આપણાં ને આપણાં બધાં બધાં બધાં બધાં
પ્રાણીને પ્રાણીને આપણાં બધાં બધાં બધાં બધાં
આપણાં બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં
બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં
બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં
બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં બધાં

[illegible][illegible]

ત્રણ અર્ધુ એ અને બીજી વાતો.

એ કાગળ કલકતા પહેંચ્યો ખરો, પણ સરચૂને પહેંચ્યો કે કેમ એ કાણ જાણે. પિતાશ્રીના અક્ષર જોઈ મોટીબહેને ફાડી જોયો અને સડક જ થઈ ગઈ.

મોટીબહેનને ખબર નહિ કે પોતાની નાની અને બહેનો માતાની અને પોતાની કુશળતાને બહો લગાડનારી નીવડશે.

પિતાશ્રીએ રાજકાર્યમાંથી સ્વાતિનાં આ બધાં પરાક્રમ ચીતરવા ક્યાંથી અને કેવી રીતે વખત કાઢ્યો હશે એની જ મોટીબહેનને નવાઈ થઈ. કેમકે આમ એને બે મહિને પણ માંડ ત્રણ લીટી લખનાર રાવબહાદુરે આખા ખડિયાની શાહી ખુટાડવાનું વ્રત લઈને જ જાણે લખવા માંડ્યું હોય એમ લાગતું હતું.

મોટીબહેને જો કે પિતાશ્રીને લખવાનો વિવેક નહોતો હતો, પણ મનમાં હતું કે જેવટે આપુછને આગ્રહ કરીશ કે સ્વાતિને મૂકી જાઓ, પણ આ સરચૂડીને તો લઈ જ જાઓ અહીંથી. પણ એ સ્વાતિનાં પરાક્રમે પિતાશ્રી જેવા અનુભવીની પાસેથી સાંભળવા મળતાં પોતે એવી સ્પષ્ટ માગણી નહિ કરેલી એ વાત પર મોટીબહેન રાજ થઈ.

પણ પિતાશ્રીની મૂંઝવણ જોઈને એની આ કુદર ખુલાસી તો ક્યાંય બિડી ગઈ. પિતાશ્રી સવારે ઓદિસે જવા નીકળે તે પહેલાં તો ઘરમાં કંઈની કંઈ રામાયણે રમાઈ ગઈ હોય. બધી જ એમણે લખી મોકલેલી તે તો એમણે પણ લખ્યા પછી ફરી વાંચવાની ધીરજ

સમ્યક્તાનિ

બનાવી નહિ દોષ. પણ મોટીનદેન રૂપે જોઈ શકી કે આપુછ ખૂબ ખૂબ દેરાન થઈ ગયા હશે. નાની રોહિણીને સાચવવી એ જ બગીચા કામ હતું. ત્યાં આ સ્વામિ હજી કાલ સવારે જન્મી દોષ એમ રોહિણીને જ બધે પડે એ નો કલ્પનાની પણ પેલી પાગની વસ્તુ કહેવાય.

રોહિણીના બોજામાં બેગી જઈ, બીના છટા વાગ એના મોંડા પર ધસતી તાગી પાડતી જાય તે સ્વામિ બોલતી જાય : 'જલદી જલદી, મેર મૂંથી હો બડેન, જોડે. મારે બગીચામાં ફરવા જવું છે.'

રડતી રડતી રોહિણી પિતાથી કને જઈ કહે, 'આપુછ, બડેનનું મણિત ક્યાં છે બનાવેને ? મારી પાસે માગે છે ને હું ક્યાંથી લાવું ? મણિત કેવું દોષ, આપુછ ?'

રાવબહાદુર એકવાર યોંધાટ સાંબળા તે તરફ જઈને જુએ તો બધી ચોપડીઓ ઝારડામાં ચુંચાચેસાં, અધોં મરેસાં, અધોં ડવનાં પખીઓની જેમ પવનમાં ફડફડતી પથરાયેલી. સ્વામિ રોહિણીને ચીમટી બરીને બરાડા પાડી બોલતી હતી. હજી મુંધી ચોપડીઓ ટેમલ ઉપર કેમ ગોઠવી દીધી નથી ? હું આવીને બબ્બવા કેવી રીતે એમું પછી ?

રાવબહાદુરે નોકરને પૂછ્યું તો કહે કે એણે બધું જ ગોઠવીને રાખેલું. પણ સ્વામિનદેન ઝારડામાં કંઈ અવાજ કરતાં હતા ખરાં.

પણ અધુર છે અને બીજી વાતો.

સાંજે હિપરની યારીમાંથી રાવળહાદુર જુએ છે તો સ્વાતિ નવું ફોટ ચડાવી રોહિણી આગળ કિબી રહી હતી અને એના કલ્પા પ્રમાણે રોહિણી ગટન વાસી આપતી હતી.

સવારમાં પોતે આચરમમાંથી દીવાનખાના તરફ જતાં જુએ છે તો સ્વાતિ રોહિણી આગળ કપાળ ધરીને બેઠી છે અને રોહિણી એની નાનકડી આંગળી વડે ટીલડી કરે છે, અરે કરવા જાય છે, ત્યાં સ્વાતિએ મોંઢું ફેરવી લીધું. બોલી, પહેલાં બચી કરે તો. સરખાકેનને તે ટીલડી ન કરવા દેતીને? તું તે ક્યાંની મોટી !

આવું આવું જોઈને રાવળહાદુર પળવાર માટે મોટા મુત્સદ્દી મટી જઈને નાના અમથા વસંતલાલ બની જતા અને નમાઈ દીકરીઓની વક્ષે જોવા શુવનાર (પોતાની જાત)ની વક્ષે હિપર મૂંઝાતા. ટીલડીવાળો પ્રસંગ મધુર હતો તેટલો જ રાવળહાદુર માટે મર્મવેદી હતો. એમનાથી આવું જોયું જતું નહિ. હિપરાંત સ્વાતિ નાની બે વરસની હોય એમ રોહિણીને સારા દિવસ રાત રંજાયા જ કરે એ જોયું પણ મુશ્કેલ હતું.

એમણે મોટીબહેન મારફત સરખૂને લખ્યું હતું કે સ્વાતિને એના વગર કાવતું નથી તો પોતે કલકતા એને મૂટી જાય. એ લેંકાના કાગળની રાહ પોતે જોઈ રહ્યા છે એમ છેવાડે ખાસ તાજા કલમ કરીને લખ્યું હતું.

સરયુસ્વાતિ

મોટીબહેન મુંઝાઈને સ્વાનિની આખી વાત એના વરને હંદેરા જાણી દત્તી, ત્યાં એને અટકારીને એ મોઢ્યા, 'નું તે રેતી નિદંધ છે? નારી ખાની જાણી બહેનો! મારે નને સાગણી રહે એક તે મારે લેવાનું દોષ?'

‘અરે બાઈ, સાગણી તો બદુષે છે. નહિ તો હંદેરા જ શા મારે માંડના?’

આખી વાત સાંભળી સર્પ, સરયુ વિષેના પોતાના જાનઅનુભવનો એમાં ઉમેરો કરી વિદ્વાન ગુમનસાથે વદુ પામે રાવબહાદુર ઉપર ગણેલાં બે વાક્ય જ સખાખ્યાં : ચેકેશન આટલી વેળી સર્પએ, પછીથી જન્મેને છરે છરે દેશણે બખુવા રાખીશું. નહિ તો સરયુ વધારે પડતી જતાબહારી સમજવા દેવાયેલી દોષ યોદીવારમાં રહ્યા સર્પ જશે, અને ખીજની સંબાગ અને કાળજી તમે જ રહેવા દેવાયેલી પાંગળી બની મયેલી સ્વાતિ અચપણું જ વળગી રહેશે.

રાવબહાદુરે ચેકેશન ઉતરતાં સરયુસ્વાતિને માથે

સરયુસ્વાતિ

એક સુખી કરુણાન્ત

કોલેજમાં ‘મંજુ ગોપાલ’ એ એચ.દુ.ઓ. (H_2O) જેવી રસાયણશાસ્ત્રની કારિકા પેઢે સાથે જ ઉચ્ચારાતાં. એનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો એચ. દુ.ઓ માં બે ભાગ હાઈડ્રોજનના અને એક ભાગ ઓક્સિજનનો છે તેને બદલે આ સમાન હક્કના જમાનાતે અનુસાર આમાં એક ભાગ મિસ મંજુલા ચિટનીસ અને બીજો તે લાલા હરગોપાલ સોહાની. ખરું જોતાં પૃથક્કરણને અવકાશ જ ન હતો. કેમકે જેમ જલવાયુ અને પ્રાણવાયુના મિશ્રણથી પાણી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ આ બેમાંથી કાંઈ પ્રણયનું રસાયણ થયું ન હતું. છતાં નામ જોડાનેડ બોલાતાં.

અને એજ તો મિસ મંજુલા ચિટનીસની મૂંઝવણ હતી. મંજુલાના મનમાં ગોપાલની સો માંથી એક દોડેડો તો શું પણ એક દોડડાની સોળ બદામ તેમાંથી

એક શ્રુષી કુટુંબ-૧

એક ફરી અદામની પછી કિંમત ન હતી. સાંઝા, કોચા, કદાવર, મેલાં ઈન્દ્રી વગરનાં કપડાંમાં લપેટાયેલા. પંચની ગોપાલનો દેખાવ કેઈ પણ નરી સ્ત્રી માટે તો કદાચ પૂરનો આકર્ષક હતો. પણ મારો એક મિત્ર કહે છે તેમ જે સ્ત્રીમાંથી કોલેજની જની છે તેને માટે તો એ માત્ર નહરન ઉપલવનારો જ મળી શકાય. અને જ્યાં ગંદુ જેવા લાગતા ગોપાલને શું સુગંધ કે મિમ ચિટનીસ કોલેજનાં પમણિયાં ચડી ત્યારથી તેની પછવાડે પછવાડે જ કરવાનું એજે શરૂ કરી રીધું. જે નિયમને આધારે મુજબ રોજ મુકરર સમય પ્રમાણે પૂર્વ દિશા પર ટોકાર્ક આવે છે એવા જ કેઈ અંદર નિયમથી રોજ રોજ કોલેજ ઉપડવાના ધંદ પદેલાં પમણિયાં આમગ ગોપાલ એના ચોટી પદેરા બરનો ઊભો જ દોષ.

મિત્ર મંજુલા ચિટનીસને જાલ્મજ્ઞમાન તરીકે ઓળખાવવી પડે એવી એની છટા હતી. સુધરેલી દક્ષિણી દબે એટલી સાડીનો છેડો અરધો સંકારીને અરધો જાળી વેઠકને ઝીડવા દેતી ત્યારે પળવાર તો મંજુમ થતો કે એકડો જુવાનો સાથે આ આખીયે કોલેજ એની ગપટમાં આવી જશે કે શું ?

મંજુલા કોલેજમાં કેઈ પુરુષ વિદ્યાર્થી નો શુ પણ સ્ત્રી વિદ્યાર્થી તોડે પણ બોલવાની કૃપા કરતી નહિ.

પણ અર્ધુ છે અને બીજી વાતો

અને છતાંયે એનું નામ કોઈ એક ભળતા જ માણસ
જોડે બોલાતું સાંભળી એનો મિત્રજ હાથમાં ન
રહેતો — પણ કયેય શું? પોતે ચિડાય, બોલાચાલી કરે,
મિત્રજ ખુવે, એ તો બધાની મૂંગી મૂંગી પણ
ખરેખરની ધ્રુજા હતી. મંજુલા મનમાં ને મનમાં
સમસમી રહેતી.

ગોપાલ એની પાછળ ગાંડો હતો પણ મંજુલા
ચિડાય એથી એ રાજી થાય એવો ન હતો. એના
મનને તો મંજુલા એ આખા વિશ્વના સાર રૂપ હતી..
એને બીજું કંઈ સૂઝતું જ નહિ. મંજુલા જ એક
એના આત્માની આરાત હતી. પોતાના પ્રત્યેક કાર્યને
એ મંજુલાની આરાધના માટે જ યોજતો.

કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ કંઈ જેવી તેવી માયા નથી.
સર્વજ્ઞતાની આગતમાં તો એમને ટપી જાય એવું કોઈ
હોય તો તે એક પરમેશ્વર જ — જો એ અસ્તિત્વ
ધરાવતો હોય તો. એમને એમ અદ્દર હવામાંથી ઉપાડીને
કંઈ કશું તેઓ ગોઠવી પાડતા નથી. એ પણ તેજ જુવે
તેજની ધાર જુવે ને પછી ન છૂટકે અમુક અભિપ્રાય
આપવો પડે તો આપે. પણ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ
પાયા વગરની જ વાત કહેવાય છે એમ કોઈ માનતું હોય
તો ને અમે કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ તો બોલ્યા માનવાના
હતા? જુએને આ આગતમાં કેટલી બધી નક્કર
દૃષ્ટાંતના સંગીન પાયા ઉપર મંજુ ગોપાલની જોડી

એક મુખી દુષ્ટતા

માંડવામાં આવી હતી. પત્ની બંને કવિઃ મંદિરમાં
થૂના કે મગેન્દ્ર વગર દિવસગર પત્ની મંદિરને જ
દેખાવે હતી તેથી તે એક જા દેશનાં નામ પ્રજાના
મુનામિમેન્દ્ર વગર જ નેદાનેક મંદિરમાં દેખ.

વાન એટલી જ હતી કે દેશના પદેવા વરતમાં
મંદિર વરતના દેશ લખાયા પત્ની મીઠનીમ દાખલ
થઈને વરતને બંને ગોપાલ આજાદ પાસ થઈ ગયા.
મંદુલા બંધકામાં હતી તેટલી બહુવરમાં આગળ પત્ની
ન હતી. તેમ પાસ થવામાંથી ત્યજ એવી પણ ન હતી.
એ જે વર્ગમાં દેશ ને વર્ગ ગોપાલ મારે નો દેશ
મગેન્દ્ર જ હતો. એટલે દિવસના દેશને મંદુલાની
પ્રત્યક્ષ મુર્તિની આગળથી ગાળ્યા પત્ની રાતનો સમય
એની કંપનામુર્તિ આમપાસ મુનરવામાંથી થાંટી ચોરી
હરીને બીજે વરતે એની સાથે એક જ વર્ગમાં રહેવાની
મીઠી નક મળે એ ખાતર ગોપાલે અબધામ પાછળ
શિક્ષક મહેનત કરી. બીજા વરતમાં પણ એવી જ
દેશસિદ્ધિ મારે દેશ તપશ્વરી એજે હરી હતી ને
બી. એ. મા બંને સાથે જ આવી પદેમાં. આદી
એકલોક વિષયો નક્કી કરવાના. તેમાં મિત્ર મિત્રનીમે
નો દેશનીએ સદી મગેન્દ્ર એવા વિષય-મંદુલ-કેપાઓ.
આપણા ગોપાલમુર્તિને ને મંદુલને ખાતરો ચંદ્રમા. છતાં
એ વિષય દાનાદુરમની પેઠે એનું બહુ જ કપું હતું.

[illegible]

ન્યાય આતર કંઈનું નેત્રીએ કે આ જવા સમય
દરમ્યાન ગોપાલની વર્તણૂક એકદમ સ્વભાવના બરી
હતી. એણે પોતાને મોટે એક ગદા શબ્દ કે મુસકારો
મુઠ્ઠાં કાઢ્યો ન હતો. કંઈ અશિષ્ટ અભિનય કર્યો ન
હતો. હા, મંજુલા દોષ નેત્રી સમય ને આગુચાગુ
ક્યાંક એટલેટલામાં ઝૂઝતો ડિમે દોષ. કોલેજના
કલાકો દરમ્યાન મંજુલાની રક્ષાર્થે નિયત થયેલા નવે
કોઈ દેવદૂત.

પણ મંજુલા પોતાના અભિમાનબર્યા એકલવાયા-
પણામાં જ પોતાને સારાયે વિશ્વથી મુરક્ષિત માનતી.
ગોપાલ અથવા એવા કોઈ અન્ય પ્રશંસક કે ઉપાસકને
એનું ચિત્ત કોકરે જ હિંગવતું. લાગણીની નાની કે મોટી
ત્રિલ્યા લઈ એની મદદથી પોતાને કોઈ વર્તુલમાં
વિંટળાઈ જવા દેવા એ તૈયાર ન હતી. પોતે પુરુષદેવી
છે એવું પોતાને વિષે મનાવા દેવામાં ઘણી જુવાન સ્ત્રીઓ

એક મુખી કરુણાન્ત

પોતાના વ્યક્તિત્વનો વિનય જુવે છે. મંજુલા પણ પોતાના અન્યાયમાને આ પ્રકારની દિશ્વરીના આવરણ નીચે છુપાવી શકતી. કેઈ વિદ્યાર્થિની જલ્દી પૂછે તો તો પછી કહેતી કે બહેનમે આ છોકરાઓ જોઈ મોઢી જતાં દો. તો હું આટઆટલા છોકરાઓથી કોલેજને કીડિયારાની જેમ ઉભરાતી જોઈ છું પણ મન ખાસીનું ખાસી જ. તમે અહીંની કોલેજમાં છો એટલે તમને આ મોડો ગમે છે, ધારવારમાં હોત તો ધારવારના ગમત અને બનારસ હોત તો ત્યાંના, એમાં તો માત્ર ચાન્સ, પ્લાઈન્ડચાન્સ (અકસ્માત, અંધઅકસ્માત) જ કામ કરે છે. તમારા પોતાના વ્યક્તિત્વના હક્કોની વધારે દૂર અવગણના આપી બીજી કઈ? . . . પણ એકવાર આનું સંબંધીને પ્રથમ વરસમાં નવી જ આવેલી એક ચિત્રાવલીથી ન ગેરવાયું. તેણે કોલેજના ઇતિહાસ, કથાઓ, કિવદન્તીઓના ઘાન ઉપરથી સામું સંબંધાવી દીધું, એ સો મુઠા ચારે બિલ્લી ચક્ષી દબકો.

આ ધાના જવામમાં મંજુલાએ પોતાનું સાચું પોત પ્રકાશ્યુ. એને થયું કે કેહ કોલેજના છેલ્લા વરસની વિદ્યાર્થિની જોડે વાન કરનાં નવી જ આવેલી પ્રથમ વરસની વિદ્યાર્થિની આટલી ધૂટના વાપરે નહિ. પેલા જુને ભીંધે જ પોતાને વિને આવું સૌ કેઈ માને છે એમ એને થયું. આવેશમાં આવી જઈને એ બોલી, 'મીસ . . . કેજી! કેજી! જે દો તો, સમાપ્ત!'

ત્રણ અર્ધુ એ અને બીજી વાતો

પેલા ગમારની વાત ઉપરથી તમે એ આંગળનાં તે ય આવું બોલવાની દિમત કરે! છો?' બીજા સમયનો થંટ વાગી ગયો હતો. પેલી નાની નોક્રાની છોકરી તો હસતી હસતી બોલી, "અરે, પણ, તમેય શું? ત્રણ વરસ તમે કોલેજમાં ગયાં અને તમારી ક્રેડિટ ઉપર (જમા ખાતામાં) બેચાર કિસ્માઓ પાડી ન હોય એ તે કેવું શરમ ભરેલું કહેવાય! તમારે જે ફિસ્મુડી ડાંગવી હતી તે આવ્યા મનોદરે વાતાવરણ ઉપર જ એનો બોજો લાદવાનું કેમ મૂક્યું?" આનો ફિસ્મુડીભર્યો જવાબ આપવાનો સમય ન હતો. મંજુલાએ માત્ર અર્ધી વાતનું મૂળ (ગોપાલ) સમજી લઈને એને લગતો જ જવાબ આપ્યો. "જુઓ, બાઈ પેલા ઉલ્લુ ઉપરથી મને વગોવે છે તે તો મૂર્ખા જ અને છે." અને લાડથી બોલી, "જેતી, એક એરિન્ટરની દીકરીને એવા શિષ્ટતાને સીમાંટ રખડતા ખૂર (ગમાર) સાથે કશાય સંબંધ હોઈ શકે! સંસ્કૃતમાં બાળી હોઈશ કે સંધિ થવાની હોય તો તે એક અક્ષરની બીજા અક્ષર જેટલે થાય, વાક્યને છેડે આવેલા કોના સીટા જેટલે તો નહિ જ."

મંજુલાના ચિત્તમાં ગોપાલ માટે પારાવાર નિરંકાર હતો. એ નિરંકારથી અગાને પીડાવા કરતાં સીધેસીધો એના પ્રણયનો સ્વીકાર કરાય એવો દુઃખદ નીવડત. ધારે કે એ નિરંકારને વિસ્તારે નાખવા તૈયાર થાય તો

એક મુખી કુટુંબ

પણ પોતાને ઝોડી દીખાવનામાંથી પસાર થવું પડે નહિ.
આની અજમાયશ નડોળી કરી લેઈ એમ નહિ.

એકવાર એક સગાને હોતેજ પર ગિમેનના વખતમાં
કંઈ કામ દાદી અગવા બોલાવેલા. મંજુલાને પોતાની
હામરના કંઈ જેવા જુવાન લોકે છટાથી પડખોપડખ
ચાલતી, ચાલતાંચાલતાં દવામાં દાવના અભિનય વેરતી
અને વાદવાદે પેલાના મોં મામું મોં કરી મધુકુ મુકુરાતી
લોકોને હોતેજના સાસાએએ પોતાની સામે નિરાશાએમાં
છપાવેલી અમર આશાને મોં મોં સલામો કરી દીધી.
માત્ર આપણા અચસ અને અદમ્ય સામા દરજોપાસની
મંજુલા પ્રત્યેની વફાદારીમાં દરક પડી નહિ.

શહેરનાં મવારનાં અને સાંજનાં ડાખાંઓમાં ક્યા
ક્યા ધિયેટરમાં શા શા ચિત્રપટો છે તેની યાદી તો
છપાની સૌ કાઈ વાંચતા. પણ એમાંના ક્યા ધિયેટર
ઉપર ક્યા એસ માટે મંજુલા જવાની છે એ તો એક
ગોપાલને જ સમજાઈ શકતું. ગોપાલનું મનવું કંઈ
લેરદાર ન હતું. છતાં એ બીજે ક્યાંક ખરચમાંથી
કાગરી સર્ક મંજુલા બેસે તે વર્ગમાં પોતે બેસી શકે
એવી ભેગવાઈ કરી બેતો. અને આમ જતો એનો
અર્થ એમ દરગીજ નહિ કે પોતે ચિત્ર લેવા માટે
ધિયેટર ઉપર આવતો ન હતો. ચિત્ર લેવા માટે જ
આવતો હતો. પણ તે મંજુલા સાથે. પછી બસેને

એક શુભી ઠરુણાન્ત

નતા એમ નહિ. પ્રમંગે નહિ પણ પ્રમંગેની
પેરાઓ બનતી, ખાસ કરીને ગોપાલની બાબતમાં તો.
અવગત, માનસિક પ્રમંગે. અને બાલ્ય પ્રમંગેનું મૂલ્ય
છેવટે તો કોઈ મનોગત પ્રમંગેનું અસ્તિત્વ સ્પષ્ટ
રવા પૂરતું જ છે ને !

એક વાત અણધારી જ પણ આગાદ બની
આવી. બી. એ. ની ઉપાધિની પ્રાવેશિક પરીક્ષાના
દિવસે ચાલના હતા. કોલેજની બીજી પરીક્ષાઓ પણ
ચાલતી હતી. રિએસની આગળ અને પાછળના ત્રણ
ત્રણ કલાક કોલેજના મંજવર મકાનમાં સ્મશાનશાંતિ
બાંસતી. શનિવાર હતો. આજે એક જ પ્રમપત્ર
હશે અને તે ૧૧ થી ૨ સુધી એવા ખ્યાલથી મંજુલા
૧૧ વાગે કોલેજ ઉપર આવી. પણ નીચલા વર્ગોની
પરીક્ષા ચાલતી હતી એ જ. 'કંઈ નહિ !' કરીને
લાઈબ્રેરીમાંથી પોતે લીધેલાં પુસ્તકો સત્ર પૂરું થવા
આપ્યું હોઈ પાછાં આપવાનાં હતાં તે મોટરમાંથી
મંગાવીને આપવા માટે ગઈ.

મંજુલાની અંગમુદ્ધિ પરીક્ષાના તાપમાં સહેજ
ધરી હતી. પણ એની આંખમાં ચાંચલ કાચમ હતું.
સવાર ઉપરની જુદીની ચમક ઉલટી વધી હતી.
પરીક્ષાના વિરાગ ખંડમાં બલિદાન થવા નિર્ભયે

માણીની જેમ રીતમ બાજુ પડે. આ કોઈ જોઈ શકે
 નથી જ નહિ. એને કોઈ જાણ કેળવવાનું મદદ
 આપે. હવે એના માંગણના જવાબ આપે. એને
 એટલે જાણે કે. એમ જણે જાણી
 પરીણામે જ પોતાના જાણને મદદ દારે. પોતાની જાણની
 ને જોય. પરીણામે જોયેમાં પોતા પાર નથી કહે.
 અંતરનાની સંચિદિની પનાકા કરવાની શરૂ. આને જ
 પોતાના કિંમત સમાજમાંથી વાવડે. આજુબને આજુબ
 શકે ને ? અંતરનાને પરીણા એ પોતાના જુદિયરની
 જ નહિ. પણ જીવની પણ પરીણા વાળી જોય તે કમી
 જ નવાઈ નહિ.

તનુવસ્ત્રીને અત્રીન્દ્રિય સંગ્રહાશિમાં લખેલી, સાચામાં પુસ્તકોના બાર લઈ પોતાના ચાલવાના અવાજથી અંધાલપના મોનને લોડની, મંજુલા નીચી નજરે લાયગ્રેશિયન તરફ જઈ રહી હતી. એની પ્રતિભામૂર્તિનાં પીયૂષ પીવા અંધીરો છતાં પોતાને અનધિકારી લેખાતો કંઈપિને આત્મમાન ખાતર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક યુવાન સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. મંજુલાને એનું ભાન ન હતું. અને એકબીજાની પડખે થઈ પસાર પણ થઈ ગયાં. પણ આ અપૂર્વ નારીપ્રભા પોતાની આંખે અણમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો હોય એમ એ જુવાન એક ડગલું મંજુલાને વટાવીને ચાલ્યો હશે ત્યાં તો ખંચાઈને ભોંયતળિયા પર પોતાના

એક મુખી કરુણાના

પગરખાનો ધૂળ અવાજ કરી ગિતો રલો. અને રક જાઓની સાથે સાથે જ ધૂમ જાઓનો કાર્મ. મયખી હકમ મળ્યો હોય એમ પાછો ફર્યો.

અને એની આંખો માની પણ ન શકી કે પોતાનાં દિવસરાતનાં રવખોની અધિષ્ઠાત્રી પણ પાછી ફરીને એની ખરોબર સામે જ દેવી વેશમાં ગિબી હતી.

“ગોપાલ!”

જાત. એ જ કણે મૃત્યુ ગોપાલ ઉપર તૂટી પડ્યું હોત તો એને કંઈ ફરિયાદ કરવાપણું હવે રહ્યું ન હતું. ગોપાલની મુખમુદ્રા ધન્યતાના પરમસુખથી દીપી રહી. પોતાની સાધના, યાત્રા, નિર્ભર્ત્સના, બધું જ ચોટીવાર માટે જૂલો જાળીને આ કાણના આનંદમાં એ ફળી ગયો.

“ગોપાલ!” ફરી જૂમ પાડીને મણુસાંઘ એને બાનમાં સારી પોતાની આંખની ભૂલોનો તાપ બતાવ્યા.

જગજો ગોપાલ એનાકો બનીને પોને પોતાને રહેને માલ્યો જવા કરે છે ત્યાં અન્યંત અપમાનિત થયેલી મંદુલા પોતાની પાંડળ પડેલા જાગડીને દમેશ માટે મુધારી દેવા રાડ પાડી ગાંઠ, “મને રોકવાનું કંઈ કારણ? . . .” પાછા ફરીને ગોપાલ પોતાની ધન્યતાનો આનંદ આમ દોગાર્મ જાનો અટકાવવાનો જાગર પ્રપલ્લ કરીને અગધનાથી હત્ય. “મેં તમને કયાં ગાંઠે અંમાડિટ દર્ન હત્યું હતું? તમે તમારે રહેને રહે માલ્યા જાઓ.” એજ રહેને બતાવવા હાથ પણ લખાવ્યા.

[illegible]

મનુષ્યની અંતરિયાત્રી મનુષ્યનાં મનમાં, હૃદયમાં
પુનઃરજા કરે તે પોતાના સાવધાન બનાવે
અંધારના ભેનસ નાટી, મંદુર નાટી નરક
ભાયભરિયન નરક વચ્ચે રહે જાય, એની પ્રતિબાંધિત
ખીણ ખીણ અંતરિયાત્રી પોતાને અનિષ્ટારી લેખાને
દર્શીને આત્મમાન બાનર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક
યુવાન સામેથી આવે આત્મના મનો, મંદુરનાં એનું
બાન ન હતું, એને એકમીત્વની પડખે થઈ પડાર મને
થઈ ગયાં, પામુ આ અપૂર્વ નારીપ્રજા પોતાની અંતર
અણમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો
હોય એમ એ યુવાન એક ઇગલું મંદુરનાં વટારીને
ચાલ્યો હશે ત્યાં તે અંધારીને ભોંયતળિયા પર પોતાના

એક ગુખી દરુણાન્ત

પગરખાનો ધન્ય અવાજ દરી ડીંગો રજો. અને
રૂક લગ્યોની સાથે સાથે જ ધૂમ જાગ્યોનો કેઈ ગયખી
દકમ મળ્યો હોય એમ પાછો ફર્યો.

અને એની આંખો માની પણ ન રાકી કે પોતાનાં
દિવસરાતનાં રવખોની અધિષ્ઠાત્રી પણ પાછી દરીને એની
ખરોખર સામે જ દૈવી વેશમાં ડીંગી હતી.

“ગોપાલ!”

ખસ, એ જ ક્ષણે મૃત્યુ ગોપાલ ઉપર તૂટી પડ્યું
હોત તો એને કંઈ દરિયાદ કરવાપણું હવે રહ્યું ન હતું.
ગોપાલની મુખમુદ્રા ધન્યતાના પરમમુખથી દીપી રહી.
પોતાની સાધના, ચાતના, નિર્ભર્ત્સના, બધું જ થોડીવાર
માટે જૂસી જઈને આ કાણુના આનંદમાં એ રૂખી ગયો.

“ગોપાલ!” દરી જૂમ પાડીને મંજુલાએ એને
બાનમાં લાવી પોતાની આંખની બહીનો તાપ બતાવ્યો.

જગેશો ગોપાલ બેગાકો બનીને પોને પોતાને
રગને ચાલ્યો જતા કરે છે ત્યાં અત્યંત અપમાનિત થયેલી
મંજુલા પોતાની પાછળ પડેલા જંગલીને હમેશ માટે
સુધારી દેવા રાઃ પાડી ગઈ, “મને રોકવાનું કંઈ
કારણ ? . . .” પાછા દરીને ગોપાલ પોતાની ધન્યતાના
આનંદ આમ દોગાઈ જતા અટકાવવાનો જાજર પ્રયત્ન
દરીને અરથનાથી હત્ય. ‘મેં નમને કયાં રાઈટ એગાઉટ
દર્ન હત્ય હતું ? નમે નમારે રગને રગને ચાલ્યા જાએ.’
એણે રગને બનાવરા કાચ પણ લખાવ્યો.

પ્રાણીની જેમ રાત્રીના સમયે પાંચ વાગે તેથી તે એ
 દર્શી નહીં નહિ. એને એક સમય પચાસ વાગે
 સવાળી હોય. એથી તે મોંઘામાં જતાં મારે હોય તેમ
 એટલે બમણા ખર્ચે થતા. કેમકે જાણે આવી
 પરીણામે જ પોતાના આકર્ષનું મુખ દારૂ જેવાં આપણની
 ન થાય. પરીણામે બહેરમાં પોતા પાદે નથી ઉતરે.
 સંદર્ભરેવાની સંચિત્તિની પનાજી ફરકવાની રહે. આમ જ
 પોતાના ઉચ્ચ સમાજમાંથી આવક આપણને આકર્ષી
 રહેતે હ . . . અંતર્યામને પરીણ એ પોતાના શુદ્ધિવાળી
 જ નહિ પણ સ્ત્રીતાની પણ પરીણ વાળી થાય તેા હશે
 જ નહીં નહિ.

તનુપદ્મીને અગોચર સંજ્ઞાઓમાં લખેલી, લાયકાત
પુસ્તકોનો ખાર લઈ પોતાના આગામી અવાગમી
અંધારણના મોનને તોડી, મંજુલા નીચી નગરે
લાયબ્રેરિયન તરફ જઈ રહી હતી. એની પ્રતિભામર્તિનાં
પીયૂષ પીવા અંધારો છતાં પોતાને અનધિકારી કોખાનો
કલ્પીને આત્મમાન ખાતર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક
યુવાન સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. મંજુલાને એનું
ભાન ન હતું. અને એકબીજાની પડખે થઈ પસાર પણ
થઈ ગયાં. પણ આ અપૂર્વ નારીપ્રભા પોતાની આંખે
અણમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો
હોય એમ એ જુવાન એક ડગલું મંજુલાને વટાવીને
ચાલ્યો હશે ત્યાં તો અંધારીને ભોંયતળિયા પર પોતાના

એક શુભી કરુણાના

પગરખાનો ધૂળ અવાજ દરી ઝીમો રજો. અને
રૂઠ જાએતી સાથે સાથે જ ધૂમ જાએતો કોઈ ગયથી
દુઃખ મળ્યો હોય એમ પાછો ફર્યો.

અને એની આંખો માની પણ ન સહી કે પોતાનાં
દિવસરાતનાં સ્વપ્નોની અધિદાત્રી પણ પાછી ફરીને એની
બરોબર સામે જ દેવી વેશમાં ઝીમી હતી.

“જોપાસ!”

જસ, એ જ હાથે મૃત્યુ જોપાસ ઉપર તૂટી પડ્યું
હોત તો એને કંઈ ફરિયાદ કરવાપણું હવે રહ્યું ન હતું.
જોપાસની મુખમુદ્રા ધન્યતાના પરમસુખથી હીપી રહી.
પોતાની સાધના, યાત્રા, નિર્ભત્સના, બધુ જ એકીવાર
માટે ખૂલી જઈને આ ક્ષણના આનંદમાં એ ડૂબી ગયો.

“જોપાસ!” ફરી જૂમ પાડીને મનુષ્યાંએ એને
બાનમાં લાવી પોતાની આંખની બહીનો તાપ બતાવ્યો.

જગેશો જોપાસ બેઆકંગો બનીને પોતે પોતાને
રત્ન માલ્યો જવા કરે છે ત્યાં અનંત અપમાનિત થયેલી
મંજુલા પોતાની પાઘળ પડેલા જંગલીને દમેશ માટે
મુખારી દેવા રાડ પાડી ગિફિ, “મને રોકવાનું કંઈ
કારણ ? . . .” પાછા ફરીને જોપાસ પોતાની ધન્યતાનો
આનંદ આમ રોજાર્ધ જોતો અટકાવવાનો જાગ્રત પ્રયત્ન
ફરીને અવધનાથી દર્યુ. “મેં તમને ક્યાં રાઈટ એમાઉટ
દર્ન દર્યુ હતું ? તમે તમારે રત્ન રત્ન માલ્યા જાએ”
એવું રત્નો બતાવતા હાથ પણ લખાવ્યો.

પ્રાણીની જીવન જીવન જીવન

પ્રાણીની જેમ જીવનના ધારણ કરીને જીવ જીવી ને તે દત્તી જ નહિ. એને એક મન્ય ગેમાવડાનું મન્ય આપી ઉપકરે એક ને માંવડામાં જન્મ મારે કોઈ મેલ એટલે બગેલા કોઈ દેના. કોઈ જન્મે આપી પરીક્ષાઓ જ પોતાના જાનિનું શ્રમ દાર પાડી આપવાની ન દેાય. પરીક્ષાઓ નગેરમાં પોતે પાર નરી કિતરે, સંસ્કારિતાની સંસિદ્ધિની પતાકા ફરકરાવી શકે. ત્યાં જ પોતાના કિચ્ચ સમાજમાંથી લાગક માણસને આકર્ષી શકે ને ? . . . મંજુલાને પરીક્ષા એ પોતાના શુદ્ધિયક્ષની જ નહિ પણ સ્ત્રીત્વની પણ પરીક્ષા લાગી દેાય ને કોઈ જ નવાઈ નહિ.

તનુવસ્ત્રીને અકોટિક તેજદીપ્તિમાં લપેટી. લાયમાં પુસ્તકોનો ભાર લઈ પોતાના આલવાના અવાજથી અંથાલયના મોનને તોડતી, મંજુલા નીચી નગરે લાયથ્રેશિયન તરફ જઈ રહી હતી. એની પ્રતિભામૂર્તિનાં પીથૂપ પીવા અધીરો છતાં પોતાને અનધિકારી લેખાને કહીને આત્મમાન ખાતર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક યુવાન સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. મંજુલાને એનું ભાન ન હતું. અને એકબીજાની પડખે થઈ પસાર પણ થઈ ગયાં. પણ આ અપૂર્વ નારીપ્રભા પોતાની આંખે અણમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો હોય એમ એ જુવાન એક ડગલું મંજુલાને વટાવીને ચાલ્યો હશે ત્યાં તો ખંચાઈને ભોંયતળિયા પર પોતાના

એક સુખી હરુણાન્ત
 પમરખાનો ધૂમ અવાજ કરી ગિભો રજો. અને
 રૂં જાએની સાથે સાથે જ ધૂમ જાએનો કોઈ ગયખી
 હકમ મળ્યો હોય એમ પાછો ફર્યો.

અને એની આંખો માની પણ ન સહી કે પોતાનાં
 દિવસરાતનાં સ્વપ્નોની અધિષ્ટાત્રી પણ પાછી ફરીને એની
 બરોબર સામે જ દૈવી વેશમાં ગિર્ભા હતી.

“ગોપાલ”

જસ. એ જ દાણું મૃત્યુ ગોપાલ ઉપર વરી પડ્યું
 હોત તો એને કંઈ ફરિયાદ કરવાપણુ હવે રહ્યું ન હતું.
 ગોપાલની મુખમુદ્રા ધન્યતાના પરમસુખથી દીપી રહી.
 પોતાની સાધના, યાત્રા, નિર્ભર્ત્સના, બધુ જ થાડીવાર
 માટે ખૂબી જઈને આ લાલુના આનંદમાં એ ડૂબી ગયો.

“ગોપાલ” કરી જૂમ પાડીને મંચુલાએ એને
 બાનમાં લાવી પોતાની આખની બાંહેડી તાપ બતાવ્યા.

જાગૃક્ષો ગોપાલ બેઠાકબેઠા બનીને પોને પોતાને
 રંગ ચાલ્યો જતા કરે છે ત્યાં અત્યંત અપમાનિત થયેલી
 મંચુલા પોતાની પાડળ પટેલા જામલીને લમેશ માટે
 સુધારી દેતા ગાં પાડી ગિર્ભા, “મને રોકવાનું કંઈ
 કાગળું ?”
 “પછા કઈને ગોપાલ પોતાની ધન્યતાનો
 આનંદ આમ દોઝાકે જતા અટકાવવાનો જરૂરજ પ્રયત્ન
 કરીને નિવંધનાર્થી હતું” એ જામને હજા ગફ્ટે અંગાઉટ
 દળ હતું હતું / તમે તમારે રંગ રંગ ચાલ્યા જાએ”
 મિત્ર, રંગ બતાવતા દાચ પણ લખાવ્યા

[illegible]

તનુપદ્મીને અર્પીત નગરીમિમાં તપેલી, દામયં
પુરતંદાનો બાર લઈ પોતાના ચાવવાના અવાજથી
અંધાસપના મોનન નોડી, મંજુલા નીચી નગરે
લાયએરિયન તરફ જઈ રહી હતી. એની પ્રતિભામૂર્તિમાં
પીયૂષ પીવા અંધારો છતાં પોતાને અનધિકારી ક્રોધાનો
કંઈપણ આત્મમાન ખાતર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક
યુવાન સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. મંજુલાને એનું
ભાન ન હતું. અને એકમીઝનની પડેમ થઈ પસાર પામી
થઈ ગયાં. પણ આ અપૂર્વ નારીપ્રભા પોતાની આંખે
અણમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો
હોય એમ એ જુવાન એક ડગલું મંજુલાને વટાવીને
ચાલ્યો હશે ત્યાં તો અંધારીને ભોંયતળિયા પર પોતાના

એક મુખી કરુણાન્ત
પમરખાનો ધૂમ અરાગ દરી ડિમે રતો, અને
રેક જાઓની સાથે સાથે જ ધૂમ જાઓનો ડાઈ ગયખી
દકમ મજો હોય એમ પાછો ફર્યો.
અને એની આંખો...

અને એની આંખો માની પણ ન સહી કે પોતાનાં
દિવસરોનાં સ્વપ્નોની અધિષ્ઠાત્રી પણ પાછી કરીને એની
ખરોબર સામે જ દૈવી વેશમાં ઊભી હતી.
“જોવાણ !”

“अथास्तु !”

પણ, એ જ સંજોગે મૃત્યુ ગોપાલ ઉપર વૃદ્ધી પડ્યું.
 દોન તા એને કંઈ ફરિયાદ કરવાપણુ હવે રજૂ ન હતું.
 ગોપાલની મુખમુદ્રા ધન્યતાના પરમમુખથી દીપી રહી.
 પોતાની સાધના, યાતના, નિર્મોલ્સના, બધુ જ થોડીવાર
 માટે ખૂબી જાહેરે આ લાધુના આનંદમાં એ રૂબી ગયો.
 “ગોપાલ” જરી ખૂબ પાડીને મેલે.
 માનમાં સારી પોતાની સાથે.

“જોપાત” હરિ જૂન પાડીને મજબૂતાએ એને
બાનમાં સારી પોતાની આખની બાંને તાપ ગતાયા.
જાગેશો જોપાત બેઝાકેશો અનંતે
જન આશ્વેશ જગા કહે

જાગેશો જોપાત જોવાકળે જનનિ પોતે પોતાને
 એક સાથે જગા કરે છે ત્યાં અન્ય અપમાનિત થયેલી
 મંજુલા પોતાની પાંડળ પહેલા જાનકીને દમોશ માટે
 સુધારી દેવા માટે પાંડળ ગી, "નનં રોકવાનું કંઈ
 કામજી ? . . . " પાંડળ કહીને જોપાત પોતાની ધન્યતાનો
 આનંદ આમ દોળાઈ જતા અટકાવવાનો જરૂર અપાત
 રીને અવધનાથી કહ્યું, "મેં જામને કયા ગાદે અંગાકે
 ને કહ્યું હતું, તમે જમાડે એક એક સાથે જાગેશો."
 એ એક જમાવડા દાસ પાંડળ સજાયા.

૨૦૧૧ ના વર્ષમાં ૨૦૧૧ ના વર્ષમાં ૨૦૧૧ ના વર્ષમાં

[illegible]

નનુપણીને અસીકિત મેઝદામિનાં તપેડી. લાગ્યાં
પુસ્તકોનો બાર લઈ પોતાના ચાત્રાના અવાજથી
અંધાત્રવના મોનનં નાડતી. મંજુલા નીચી નજરે
લાયબ્રેરિયન તરફ જઈ રહી હતી. એની પ્રતિભામર્નિત
પીયૂષ પીવા અર્ધારો છતાં પોતાનં અનધિદારી કેખાને
કંઈપીને આત્મમાન ખાતર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક
યુવાન સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. મંજુલાને એનું
બાન ન હતું. અને એકખીજનની પડખે થઈ પસાર પાડ
થઈ ગયાં. પણ આ અપૂર્વ નારીપ્રભા પોતાની આંખે
અણુમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો
હોય એમ એ જુવાન એક ડગલું મંજુલાને વટાવીને
ચાલ્યો હશે ત્યાં તો અંચાઈને બોંયતળિયા પર પોતાના

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

આ દિવસે જેમ સિવજી પાસેથી પરીક્ષા લેવા ગયા ત્યારે
 તેમણે જ નહિ, એવું જોઈ મનમાં કે પાપાનું નામ
 સ્વામીને કહેવું એવું જોઈ મનમાં પાપાના ઉપર જેમ
 એકદમ ભરખે પડે ત્યારે સ્વામી જણાવે
 પરીક્ષાએ જ પોતાના આત્મનું મુખ દાર એવી આજ્ઞાથી
 ન હોય. પરીક્ષાએ પોતેમાં પોતા પાસેથી જોઈ,
 સંસ્કારિતાની સંસિદ્ધિની પત્રાકા પૂરકથી એ, જોઈ જ
 પોતાના ઉચ્ચ સમાજમાંથી સાચા આજ્ઞાને આજ્ઞા
 એને ને મંજૂરને પરીક્ષા એ પોતાના પ્રતિભાથી
 જ નહિ પણ સ્ત્રીતાની પણ પરીક્ષા તાલી દોષ તો કશી
 જ નથી નહિ.

નનુવડીને અતોડક લગ્નદીમિમાં તપરી, લાથમાં પુરતંકોના ભાર લઈ પોતાના આત્માના અવાગથી અંધારપના મોનને નોડની, મંજુલા નીચી નજરે લાયબ્રેરિયન નરક વર્ષ રહી હતી. એની પ્રતિભામર્નિનાં પીયૂષ ખીરા અંધારો છતાં પોતાને અનધિકારી લેખાનો દરખીને આત્મમાન ખાતર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક યુવાન સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. મંજુલાને એનું ભાન ન હતું. અને એકખીન્નની પડખે થઈ પસાર પણ થઈ ગયાં. પણ આ અપૂર્વ નારીપ્રભા પોતાની આંખે અણમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો હોય એમ એ યુવાન એક ડગલું મંજુલાને વટાવીને ચાલ્યો હશે ત્યાં તો ખંચાઈને ભોંયતળિયા પર પોતાના

એક સુખી કરુણાન્ત

પરખાનો ધન્ય અવાજ કરી ગિરો રહ્યો. અને
રકે જાએની સાથે સાથે જ ધૂમ જાએનો ફાઈ ગયેલી
દકમ મળ્યો હોય એમ પાછો ફર્યો.

અને એની આંખો માની પણ ન સહી કે પોતાનાં
દિવસરાતનાં સ્વપ્નોની અધિષ્ઠાત્રી પણ પાછી ફરીને એની
બરોબર સામે જ દૈવી વેશમાં જોવા હતી.

“જોપાલ !”

જસ. એ જ કણે મૃત્યુ જોપાલ હિપર તૂટી પડ્યું
હોત તા એને કંઈ ફરિયાદ કરવાપણું હવે રહ્યું ન હતું.
જોપાલની મુખમુદ્રા ધન્યતાના પરમમુખથી હીપી રહી.
પોતાની સાધના, યાત્રા, નિર્મલ્સના, બધું જ થોડીવાર
માટે જૂલો જઈને આ કાણના આનંદમાં એ હાલી ગયો.

“જોપાલ !” કરી જૂમ પાડીને મંજુલાએ એને
બાનમાં લાવી પોતાની આંખની બાંધોના તાપ બતાવ્યા.

જનમેશો જોપાલ બેબાકો બનીને પોતે પોતાને
રંગ માસ્યો જતા કહે છે ત્યાં અત્યંત અપમાનિત થયેલી
મંજુલા પોતાની પાછળ પડેલા જનલીને દમેશ માટે
સુધારી દેવા રાડ પાડી ગઈ, “મને રોકવાનું કંઈ
કારણ ?” “પાછા ફરેને જોપાલે પોતાની ધન્યતાનો
આનંદ આમ દોઝાઈ જતા અટકાવવાનો જાન્ય અપભ્રંશ
કરીને ન્યથાથી કર્યું ‘મેં’ નમને કયા ગાઈટ એજાઉટ
તમ કર્યું હતું ? તમે નમારે રંગ રંગ માસ્યા જાએ”
એને, રંગો બતાવવા દાસ પણ સખાવ્યા.

ત્રણ અધું એ અને બીજી વાતો

પ્રાણીની જેમ દીનતા ધારણ કરીને જીવ એવી તો એ હતી જ નહિ. એને એક ભવ્ય મેળાવડાનું મહત્ત્વ આપી ઉલટું એણે તો માંલરામાં જવા માટે કર્યો હોય એટલો ભભંકો કર્યો હતો. . . . દોણ જાણે આવી પરીક્ષાઓ જ પોતાના ભાવિનું શુભ દ્વાર ખોલી આપવાની ન હોય. પરીક્ષાઓ વગેરેમાં પોતે પાર તરી ઉતરે, સંસ્કારિતાની સંસિદ્ધિની પતાકા ફરફરાવી શકે, ત્યારે જ પોતાના ઉચ્ચ સમાજમાંથી લાયક માણસને આકર્ષી શકે ને ? . . મંજુલાને પરીક્ષા એ પોતાના શુદ્ધિબલની જ નહિ પણ સ્ત્રીત્વની પણ પરીક્ષા લાગી હોય તો કરી જ નવાઈ નહિ.

તનુવસ્ત્રીને અલૌકિક તેજદીપ્તિમાં લપેટી, હાથમાં પુસ્તકોનો ભાર લઈ પોતાના ચાલવાના અવાજથી અંધાલયના મૌનને તોડતી, મંજુલા નીચી નજરે લાયબ્રેરિયન તરફ જઈ રહી હતી. એની પ્રતિભામૂર્તિનાં પીયૂષ પીવા અધીરો છતાં પોતાને અનધિકારી ક્ષેપાતો કંઈપીને આત્મમાન ખાતર વચ્ચે અટક્યા વગર જ એક યુવાન સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. મંજુલાને એનું ભાન ન હતું. અને એકબીજાની પડખે થઈ પસાર પણ થઈ ગયાં. પણ આ અપૂર્વ નારીપ્રભા પોતાની આંખે અણમાણી રહી ગઈ હોય અને એનો પશ્ચાત્તાપ થયો હોય એમ એ જુવાન એક ડગલું મંજુલાને વટાવીને ચાલ્યો હશે ત્યાં તો ખંચાઈને ભોંયતળિયા પર પોતાના

એક સુખી કરુણાન્ત

પગરખાનો ધૂળ અવાજ કરી ઝિબો રલ્યો. અને રૂઢ જાએની સાથે સાથે જ ધૂમ જાએનો કેઈ મધ્યમી હૃદય મળ્યો હોય એમ પાછો ફર્યો.

અને એની આંખો માની પલ્લુ ન સફી કે પોતાનાં દિવસરાતનાં સ્વપ્નોની અધિષ્ઠાત્રી પલ્લુ પાછી ફરીને એની બરોબર સામે જ દૈવી વેશમાં ઝિબી હતી.

“ગોપાલ!”

અતઃ એ જ દાળે મૃત્યુ ગોપાલ ઉપર તૂટી પડ્યું. દોન તો એને કંઈ ફરિયાદ કરવાપણું હવે રહ્યું ન હતું. ગોપાલની મુખમુદ્રા ધન્યતાના પરમમુખથી દીપી રહી. પોતાની સાધના, યાત્રા, નિર્મલ્સર્વના, બધું જ ચોટીવાર માટે જૂલી જઈને આ કાચના આનંદમાં એ રૂબી ગયો.

“ગોપાલ!” ફરી જૂમ પાડીને મંબુસાએ એને બાનમાં ધારી પોતાની આખની બૂંદોનો તાપ જનાવ્યા.

જાગ્રેશો ગોપાલ બેબાકશો બનીને પોતે પોતાને રહેંચ્યાલ્યો જતા કરે છે ત્યાં અન્યન અપમાનિત થયેલી મંબુસા પોતાની પાછળ પડેલા જંગલીને લગેશ માટે સુધારી દેવા રાડ પાડી બીડી, “મને શેકવાનું કંઈ કારણ? . . .” પાછા ફરીને ગોપાલ પોતાની ધન્યતાનો આનંદ આમ રોજાઈ જતો અટકાવવાનો જગમર પ્રયત્ન કરીને વચનાથી હત્યુ. “મેં તમને ક્યાં ચાઈદ એમાઉદ દનં હત્યુ હતું? તમે તમારે રહે રહે ચાઈયાં જાએ.” એણે રહે જતાવરા કાચ પાળુ કબાઓ.

ત્રણ અધુન એ અને બીજી વાતો

‘હા. પણ જતાં પહેલાં . . . હા . . . જતાં પહેલાં, જે અહીંનાં જેનારાઓની સારી એવી સંખ્યા હોત તો આ ચંપણનો સ્વાદ પણ . . .

મંજુલાને વચ્ચેથી અટકાવી ગોપાલ ઓથો ‘એ જ ને ? . . . તમે આટલી પણ મારી દરકાર કરતાં હશે એમ શી ખબર ?’

ધન્યતાની પરમ અવધિ હોય એમ ગોપાલ અપૂર્વ ઉલ્લાસથી બોલતો હતો. મંજુલાનું ચિત્ત એના શબ્દો કરતાં એ ઉચ્ચારવાની પિંગાળી નાખે એવી લટણ અને એ વખતે એના ચહેરા પર તરવરતા મમત્વથી વસોવાઈ રહ્યું હતું. આ જંગલી માનેલો માણસ ડાઈ દિવસે પોતાની ઉપર ઓચિંતો આવો હલ્લો કરશે એવું એણે કદ્યું ન હતું. પોતાનો એની પ્રત્યેનો તિસ્કાર, રોષ, ક્રુતા, કથાની જ પરવા કર્યા વગર એ તો એને અભિશ્ર આનંદથી પોતાની સામે જોઈ રહ્યો હતો. પોતાને વરસોથી, જન્મેથી ઓળખતો હોય એવી વિશ્રમ્બતાથી, એટલી આત્મીયતાથી, પોતાની આંખ સોંસટું જોતો હતો.

પ્રત્યેક સ્ત્રીને પોતાના સ્ત્રીત્વનો ઉપાસક ગમે છે. સમાજ ભલે એની આ કુદરતી ઇચ્છાને મહારવા ફરજ પાડે, પણ એની અંતરતમ મહત્ત્વાકાંક્ષા તો પોતાના સ્ત્રીત્વનો પિછાણનાર અને પૂજનાર મેળવવાની જ હોય છે.

એક મુખી કુટુંબના . .

પળવાર મુખી મંબુલા કોષથી મૂળતી ગોપાલ સામે ડિબી એમાં તો એના ચિત્તમાં કંઈ કંઈ વટાગિયા નામ્યા. મંદ મુરકરાટથી ગોપાલ ફરીથી બોલ્યો 'ચાક્ષો! જઈશું ને પરીક્ષાના હોલમાં? છટકી ગયે નહિ ચાક્ષો!' 'જઈશું' શબ્દ એણે એડાન્તેડ જવાનો આનંદ અનુભવનો દોષ એવી દિલ્લસાવનારી દલકથી ઉચ્ચાર્યો. અને એ સાથે જ પરીક્ષાના હોલ તરફ પોતાનો પ્રયત્ન બાંટી લખાવ્યો. પોતાને એકનિષ્ઠ આસક્તિથી ઉપાસનારની પડખે માત્ર કોષના રેકાથી ડિબી રહેતું મંબુલાને મુશ્કેલ લાગ્યું. અંદરથી ઉછાગો આવ્યો કે જાણે ગોપાલના લખાવેલા દાથને વળગી નહીં . . . પાછળથી પોતાના સિદ્ધ, મુમંરકારી, ઉચ્ચ સમાજના મહત્ત્વ દાથ એને પાછી ખેંચી રળા દના : આમ આવ, આમ આવ.

દાથમાં રાખેલાં પુસ્તકોનો બોજો હળવો કરવા કમારો આટે ખુબ્બામાં રેખલ હતું તે તરફ ખમી ચોપડીઓ ફમાવી, પામેની ખુરમી ઉપર મંબુલા લગભગ થઈ પડી. મળશયેલા ગોપાલ એને વારેવારે બોલાવતો. સારે ઉંચું જોતી અને હાલનો જોઈ જ રહેતી. ગોપાલની આખો જાણે એને કહેતી ન હોય કે હું પડખે હું ને તને આવડું અનુભવ ક્યાંથી ?

'ગોપાલ, આ પુસ્તકો મોપી, પહેલ્ય મને આપી દેવું અને ફીક નથી હું ઘેર જાઉં છું.'

પ્રજ્ઞા અમુકે ને તો કોઈકે વાગે.

‘તોયે કોણે કહેયો તારા કોઈ પછી કહેવા નહીં
કેવળે પ્રેમપરેગર પાસે પાસે આવી હતી. તેણે
સામજેરીમાં ભાંગેલા નાંજા જેવો હતો. ‘તમારે પરીક્ષ
નથી ?’ ત્યાંથી પાસા કોઈ મંજુલા બોલી ?’

એની નયને પણ જિંતો પાસે ? ગીતપણું દોર ?
પડવા દેતો નો જાણે પાસ હતી. તો, પણ દરે ને
કોણેજામાંથી જશે. એણે કદાચ આવતી માત્ર બોલીને
પરો !’

મંજુલાને અનકાપણું એકનાં કાવતું ન હતું. જાણી
હતી. ગોપાલ બોલેલા, ‘તમે પ્રેમપરેગર પાસે પણ પરીક્ષ
અપાવેશો ?’

‘એમાં પ્રેમપરેગરને કાણ ગળાકારે છે ?’ અને જાણી
જાણી બોલી, ‘મારે તો પાસ થવું છે ?’

પરીક્ષા દરમિયાન મંજુલાનું ચિત્ત ચક્રાવા ખાતું
હતું. પોતે ખરેખર પસાર થઈ જશે એની એને ખીક
લાગી. હમેશ માટે કોણેજાનો અભ્યાસ પૂરો થઈ જશે ?
પછી રોજનરોજ કોણેજામાં પગથીયાં ચડવાનું અને ચડતાં
ચડતાં પેલે ખૂણેથી પોતાને કાઢી ધ્યાનથી જોયાં કરે છે
એવું મીઠા તિરકકારથી કલ્પવાનું મટી જશે ? પોતે જેની
રજમાત્ર દરકાર કરી નથી અને જેણે પોતાની અંદોરાત
અનન્ય ભક્તિથી રાણા ક્યાં કીધી છે એની સાથે બોલી
બોલીને પોતે શું બોલી ? ‘મારે તો પાસ થવું
છે.’ મંજુલાની મગજમાં ‘મારે તો પાસ થવું છે થવું

એક મુખી દુષ્ટતા

૦ થવું છે 'એવી કૂર ધૂન જાગિરન આપ્યાં કરી. જેરે
એમાંથી જાગી ત્યારે 'નથી થવું નથી થવું પાસ નથી
થવું એવું' પોને રહી રહી દત્તી અને વખત આપી દત્તી
હતાં ઉતરપત્રો આપી દેવા માટે દોરીથી બાંધી રહી
હતી... શું મંજુલાના ચિત્તે નિમગ્ન કરી દીધો દત્તો કે
નથી તો આ પરીક્ષામાં પમાર થવું, નથી મમાજની
પરીક્ષામાં પસાર થવું ?

*

*

*

અને અત્યારે 'મંજુગોપાલ'ના સહાધ્યાયી દોરાનું
અમે જે વરસ પાછળનાઓ પશુ માન સર્પ સફીએ એમ
હોએ. સામ્યેરીમાં પેલું ખુણામાં રેખા છે તે
મંજુગોપાલ માટે રિજર્ડ હોય એમ ત્યાં અમારામાંથી
કોઈ હદી એસનું નથી. રોજ મિત્ર મંજુલા ત્યાં ગોપાલને
આગેદત્તી ક્રમમાં સમજાવવા પાછળ હસાડે ગાત્ર છે.
ગોપાલ પોંચ દગ્ગર વરસ જૂની સજ્જવિવરમાં પૂરાયેલી
ક્રમમાં કરતાં પોંચ દગ્ગર કરતાંયે હૃદયે મજા વધારે
વરસોથી પ્રમટની આવતી પ્રેમક્રમમાં સિવાય બીજું
કોઈ મંજુલાના સામીપમાંથી શીખવાની ના પાડે છે.

*

*

*

સંસ્કૃત જેવો વિષય સફળ કરી શકે એટલાં વરસ
બનેએ તપાસ થયાં હયું. અને જણી દમિસ માટે
બને પોતપોતાને રુને પોતપોતાના સામાજિક વર્તુલના
આકર્ષણના અંશમાં ગયાં.

કુલ-પત્ની-પુત્રની

મીનાપુત્રની દિવાલ પર જમણા કોણે આપણા ફોટો
 એ ગાંધીજી દેખે એટલે અંધારામાં કોઈ એ જાણતો જાણે
 આંખથી દુઝાવીને કળા કઢેના દળા, 'આલે ત્યાં તપાસ ના
 કરી એનું કંઈ કરાશે ત્યાં નો આપણનું વરણા કળાઈ વળે'
 અને કહેવાને બદલે અટકાવતા દરમિયાં બોલના 'સમજાવ્યો
 પણ તિલુ કોઈ ના રંગેન કહ્યું કહેવા દે કોઈ બિનાનીઓ
 કે સજાઓના ના બાકા જમણે દાણ વરખીવના કોણવટે
 આપણેદરિયાકાંઠે બોલ્યા દે, પણ આપણા કલકલારા
 રોકો ના ત્યાં પણ અંધારે વળેવા દે એવું નથી, નો જ
 દુઝાક જમણા મોંથી કાઢવી થકો ને જ આલે તપાસ નો કોઈ
 એનું કંઈ ' ' આ જાણણનું એ બોલ્યા કરેના અને જુએ
 પાંચે અંધારામાં કરેના

અંધારામાં કરી શકવાની સાવકાનું અને એને મળતી
 બીજી સાવકાના ઉપર ના અજાણ અરજાની તરફથી મહાન
 આંધી કરવાના નાહીસે મળી દળા, કહે છે પાટોમાંમાંએ

[illegible]

1. The first group of people who are interested in the study of the history of the United States are the people who are interested in the history of the United States.

જુલોડી. વચન તે એકે વાગ વાગ વિનય થઈ
તર ઝગમગાઈ, આગળીય બેવેરે બંધે મરણી મર
પરિભ્રમી મુગમ મુગમ પનાચીનાં ધર ધર મરણી ન આગળી
પરિભ્રમી ના. હાંડે મેં કરાણીના રૂડે, 'અંતરમાંથી, આગ
તે, પરોમાં કરાંદે નવાગ કરીએ.' વચન એ કહે
પરોમાં! એના કરનાં ના આપડીઆનું પાટનું બાંધીને
રોમાં ન આગળી જવડે! બારી જગમગમ મુગમથી કર ને
રે રોજ રોજ વચન વચ એ આગળી ના રાદન ન આપ.
મારે ના મુગમમાં રહેનું છે, મુગમમાં. વેનડે મું રાજ
વેન આગળી કાટે છે!

હતાં મહાનભાવિની નોટિસ બે દિવસ પછી રત્ના
ભરતી વરતી (પેવમેન્ટ પોપ્યુલેશન) માં બરતી થવા
મમતે મોહકવાની હતી જ.

પણ અધુન એ અને બીજી વાતો

ભીમભાઈ કહે કે આપણે કંઈ કમ છીએ ? આપણે સંભાવિત સહૃદયસ્થોની જોડાજોડા જ રહેવાના. આવા આગ્રહને લીધે અમુક અમુક ભાગમાં તો રહેવાનો સવાલ જ ઊડી ગયો. બાગીતાં અને ગીચોગીચ મધ્યમ વર્ગનાં થાણાંમાં તપાસ કરવી રહી. અને ને અમે યરોગર કરી. પણ માંડ ક્યાંક જોરડી મળી જાય તો ભીમભાઈને! સ્વભાવ આડે આવતો. પૈસાની મર્યાદા તો હતી જ. પણ સારું કેટલાં, સારાં હવાહિનસ, સારું પડોશ, આ અધુન ભીમભાઈને માટે અહીં કાણે જોડવી રાખ્યું હતું એ તો એ જાણે, પણ એને માટે એની જીદ ડપરી હતી. એક વખત એક મોટા માળામાં જગ્યા મળી જાય એમ હતું અને મેં અધો જેમનેમ જોળો વાળ્યો હતો. પણ છેવટે લેયાજીએ પોતાની ફાંદ ઉપર હાથ ફેરવતાં જતોઈને આંગળાંમાં લાવી રમાડતાં રમાડતાં પૂછ્યું ‘જનાબ, આપ કોન ગ્યાતિ (જાતિ) હૈ ?.....અહ, કયા કહા ? અમ્મન ? કૌનસા ગોત્ર ?...’ વચ્ચેથી જ એને રોકીને ભીમભાઈએ પટ દઈને પોત પ્રકાશી દીધું : ‘સા’બ, ઈતના તો હમારે સમુરને ભી હમકો નહીં પૂછા.’ કહેવાની જરૂર નથી કે તરત જ ભીમભાઈ પણ પોતાનું જોર અજમાવવાનો આ મોકો નથી એમ ગણીને બહાર બીજાં મકાનોમાં તપાસ કરવા સહિસલામત ચાલી નીકળ્યા હતા.

દરે એક દિવસ પાછી દેશે. અમારા મિત્રની પંચાંગને કે મદિના પુરા એકત્રીસ દિવસનો દેશે. શરૂ નો અમારે મને નેમ હતીને છતાં જોવાઈ જતું જ નેમ્ને. અમારી પાસે જે ચીજો હતી તે તો મદાતમા દોરો હશે જે નેમ પોતાની પીઠ ઉપર હિપાડી શકાય એટલી જ હતી. જે કે અમારી પીઠ નિશાળ અને કોરેજના બાંકડાઓ પર વરગા મુઠી દટાર ભેસવા પડ્યા મુદર સીસાઈનાં ખમીસ કોટ કરતા બીજા કશાનો બાર લદન કરી શકે કે કેમ એ સવાલ દેશે. મને નેમ પણ આ સામાન, જે કંઈ દેશે ને, કાઢી ઠેકાણે મુરસિત ગાખ્યો. દોષ તો પોતાનાં માટે તો આ ચોખ્ખું ધરતીમાં છાંંડે જગા મેળવી ભેરાય.

અમાનક એક જૂના મિત્રનું અરણ્ય થયું. અને બીમબાઈની મંજૂરી મળતાં રાત યાત્રાપાત્ર્યા અમે એને ત્યાં ગયા. અમારી મુરોલીનું રસમયું બ્યાન અમે એની સમક્ષ વિભાગથી રજૂ કર્યું. અને આવી મુરોલી નો બાએ જ કોઈને માથે મુદરની દગે એમ અનિશ્ચયોક્તિ કરીને અમારું કુઝ પાછું ખરોતર પ્રદર્શિત કર્યું. એ બધું કામ મારા કરતા અનેકમણી સારી રીતે બીમબાઈ કરી શકે એમ હતું એટલે હું તો છેવાડે જતો જ બોલ્યો, 'પુઢીટબાઈ, આ માથે બંડારિયામાં અમાગ બે પોટલા પડી રહેવા દેશો ? અમારું તો અમે ...'

તણ અધું' એ અને બીજી વાતો

વચ્ચેથી જ પુંડરીકભાઈ બોલ્યા, 'જમવાનું શું?'
પોતે આધેડ વયના હતા અને કદી નહિ ને કદી હું
એમને ત્યાં જઈ ગયો એટલે એમના મોંઢામાંથી શોભના
શબ્દો જ નીકળ્યા. પણ હું એને ઘટતો જવાગ આવું
ત્યાં મારા ભીમભાઈની લૂંટી ફરી વળી: 'જમવાની
તો મુશ્કેલી જ ક્યાં છે? ભાભી છે ને?'

ફણસી સાફ કરતાં કરતાં, અમારી બધી રજેરજ
વાત સાંભળતાં હતાં તે ત્રિધુર દીકરાનું ઘર સાચવતાં
માછ ન રહેવાયાથી બોલી પડ્યાં, 'તે, વહુ છે શું?
આમ સાવ ગાંડાં શું કાઢો છો? સામાનની ચિંતા કરો
છો ને વહુ જેવી વહુનો તો ભાવ જ પૂછતા નથી?
આજકાલના કળિયુગના છોકરા ક્યાં જતા અટકવાના,
કાણુ જાણે!'

માછને શાંત કરવા પુંડરીકભાઈ કંઈ બોલવા જતા
હતા, ત્યાં હું જ બોલ્યો, 'માછ, એ તો છે જ એવો.
કોઈ વહુગણુ નથી. અમે કલગમાં એટલે કે મુઘરેલી
વીંશીમાં જઈએ ને એને ભાભી કહેવાની અમારા
ભીમભાઈને આદત પડી ગઈ છે.'

ગંભીર પુંડરીકભાઈએ અમારે મન જે મોટી
હિમાલય જેવડી મુશ્કેલી હતી તેને નાની કાંકરી જેવડી
હોય એ રીતે ગણીને ખામોશ રહી તપાસ કરવા સલાહ
આપી. અમે છૂટા પડતા હતા ત્યાં વળી એમના નાના
બચુને બોલાવીને કહ્યું. 'કાકાને પડખેની ગલીમાં—

પણ અધુરું બે અને બીજી વાતો

કરીશ? ન કરે નારાયણ ને કાલે આ મેન્શનવાળા નામુકરર ગયા તો પછી મજલ મોટી આવશે.’

‘અરે હવે તે શા બાર છે? હાથમાં આવેલી જગ્યા છોડે તે તો બીજા.’ મારું મગજ થાક્યાપાક્યા શરીરમાં પણ ગિલકુલ થાકની આંચ અનુભવ્યા વગર આ ઓરડી સાચવવાની યુક્તિઓ ગોતવામાં મચ્યું હતું. મકાન સુંદર હતું. આગુળાગુળો પાડોશ ભીમભાઈને ને મારે જોઈએ તે ઘરનો એટલે કે ગુજરાતી દક્ષિણી મધ્યમ-વર્ગનો જ હતો. ઉપરાંત પગથીઆં ચડતાં ચડતાં અમારી કોલેજની મિસ મુક્તા ઝવેરીને મેં ક્યાં જોઈ ન હતી? ભક્ષેને એ ત્યાં રહેતી ન હોય ને માત્ર મળવા જ આવી હોય. પણ એ મકાનની ગુડવિલ મારી દૃષ્ટિએ તો અનહદ પ્રમાણમાં વધી ગઈ. ઓરડી તો એ જ, એમાં મીનમેષ નહિ. પણ એ મેળવી એ તો કીક. સાચવવી દુર્લભ હતી. મારું મગજ ગડમથલ કર્યું જ રહ્યું, પણ જે એક યુક્તિ હું અજમાવી ચૂક્યો હતો તે ઉપરાંત બીજી હાથમાં ન આવી તે ન જ આવી. અજમાવેલી યુક્તિ તે એમ હતી કે ભીમભાઈ અગાંધી, ઓસરી, ઝંઝો, વગેરે જોતા હતા, અને ગુમાસ્તાએ બેમાંથી એકાદ તો વિવાદિત છો કે નહિ તે વિષે પૂછપરછ કરી ત્યારે કંઈ પેટે આપણે તો કહી દીધું કે ‘હા.’ આખો વખત અચુ મને કાકા કાકા તો કરતો જ હતો. મેં એની તરફ ડોક લાંબાવી. ‘પેલા બાઈનો કે?’ ગુમાસ્તાએ પૂછ્યું.

‘દાગનો.’

‘હી ત્યારે ઓરડી તમે રાખો ત્યારથી તમારી. અત્યારે કયો તો અત્યારે. પણ પેલા બાઈનાં વડુ જોઈ તપામી ખાસ કરે ત્યારે નહીં કરે તો સાફ. જુઓ કાંઈ દા-ના-નું નહીં થઈ જતું જોઈએ. કેમકે નહિ તો બીજું બાકત પાડું નહ.’

‘જુઓ, બાઈ, અમે કંઈ બેરામતિયા નથી. અમે નહીં કયું ને નહીં. વગા જમુની બા દાસ અદી મુંબઈમાં છે નહિ.’

‘ત્યારે ?’

‘મકાન લીધું છે એમ એપ્પુ’ સખીએ એટલે બીજે દિવસે નીકળી આવશે.’ જાણે દૂં સેનાનનો નાનો બાઈ ન દોડે એમ વમર સહાયે જોગા મજાગ્યે જતો હતો.

‘વારુ !’ સુમાત્માએ બહાર નીકળનાં કયું. ‘પણ, અમે એમ જોમનેમ ઓરડીએ આપના નથી. ક્યાં ઓછી માંમ છે જે ? અમારાં ચાલુ બાકતોને ન મમે એવું અમે કરના જ નથી.’

‘પણ એમને ન મમે ત્યારે ને ?’

આ બધા સંવાદનો અર્ક એ બીમબાઈને કલ્પી ત્યારે એ એને કલ્પોમન જેવો લાગ્યો. જાણે એને સાચોસાચ ધર્મપત્ની હોય અને કામગી સખ્યેથી મુબઈ નીકળી આવવાની ન હોય, એટલે એ ઉદાસમાં આવી

ત્રણ અધું બે અને બીજી વાતો.

ગયો. મેં એની પાસે બાંહેધરી લીધી કે આ બાબત ખાલી પૂરી પાડવાની છે માટે વચ્ચે ક્યાંઈ ભીડો રોપે નહિ, અને અધું માંડ બિલું કરેલું ધૂળમાં ભેળવે નહિ. બીમભાઈ પાસે આ તબક્કે આટલી માગણી એ તો નહિવત જ હતી.

બીજે દિવસે સવારે અમે બંધી વસ્તુઓ લઈ જઈને ગોઠવવા માંડી. બારણું બંધ રાખીને ગોઠવતા હતા. છતાં આડોશીપાડોશી વારેઘડીએ આ છેડેથી પેલા છેડા સુધી ને પેલા છેડાથી આ છેડા સુધી આંટા મારી ગયાં ને અમારી ચિકિત્સા કરી ગયાં. મેં બિલકુલ ડર્યા વગર અચુને મજબુત આલંબન ગણીને મનથી બરોબર પકડ્યો હતો. સારો ય વખત એની સાથે ગપાટા ને જૂમજરાડામાં પરોવાયેલો રહેતો. એ મને કાકા કાકા કહે એમાંથી મારો ગભરુ છવ ગ્રેરણા પામતો જાય. હું મારે જીભમાં હાડકું ન હોય એમ બોલ્યે ગયોઃ ‘જો બચુ, રડુલપર ન ચડીએ ! . . . જો પડ્યો ને ? . . . તારી બા આવજો ત્યારે બાઈને તો નહિ વઢે પણ તું શું કરતો હતો એમ કહી મને ઉઘડો લેશે . . . લાવો, જો બચુભાઈ પેલી બાની છખી . . . ના. ના. આપણે કાંઈ એમની છખી ટિંગાડવાના નથી. ઘણાંયે આવશે ત્યારે જાતે ટિંગાડશે.’ બચુ આ બધું બતાવટી સંબોધન નહિ સમજતાં અડખગટ દસ્યાં કરતો. અને એસ્તો મારે જોઈતું હતું.

દું કંઈક કામમાં પડેવાયેલો હતો. નવરો થયો ત્યારે જોઈ તો ખારજું ઊધાડીને બચુ પલાયન કરી ગયો છે, બહાર આવી આ બચુએ પણ દગો દીધો એમ વિચાર્યો સોજીના કોરા પામે ઊભો રહી દાઘ વડે વાજ સમા કરવા લાગ્યો, અને સવારે આવડા મોટા માગાના શા દંગ દોષ છે ને જોઈ રહ્યો.

મીઠું વેચનારો જિ, મીઠ્ઠિમીઠિ, મીઠ હો મીઠ્ઠિમીઠિ'ની જુઓ પાડો મોંડ મયો દરો ત્યાં તો શાકપાંદુ' ઘેરબેઠાં પહોંચાડી જનારાંઓની વખતાર ખારજું ખારજું ટકુકો કરતી પસાર થઈ, મકાનને છેડે પાળીના નળ દના ત્યાં પાડીઓ કાંકરીમિશ્રિત માટીથી વાસણો માંજતા હતા. આધેડ વયની સ્ત્રીઓ નાની છોકરીઓને કામ બતાવતી ખરાડતી હતી. નાનાં છોકરાં અંદર અંદર લડાલડી કરી મોંપાટ મચાવતાં હતાં, કોઈનાં ફેનોમાફે તો કોઈનો રેડીઓ અને વચ્ચે વચ્ચે કપાંકથી રેસિકોનની ધંટડી આ બધા અવાજો એકએકમાં ભેગાઈ, ધુંટાઈ એમાંથી એક અદ્ભુત રાત્રાચલ્લિક અવાજ ઉભો થતો હતો. મને તો બહુ ગમી ગયો. મારે આ જ જોઈતું હતુ. જીવનનો આવો ચેતનવતો આવિષ્કાર કાન, નાક, આંખદ્વારા એક સામરો કપાંથી જોવા મળે !

આખું મકાન બહારથી કળ્પનરખાના જેવું બચુનું પણ અંદરથી તો ચારે બાજુથી બધું દોર્ષ જઈ જાય

ત્રણ અધુ જે અને બીજી વાતો

જેવું જ લાગતું હતું. વહેલી વહેલી રમોઈ કરી ઓઢિસે જતા પતિદેવોને વળાવી દાદર પર એમની સાથે સાથે પોતાની દષ્ટિને પણ નીચે ઉતારતી ગૃહિણીઓ ઓસરીના કંઠેડાનો ટેકો લઈ ઊભતી. એથી આખું જહાજ એમના ઉરધઅકાર ઉપર ડોલતું જણાતું . . . કેકે ભોંયતળિયે વચ્ચે થોડીક જગાનું, ભંડક જેવું, ચોગાન હતું તે અમે સવારે આખ્યા ત્યારે તો ચોકખું વાળેલું હતું પણ આટલી વારમાં ત્યાં ઉપરના માળાઓમાંથી કાગળીયાં, ગંદાં ચીંથરાં, શાકનાં છોડિયાં, કેળાંમોસંબીની છાલ, દાતણની ચીરો અને બીજી ન ઓળખી શકાય એવી અગણ્ય ચીજોનો સતત મુશળધાર વરસાદ વરસવાથી ત્યાં સારો એવો થર થઈ ગયો હતો. મને થયું કે આ દરે ભંડકની સમૃદ્ધિમાં વૃદ્ધિ થતી રહે તો મારે આ ચોથા માળ ઉપર જ સામેની ઓરડીએ જવું હોય તો લોખીનો લાંબો પંથ લેવાને બદલે એકલા થયેલા કચરાના ડુંગર ઉપર થઈને સીધો પણ જઈ શકું. પણ એ શક્યતાનો આનંદ જતો કરીને તરતપૂરતો તો સામા મજલાઓ ઉપર સૂકવેલી સાડીઓના ફરફરાટ અને એ જવનિકાઓની પાછળ હરતીફરતી વીજળીશી દીકી ન દીકી થતી લલનાઓના દશ્યને ન્યાય આપવામાં રોકાયો. ઉતરવાના દાદરો તરફ દષ્ટિ કરતાં વિવિધ ભાતના કોકમાં ને ઓઢણીમાં શોભતી બાલિકાઓ જાણે રંગબેરંગી પતંગિમાં ઊડતાં હોય એમ નિશાળ જવાનો વખત થયો હોઈ દેખાતી હતી.

મને થયું કે જગ્યા તો આખાદ મગા આવી છે,
અને એમાં આપણે પાછા ફેર હવેર એટલે

એક કું જમ આખાને, જેને ના કોઈએ મને.

મારી માતા વિચારનિદા અને એથીયે માતાં
અધોમાંથી મને કોઈ ઘોષરા મારે જગાડ્યો. આંખ
પટપટારી સમયે થઈ જોઈ તો મારી મામે એક ડોળીમા
જમ્યુંને જાવડેથી પકડીને કીમાં દતાં, 'કેમ બાઈ, આ
કનૈયો નમારો કે ?'

'મારા મિત્રનો છે, કેમ માણ ?' મેં વિનયથી
પૂછ્યું.

'અરે બહુ અજાણીતરો છે. મારા મુકુંદની
અમલીની જોડે રમતો હતો અને રંજડવા સાચો એટલે
અહીં પકડી લાવી. મનમાં કે આ નવાં લોક આપ્યાં છે
સાંકળેથી આવ્યો દર્શી. અહીંનાં લોક એકમેકથી આવો-
જવો કરે નહિ તે વેગમાં વેગમાં ચાલે. પણ મારો તો
જીવ જાત્યો એવો કે માળામાં કોણ આવ્યું ને કોણ ગયું
ને મધું ચિત્રગુપ્તના ચોપડામાં.'

હવે માણે મારી સાથે ઠીક ઠીક વાતો કરી.
એમણે મને થોડીક જ મિનિટમાં આખા માળાનાં રહેવાસીઓ
વિષે જે દર્શ જણાવ્યા ન જણાવ્યા જેવું હતું તેથી વાકેફગાર
કરી દીધો. બદલામાં અમારે વિષે મેં એમને માહિતગાર

ત્રણ અધુ' બે અને બીજી વાતો

ક્યાં. અને 'બચુની જા આવે ત્યારે એને જરીકે અડવું નહિ લાગવા દઉં, ત્યાં સુધી કંઈ કામકાજ હોય અમારા જોગ તો બેલાશક કહેજો. ગૈરાં વનાના માણસ તે તો આંધળા જ' એમ કહેતાં કહેતાં માછ પોતાના ઘર બણી આલ્યાં. વચ્ચેથી પાછાં ફરીને બોલ્યાં 'પેલે છેડે છેવાડેથી બીજું તે મારું ઘર હોં! આવજો!' અને તરત ચમકીને બોલ્યાં, 'ક્યાં ગયો બચુ? ભારે તોફાની લાગે છે! એટલામાં તો છટક્યો!'

'ત્યાં હોય તો, માછ, મોકલજો. જરી બહુ તોફાની છે.' મેં વિનંતી કરી. મને લગભગ ખાતરી હતી કે માછથી ડરીને અને એમની ફરિયાદથી હું કદાચને કંઈ સજા કરું એ પહેલાં બચુ ચોકચેટ લેવાં રોકાયા સિવાય જ ચાલ્યો ગયોં હશે. થોડીવાર ઊભા ઊભા રાહ જોયા પછી ખાતરી પાડી થઈ.

ભીમભાઈ પાણીનું નવું માટલું અને એવું કંઈક લેવા ગયો હતો. હું ઊભો ઊભો કંટાળ્યો હતો, અને કંઈક પણ કરવાની અને બને તો તેમાંથી પોતાને અહીં રહેવામાં અનુકૂળતા જમાવવાની પુષ્કળ ઇચ્છા થઈ હતી. એટલે ગયો ચાલતો ચાલતો ડોશીમાને ત્યાં. મને જોઈને જ ડોશીમા છીંકણીની ડાબડી વાસવી સુદ્ધાં પડતી મેલીને બારણા તરફ ધસી આવ્યાં. અને હું એને સ્વાગતનો એક પ્રાચીન પ્રકાર લેખવાને બદલે ડઘાઈ જઈને એમની સામે જોઈ રહ્યો ત્યારે મારી મુખમુદ્રા

પણ અધુરું એ અને બીજી વાતો.

છટા ધારણ કંરી ઘોઘરા પહારી અવાજે કહેતા હતાં, 'અરે બાઈ હમણાં હાલ મારા મુકુંદની બબલી જોડે રમતો હતો અને રંજડવા માંડ્યો એટલે એના કાકાને સોંપી આવી હતીને! ઘરની બાઈ તો હજી એ દહાડા કેડે આવવાની છે નહિ તો એ હોત તો તો છોકરાં કેમ ઉછેરવાં એ દેખાડત.' ડાંશીમાને સૌ ઝાળખતાં હતાં અને એમના આવા ઘરગથ્થુ બાબતના પુરાવા તો અફર જ દેખાતા. માળાનાં એ વગર પગારનાં ચોટીદાર પણ ગણાતાં. શ્વાસ બાઈને બોલ્યાં, 'હું તો એના કાકા જોડે વાતે વળી ને તોફાની અમારી ચાર આંખ ચુંટીને પાછો મારે ત્યાં આવી બબલીને કાન-ગોપી રમવા બોલાવતો હતો ને! પણ હું પાછી આવી ત્યારે તો કાઈ ન મળે. એ શું બોલ્યાં? કનૈયો જ જોઈ લ્યો. કેવું મીઠું મીઠું હશે!'

જોર વધી પડ્યો. માળાના બધા મજલાની લોખીએ માણસોથી ઉભરાતી હતી. આ મકાનમાં આટઆટલાં માણસો રહેતાં હશે એની તો ખબર જ નહિ. એ લોકો ક્યારે ક્યાંથી ચુપકીદીપૂર્વક ઓરડીમાં ભરાઈ ગયાં હશે? આટલાં માણસોના ભારથી મકાન ભાંગી પડતું કેમ નહિ હોય? હોદ્દા અને ધમાલ એટલી વધી પડી કે આખું જહાજ જાણે ખરાબે ચડ્યું હોય ને મોટા પાટા ઘર્વરાટ કરતા લોહ એની સાથે અથડાના હોય એવો બાસ થતો હતો.

કલ્પનાપત્ની

ડોળામાની વાગ્ધારા નો અર્થજિન દત્તી જ ૪૫
ખીંટ ખાઈએ ૫૫ પોને અનુભવની જામનમાં ૫૫૫૫ ન
પડી જાય એમ વચ્ચે વચ્ચે વાલ્પભીનિકો વેરની રેડેતી
દત્તી :

‘દમજાનાં પેવા ડાહરોને ઉપાડી જનાગ નીકળા
પડવા નથી ?’

‘એ તો ત્રી છે કે ડાહરી ન દત્તી.’

‘અરે દમજાં મળા આવશે, એ તો મારા કીડાના
બાપનો ૫૫ ધોડાના પેંગડામાંથી મારી નાખેદત્તી
દીકરીએ બરોજર વરધોડાને વખતે ખાવાઈ જઈને ક્યાં
પાડો કરાવ્યો ન દત્તો ?’

‘આવ્યા ને ડાહરો ગૂમાવ્યો. રહેશે તો તો
બિડી થ. . .’

કોસાદસ બદ્ ૪૫ વધી ૫૫૫૦ દત્તો. ત્યાં માટલું
એક દાઢમાં ને બીજી પરચુરણ ચીત્તે બીજા દાઢમાં
સઈને બીમભાઈ માણુમેના ટોળામાંથી મારગ કરતો
કરતો ઉપર આવ્યો. માટલે એન વધાવ્યો, ‘દીકરો
રેવ્યો ક્યાંય, બાઈ ?’

‘દે ? દે ?’ કરીને એણે શું બન્યું છે તેનો તાગ
થેવા મારી સામું લેયું અને આ બધી ધમાલનું કેદ મને
મમજીને એ મદદ મળરાયો. એના દાઢમાંથી માટલું
નીચે પડી ગયું. અને ને પડતું ગ્રીલવા જ જાણે, એ

‘અય્ય અય્યુ’ એ અને થીજ રાને

નીચે બેસી ગયા. મેં પાસે-આવીને આપાસનને અને કાનમાં એની કહવાપણી વિશે પૂછ્યો. ક્યો ત્યાં મેં બરાડી મૂક્યો.

‘એમ રે! અય્ય ક્યાં આપાસ ગયો!’

હું તરત જ. ‘પોલીસને બજાર આપવા મળે છે’ એમ કહી રેડિયાળ લાગતા માળામાં એનનો સંગાર કરી એને છવનો મગનો ધગકનો કરી દેનાર તરીકે પાતાને અભિનંદન આપનો આપનો ચાલી નીકળ્યો.

પછીથી, બાબીને ત્યાં જ હું ગયો. હોઈશિ એમ થોડુંક અછલથી અને વિશેષ તો પેટમાં કુરકુરિયાં બોલવા માંડવાથી સમજીને બીમબાર્થ આવી પહોંચ્યો.

‘દોસ્ત આપાદ બની આવી છે! ડાઝીમાએ મોકલે દીકરો આવેલો તેના અને શુમાસ્તાના સાંબળતાં હુકમ છોડી દીધો કે ‘આ ગોઝારી જગાએ બસા હો તો બાઈને વળી પાછા બોલાવશે માં! અપશુકનમાં જ નીકળ્યા લાગો છો!’

માળામાં અમને સૌ કોઈ ઓળખે છે. અમે માળાની વ્યક્તિઓને ઓળખતા નથી, પણ આખા માળાને એક વ્યક્તિ તરીકે ઓળખતા હોવાથી તો, એ જ્ઞાનનો લાભ લઈને તો, હજી અહીં કેરા લગાવીને પડ્યા છીએ.

કચ્છના જન્મી

પાંડીશી રકન રકને અમે દોડીયા ખાતેન જાને
રમની મુઠી દોડી દની દની કે અચ્ચુ વરદી કાગળો રમે:
પણ મામાને ત્યાં જ રહે છે-અમે ક્યની ત્યાં મોજાડા
મુખાર્પિયા પછી મહવાની જ ના પાડે છે; ત્યાંજે ત્યાંજે,
અથવા ના ક્યેમાંથી દોડીયા પાંડુ મુખાર્પિયા અમારીને જે
કે. પ્રગટ રહે ને.

પણ કંઈ જાણને જાણે પાનિંગોના પ્રત્યાગમનની
ગર, જેની કોટે ક્યેથી બેપીયાગિર્જાઓની અમારે જવર્
વિશાળ પડથી અમે વિદિઆ રૂપના દના, ત્યારે
જીમખાનું એ અને પાડુ, 'તમે આપુ મુજબ ક્યાંથી,
મરીબુ ?'

"અરે ક્યેમા મુ મોદ મુજવાનું દનું. પાડુ ?"
એ કહ્યું. "મારે કાલ કવારે છે ને એ ત્યારે મારે
જેવડા દના ત્યારે અમારે પિપલીઆરા ગાન્વમાં ક્યેમની
મામે દોડીએ નનામાં અરણ કરેલી, ગાન્વમાં અધામુડીને
કર્ક પાડે ન દના ક્યેમને બોલાવીને ત્યાપામીએ કહ્યું કે
'તમે કન્થાવિક્ક કરીને આ ગાન્વમાંથી પર્મની જડ
કાઢવા પ્રયત્ન કરો. હા. મારે સાવો દંડના પાથમે
રોકડા.' કાકાએ કહ્યું. સાહેબ, હું જ દંડ કુવારો
જુ ને ક્યાથી . . . 'એમને ચૂપ કરી દેવામા
આપ્યા-અને દંડ એમ લગા કરે તો પિપલીઆરા ગાન્વ
મેનું ? કાકાનું તો થર મંડાવું ન હતું, પણ એ કુંચીનો
સાબ લીધો તો આપણે તો માડવું ખરું."

ક્રમુ અને કામિની

અંબાલાલ ત્રિવેદીને કોલેજમાં સૌ ત્રિવેદીને નામે જ ઓળખતું ને બોલાવતું. અંબાલાલને પોતાના આગવા નામ સામે કશો જ અણુગમો ન હતો, છતાં સૌ એને આપદાદાયી ચાલતા આવેલા ઉપાભિધાનથી જ બોલાવે તો એની સામે પણ અણુગમો ન હતો. અરે, ઘણીવાર તો એજ ગમતું. આવી વસ્તુઓનાં કારણ મામુલી દોષ જે પણ પરિણામ નહિ.

સમય (પિરયડ) પૂરો થયે વર્ગમાંથી અમો વિદ્યાર્થીઓનો સમૂહ પ્રથમ વિદ્યાર્થીનીઓને નીકળવા દેવા નેટરો વેગ જરી ખાળીને ધસારાઅંધ બહાર પડેતા. તમને કે જલૂચરના લસકર માટે વોટર્સ પર ડ્યુકે આદેશેલિંગન 'પલપલછિનછિન' વાટ બોચાં કરતો હતો તેમ એની કાઈ દંનેગ્ગરી કરી રહ્યું ન હોય. પ્રત્યેક સમયને અતિ વિદ્યાર્થીઓનું લસકર એટલા જ હિસાદથી બહાર

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

[illegible]

ત્રિવેદી ખોન દાવેદો અન આઠાઓએ દડો પખ
એ જે દોઝામાં કંને નેમાના ના આઠા એવા મુનિ
દના ન દના એ ત્રિવેદીને મમનું પખ ખડું. એમાં
એક. વાવ.બા દના ત્વારે ગુરુઓએ મુખ્યાત્મકર કંઈમાં
કંઈખુની મુખ્ય આપ્તી માર 'મુલગથી' અવાજે 'અરે
ત્રિવેદી' એમ બોલેનો અન આમજા જે આસની ૧૪૪-
વંતીઆમાંથી મિમ ત્રિવેદી કોઈ નિત્રિખી બોલી એવા
મંજમથી પાછગ વંતી ત્વારે આપખા અંબાલાસના ખાલ
પર કમના કોરડા પખ એવા વમર રહેતી નદિ દોષ.
નરન જે મુખ વારી લે એટલે એની ઉપર મો અસર
થઈ એનો તો કોપડો જે રહી જતો. અખાલાય

કમુ અને કામિની

અંબાલાલ ત્રિવેદીને કોલેજમાં સૌ ત્રિવેદીને નામે જ ઓળખતું ને બોલાવતું. અંબાલાલને પોતાના આગલા નામ સામે કશો જ અણગમો ન હતો, છતાં સૌ એને આપદાદાથી ચાલતા આવેલા ઉપાભિધાનથી જ બોલાવે તો એની સામે પણ અણગમો ન હતો. અરે, ઘણીવાર તો એજ ગમતું. આવી વસ્તુઓનાં કારણ મામુલી હોય છે પણ પરિણામ નહિ.

સમય (પિરયડ) પૂરો થયે વર્ગમાંથી અધા વિદ્યાર્થીઓને સમૂહ પ્રથમ વિદ્યાર્થીનીઓને નીકળવા દેવા નેટવોલ વેગ જરી ખાળીને ધસારાબંધ બહાર પડેતા. જાણે કે જલ્દયરના લસકર માટે પોટર્લ પડે ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન 'પલ્લવલ્લજિનજિન' વાટ બેચાં કરતો હતો તેમ એની કાઈ દમ્નેજરી કરી રહ્યું ન હોય. પ્રત્યેક સમયને અને વિદ્યાર્થીઓનું લસકર એટલા જ ઉત્સાહથી બહાર

કચ્છ અને કામિની

એની આંગળાના પેદામાં દોવો ભેઈંજે. એટલું જ નહિ પણ એમને અચારનવાર એનો પૂરાવો પણ આપવો રહે. દેવવાની જરૂર નથી કે મુખાલ્ફકર વગેરે મંડળી વાને અને પરીક્ષા વખતે ત્રિવેદી કંપની આપશે એ આશાએ આખું વરગ એને પોતાની કંપની બોમરવા દેતા.

કામિની ત્રિવેદી પણ રહોસર હતી પણ એ ઉપરાંત અને સ્ત્રી દોવા ઉપરાંત પણ એ તો ધણુંધણું હતી. સાગના સોટાની માફક ચાલતી નહિ છતાં મોટરમાંથી ઉતરતી વખતની એની નમ્ર છટા પણ ચોક્કી મોદક ન હતી. આમ નજરે અને મળ્યાગાંઠયા સજ્જો બોલનારી, છતાં ચર્ચાઓ વખતે વ્યાસપીઠ ઉપરથી બોલતી ત્યારે આટલા બધા સજ્જો એણે સ્વાં અંતાડી રાખ્યા હશે એમ જ ધનું. પહેરવેશમાં કોઈ પ્રકારનો શોખ દેખાતો નહિ, પણ એ તો ઊંચું એનામાં લાપરવાદીના ગુણ હોયે મળ્યાનું. આકૃષ્ટિ આકર્ષક નહિ કદી શકાય, પણ એથી જ તો એનું ઔદિક વર્ચસ્વ આગળ તરી આવતું.

હૈન્દી કેટલીયં પરીક્ષાઓથી અંબાલાલની પાછળની જ બેઠકે બેગી એણે પરીક્ષકો આગળ પોતાનો વિદ્યાભ્યાસંગ વ્યક્ત કરવા પરીક્ષાના હોલમાં બબ્બે ત્રણ-ત્રણ કલાક લખ્યાં કર્યાં હતાં. મુનિરસીંદની મોટી પરીક્ષાએમાં પોતાની આગળ કોઈ એક ગોળખીઓ દોલ છે તેના ઉત્તરપત્રોમાં ગોપરીઓમાંથી કાપી-કુ-કાપી અને માખી-કુ-માખી જવાબો લેવા પછી પોતાના સુદિપુરઃસરના સચોટ જવાબોને પરીક્ષકને હાથે પૂરો

પ્રથમ અધ્યયન એ નામ પીઠ પાસે

આમ નથી મળતા એમ કામિની મનની ગમે કહેતી. પરીણામ પરીણામ પણ એમજ હતું. પરંતુ કામિની પરીણામોમાં નો 'સ્વસ્થ-માનસા વિવેકો મળા છે' એ અર્થના નિર્વાચ પર આપણેની જડી વરસાવનાર પ્રાકૃતિક પોતા પરનો અર્થના વચનમાં અપનાવ કરી અપવાદથી નિયમ પરવાર થાય છે એવા નામ પીઠ ના, કાર્મ અજાત અર્થે ઉચ્ચારેલા, વચનને સિદ્ધ કરના. અને ત્યુનિગર બી. એ. માં પણ ફરત ફરતી માફક કામિની અંગ્યાસાસ કરતાં વધારે શાંત, પરિણામ લાવી હતી. દરે બી. એ. ની પરીક્ષા દુકડી આપતી હતી. અને તેમાં પોતે પાછળ પડે એવો કામિનીને પાંદો ભય હતો. એથી તો એને અભારે પોતે આગળ પડતી રહેતર છે એ સિધ્ધિ સુદેવ અકળાવનારી લાગતી.

આવી અકળામણ કાર્મ પણ અક્ષિતને લીધે એવી થવામાં કામિનીનો પોતાનો હાથ ન હતો. છતાં પરિણામ તો, અંગ્યાસાસ એના અબ્યાસમમ્મ ચિત્તમાં અવારનવાર ડોકાયાં કરે એ સિવાય બીજું શું આવી શકે? શરૂઆતમાં એક શુદ્ધિશાળી પંડિતાને જાને એ રીતે કામિનીએ એનો અર્થ એમ પણ ઘટાડ્યો કે આ પ્રકારની ઘટનાનાં પુનરાવર્તનો પોતાના પ્રમુખ મનોઅગને એડી લગાવી પોતાને વધુ ને વધુ મહત્વાકાંક્ષી બનવા પ્રેરતાં હતાં. પણ એકવાર મુખ્યણુકરે અંગ્યાસાસ પર પોતે આવડો બધો ઉપકાર કરી રહ્યો છે એના ભાન વગર જ હંમેશની ગમ્મત કરી, અને કામિનીની એનપણી એની

કચ્છ અને કામિની

સામું દસીને બોલી કે ‘શું જોઈ છે ?’ ત્યારે કામિનીને પોતાની અકળામણને જરી પંખાજવાનું મન થયું ‘જુમતી જોડી છે’ એમ બોલી કામિનીને ચોંકાવી, બેનપણીએ જરી આટલું અમથું ક્રિમેથું, ‘મગજની હોં !’ કામિનીને પોતાની બેનપણીનાં જીવન સંબંધી ધારણાં અને ખ્યાલો કાલ્પવાર તો તુચ્છ સામ્યાં. મનુષ્યના કંઈ મગજ, હૃદય, આત્મા, એમ જુદા જુદા સુરેખ ભાગ પાડી હૃદયની, મગજની અને આત્માની જુમતી જોડીએ જુદી જુદી બેસાડવા નીકળીએ તો આરો ક્યાં આવે ? કામિનીના મગજે, હૃદયે, આત્માએ અભ્યાસમાંથી વારંવાર સમય ચોરીને આ વિષય ઉપર મયામણ ક્યાં મુધી ક્યાં જ કરી.

આનું દેખીતું પરિણામ એટલું જ આપ્યું કે લોબીમાં કામિની અને અંબાલાલ (બસકે, ત્રિવેદી) મામસામાં મળી જતાં તો કામિનીની ગતિ એકદમ વધી જતી અને આંખમાં રિમ્મ ઉપમી આવતું. કોઈતાર ભાગે કે ત્રિવેદીનું ધ્યાન મથું નથી તો કામિનીને યોડીવાર મોડાના ક્લાયુએની મદદથી પણ એ ગિમ્મ વેડફાઈ જતું બચાવી લેવું પડતું.

‘સાંત, ઓછાઓ, અંબાલાલ સુખદલ્લુકર જોવા જ આવજા કરાને કામિનીના કાન ઉપરની વાગની છટોની આરપાર સફળતાપૂર્વક પહોંચી શકે એવી મધુર પોતાના તરફથી ઉમેરીને કોઈતાર ‘ત્રિવેદી’ એમ બોલી જાણે કે આત્મસંબોધન કરતા.

ત્રણ અધું એ અને બીજી વાતો

કોઈ દિવસ કામિનીની પાછળની પાટલી પર ત્રિવેદી હોય તો દીવા જેવું સ્પષ્ટ જોઈ શકાતું કે કામિની પ્રોફેસરના મુગારક મુખમાંથી નીકળતા શબ્દોને કાગળ પર ઉતારવામાં હમેશનો ઉત્સાહ અને વેગ દાખવી શકતી નહિ. ‘બોલો છો તે બધું જ કાંઈ ઉતારી લેતી નથી, અગત્યનું જ લખી લઉં છું’ એમ કહેતી હોય તેમ અને અક્ષર કાંઈ સાવ ‘લેડી’સહેન્ડ’ નથી એવું બતાવવા આખો વખત પ્રયત્નશીલ લાગતી. અંબાલાલ ઘણુંખરૂં પોતાના મિત્રો જોડે ક્યાંક પાછળ જ બેસતો. એને તો નોટસ લેવાની ટેવ ન હોવાથી દૂર રહે પ્રોફેસરનું ભાષણ અરધું અરધું સાંભળવા ન સાંભળવામાં જ મગ્ન પડતી.

નોટના થોડાથી લગી પડતી કામિની, એક બપોરે, ગજવામાં હાથ ધાલીને ડોલતા ડોલતા આવતા ત્રિવેદીને સામે મળી. લોખીના કઠેડા પાસે અકસ્માત આગ લાગે તો એના ધિલાજ કાળે ‘ફાયર’ એમ ઘોળા અક્ષરથી લાલ રંગ ઉપર લખીને ધૂળ કે પાણી અથવા ઘણુંખરૂં તો હવાથી ભરેલી ડોલો પડેલી હતી. અંબાલાલ રસ્તો આપવા માટે બીજી તરફ નમ્યો હતો છતાં કામિની બાલદીઓ તરફ નમી. અને એમાં બીજી શું થાય! સાડીનો છેડો બાલદીમાં ભરાયો તે ભરાયો જ. અંબાલાલ એને રસ્તે રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો અને બોલતો હતો ‘તવ રમ્યા શકુન્તલા.’ કામિનીએ એ સાંભળ્યું. સારું થયું કે

કચ્છ અને કામિની

ત્રિવેદીએ પાછા ફરીને જોયું નહિ કે કાણે કાણે એ રમ્યતા વધતી હતી. દત્તી કે નહિ. નહિ, તો એ બાલદીએ. કંઈજ કામમાં ન આવી શકે એવી અખુબુજ આગ લાગત.

વિદ્યાર્થિનીઓવાળી આગળની પાટલી પાછળ એકવાર અંબાલાલને જોસવાનું થયું ત્યારે એને નવાઈ લાગી કે પોતાને આ દુષ્ટીકતનું જ્ઞાન છે એ કરતાં કામિનીને વધારે છે. આમપાસની પારસીખ્રિસ્તી વિદ્યાર્થિનીઓના જ્ઞાનમાં જાણે કે વધારો કરવા કામિની અચેત્તનો સમય હોવા છતાં નોટમાં કાલિદાસની એક પ્રખ્યાત ઉક્તિ ચીપીચીપીને લખતી હતી : કામી સ્વતામ્ પમ્મતિ.

અને છતાં અંબાલાલે જોયું કે એના માથાપરથી છેડો ખમી જઈને શેક્સપિયરના ટેમ્પેસ્ટની પોતાની ઉપાડી નાંધ ઉપર પડ્યો. એને કામિનીએ બાવણની નોટસ ઉતારવાની ઉતારવળ અસાધારણ વધારી દર્શને પડી જ રહેવા દીધો. બિચારો અંબાલાલ 'પ્રેદેસર પાઠમપુરતકનાં પાનાં ઉથલાવ્યે જતો હતો પણ કામી કામિની અને કાલિદાસનું રટણ કરવામાં એને શેક્સપિયર પર એમને એમ જ પડી રહેવા દેવો પડ્યો. સ્તમ્ભન એ પ્રેદેસરના મુખકમલ પ્રત્યે તાડી રહ્યો ને એમાંથી ઝરતી વાહુધા ગ્રીલીને અંતરમાંના વાવાઝોડાને શમવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો. પણ આનુગાણુના વિદ્યાર્થીઓ કંઈ પ્રેદેસર પ્રત્યે બક્ષિતાના નવ પ્રકારોમાંથી દર્શન કે અવણુ એકે માટે ઓછા આવ્યા હતા ? મહેજ ગણુગણુટ શરૂ થયો.

ત્રણ અધુ" એ અને બીજી વાતો.

ત્રોફેસર પણ સંભળાવવા આવુર હોય છે એટલા સંભળવા પણ હોય છે એથી દષ્ટિ વડે ગણગણાટને દાખી દેવા આંખ ફેરવવા લાગ્યા ને એકાગ્રપણે નોટસ લખતી કામિની પાછળ પોતાને ઉતકંડપણે સાંભળી રહેલ ત્રિવેદીને જોઈ એક સેકંડ માટે તો એમનો વાગ્વટાળ જરીક ખંચાઈ ગયો. પણ એમની અનુભવી આંખને આમાં કંઈ નવું નહિ લાગવાથી ભંગાણુ પડે એ તો અશક્ય જ હતું. કંઈ જ ન ગન્યું હોય એમ કામિનીએ સમય પૂરો થવા અગાઉ છેડો માથે કરી લીધો એ વખતે લગભગ આખો વર્ગ માત્ર આંખનાં અપખારની જ મદદથી આખીયે ઘટનાથી વાંકે થઈ ગયો હતો !

*

*

*

‘કામિનીએન ! એ જ કે તમારા ત્રિવેદી ? બિચારા ! માથેરાનની એક હોટેલમાં રાત્રે જમ્યા પછી સૌ વાતે ચડ્યાં હતાં ને નવાનવા અનુભવો રજુ કરતાં હતાં, ત્યાં કામિનીને અટકાવી એની નાની એન સુહાસ બોલી પડી.

‘મારા ક્યાંથી ? તને અંધી દુનિયાની વાતોની જાણે ખબર ?’ કામિનીએ હું પેટે કહ્યું.

‘વાદરે ! જે જોડીની કોલેજના પટ્ટાવાળાને સુદાં ખબર તેની અમને જ નહિ ? યરોળર રાઈડીંગ આવડે નહિ એ તે તમારા હોય ?’

એમ કહી સુહાસે પોતાનું નામ સાર્થક કરવા ખાતરું હસીને પડ્યો એટલા, મૂળ દિંદી છતાં તાગત

શ્રી કાલિદાસ

કાલિદાસની કથાએ મને આજે એક નવું જોડું
 આપી રા. કાલિદાસના એક નવું જોડું. 'કાલિ
 કાલિ' આજે, કાલિદાસને આની સાથે એની કાલિ
 વાંતો કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 રા. કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 એક કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 આજે કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની
 કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની કાલિદાસની

ત્રણ અધુ" બે અને બીજી વાતો

તે કંટલી વારથી તે પડી જ રહેવા દીધો છે? કોઠની
ખાતર તો એને બિડવા દે.'

‘જો, મેં પડી રહેવા દીધો છે?’ કામિની ગર્ભ તો
મુહાસને ટોકવા પણ પોતાને જ ટોકતી હોય એવો જરી
એનો અવાજ થઈ ગયો.

‘ત્યારે? કંઈ કહેતી તો નથી કે આગળ શું થયું?’

‘આગળ શું થયું તે મને ઓછી જ ખબર છે.’

‘વાહ રે!’ મુહાસ ચાળા પાડતી બોલી ‘મને
ઓછી જ ખબર છે? ત્યારે કાને છે, મને? નીચે તો
પડે. ચડે તો પડે જ ને? પણ પડે તે બિભો પણ થાય
એમ ખરું ને? થોડો પકડાયેલો કે નહિ? . . . દોડી
ગયેલો? . . . એમ કે? . . . ત્યારે તમે શો વાદ્ય
મારતાં હતાં? તમારાથી રોકાયો નહિ કે? . . . તમારાથી
આગળ નંબરે આવે છે એનું વેર શેતાં હશે?’

માત્ર અભિનયથી મિસ્ટર અધિકારીએ પૂછ્યું કે શું
હતું. કામિની બોલી, સ્વસ્થ અને સ્થિર અવાજે:
‘અમારા વર્ગમાં એક વિદ્યાર્થી છે. હોંશિયાર કહેવાય.
મારાથી ઉપર રેન્ક પણ લાવે, કહેવાય નહિ.’

અધિકારીએ અભિનયથી જ પૂછ્યું ‘કાણ?’

‘મિસ્ટર ત્રિવેદી.’ દક્ષતરમાંથી કારકુન કોઈ પણ
સખસના નામનું ઉચ્ચારણ કરતો હોય એવા અવાજથી
કામિની બોલી.

હું અને કામિની

“દ” મિન્દર અધિકારી આપ્યા. અત્રે પડી
અમલમાં કહે છે આપ્યા.

એનો આવારો એટલો દાંતો કે એમના પોર્ટ્રેટમાં
મારે ના. એ ના અમલમાં પડેલા પોર્ટ્રેટમાં
આમલમાં એને નવામ કરાવના હતાં મિન્દર પ્રિવેટી
પ્રથમ નંબરે કે એમ અંબલેસ્ટ. પણ તે નો પાનાનાં
આ નવીન મિત્ર મિત્ર વિવેદી દમે એમ જ. એ પણ
એ જ વિવેદની વિદ્યાર્થિની દોષ, કહેલું. એને એ
હોડા કસાઈ પડેલાં દયાલથી જળપિત્રે નો મુખારકબારી
આપવા આરે અમલારે આમ આવેલા જમરે જમરે.

મુદામ દમવાળુ માટે જાણ્યા વગર જ માત્રી,
‘હા હું નો કામિનીએન તમને મુખારકબારી આપુ જ
હું. મિન્દર પ્રિવેટી આરે નો’ પણ તમે એમનો પોર્ટ્રેટ
જ્યા દીધા છતાં એમને જો મિત્રાદી એમણી તારેવાર
કરી માર કરી દોષ તા જ’

‘અલ, અલ’ કામિની જીવન કરી મર્ષ. પણ
તરત જ સાત અને અવધ ધર્મ જઈ બોલી ‘મુદાત!

હું હું હવે કોલેજમાં જવાની છે. તારાં કોલેજમાં જે
કહે રમખેરમાં અવધ દોષ તે આરે હિંદી દેવ નથી
પણ એટલું ના જાણ કે જેની માથે હું મારા કોલેજ-
અવનમા introduce (મિદાવાર મુજબ ત્રીજી વર્ગિ
દારા પરિચિત) ધર્મ નથી. જેની સાથે એથી કરીને નો
માર વગર દરમ્યાન એક અક્ષર પણ બોલી નથી, એની

જ્યાંને દુઝવાર પડ્યો મરિ પડે ! અપાવે પુત્રી કેર
કરીએ એ અપી મને હોય છે. આ દેશને ખર્ચે નહ,
મંગળ કે મરુ. નથી દો !' જ્યાંને વિષ્ણુ જિમ્મ હોયે
કામિનીએ મિ. અધિકારી માંગે નેપું.

'હા. અમારે ત્યાં ઐક્યોદ્ધત્તની Introduction
વિધાયે હોઈ પરિચિત હોવાનો હોય છે જ નહિ'
મિ. અધિકારીએ અનુમોદન આપ્યું. એ 'અમારે ત્યાં'
કહે ત્યારે ઉચ્ચક્રમાં, ગુરોપમાં, એમ સમજાવું. એ એમની
દસવા બોલવા-નબોલવાની દળ પરથી મુશ્કેલ નહિ પડતું.
કામિની અપી રહે પણ આટલો શિષ્ટાચાર પાળવામાંથી
તો ગર્જ નથી એ જોઈ નિંદીઓની ઝડપએર વધતી જતી
મુધરવાની શક્તિ ઉપર આધરીન થવા દોય એમ મિ.
અધિકારી મતકાર્જ રવા.

એ મતકાર સમાજે પોતાને વરસોથી પાલેલા
શિષ્ટાચાર માટે આપેલી બહીસ છે એ મદાન સત્પતે
કામિનીને એકાએક સાક્ષાત્કાર થયો. અને એના બને
કપોલ પર લોલી ધસી આવ્યું. શિષ્ટાચારપૂર્વક રૂમાલમાં
પોતાનું મોં દબાવી બેઠી હતી. ત્યાં 'આપણું પૃથ્વી પર
છીએ! બોલ્યાં! ઘોડાની પીઠ છોડીને પૃથ્વીના બોળામાં
જઈને પડનાર તે પૃથ્વી પર 'નહિ કેમ?' એમ બોલતી
થોડું, તો ઝાઝું હસતી મુદાસ ચાલી ગઈ. સમાજનો
છેલ્લો પ્રતિનિધિ આમ ખસી જતાં કામિનીએ
નિઃસંકાયપણે અને ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વગર 'મિ.
અધિકારી!' એમ બોલી એની તરફ નમીને એના મુખની

જલ્પ અર્થ ને જાન પીર નાનું

નરિ કે એ જ પુત્રી મિત્રિ પડી અંખના પાડરિમે
 અકારી મર્મ પડ્યો. પોને પડ્યો છે એ નરોડનની મરેજ
 પણ દરકાર કર્યો વગર ચકાવ ઉપર દોડને જના ઘોડા
 તરફ આંખ જરી ઝેલી કરે છે ના ટેકરી આકારમાં
 પોતાના આકાર કોનરી કાઢે છે નાં એક આકારિ એવું
 જોઈએ અને જપ કાર્તિને અરથ થવા પ્રાપ્ત કરવા કાચો
 પણ કાચો નહિ. કરકરને વગર એક નરૂણી દાયમાં
 પુરનક કાર્તિને જપાટાએ ઉતરી આવતી હતી અને
 એનાથી બહારને ઘોડા પાડો કરીને આવ્યાને રહેને નાંકો
 અંખાલાલને શારીરિક નેદનાને લીધે પણ આંખો માંથી
 દેવી પડે એમ હતું. પણ કેમ કરી આંખો અંધ થાય નહિ.
 પણ લાંબી વાર કિયાડી રાખવાની તરફી દેવી પડે એમ
 ન હતું. પેલી યુવતી ઘોડાના દોડવાથી ઘેરણા મળી દોય
 એમ ઝડપ વધારીને અર્ધું દોડતી દોય એવા વેગથી
 ચાલી આવતી હતી. પણ ઘોડેસ્વાર જ પોતાની ચાલમાં
 વિક્ષેપ પાડે એવી એને કલ્પના ન હતી. રસ્તાની કંઈ
 કાંઈ જીવાન માણસ પછડાઈને પડ્યો છે ને ડાખા લાથને
 અને લોહીલુવાણ ખોપરીના ડાખા પડખાને ખીજ લાથથી
 ઠીક કરતો હોય છે એ અધું એક પલકારામાં એણે જોઈ
 લીધું હોય એમ લાગતું હતું. . . . મિ. અંખાલાલ
 પોતાના ઝાળાવાળા હાથ તરફ જોઈને વિચાર કરતો
 હતો કે કામિની અધું જ જોઈ શકી હતી એમાં તો
 શંકા જ નહિ. કેમકે એની રેવાલ ચાલ કેમ એકાએક
 પોતાની પાસે આવતાં જ જરી, પલક અમથી. ખમચાઈ

કમળ અને કામિની
મર્દી હતી ? અને એ જરૂરી વારમાં તો કામિનીએ
દોઢેજમાં કેઈ કેઈ વાર (હંદોને. અનેકવાર) આપેલું
રિમ્મન પણ, પ્રમગ્ધોચિત્ત કંટુષ્ણાની છાંટથી વધુ પ્રકાશિત
થતું. ચારેકોર દેશમાં મધું હતું. ધન્યતાની એક ભરખી
પણ ખાટે એમાં તરબોળ થઈ અંબાલાલ આંખ ફેરવે છે
તો કામિની પદેલાંની આસમાં વિલેપ પડ્યો જ ન
હોય એમ બીજી ટેકરીના વર્ગાંક સુધીયે પડેલી મર્દી
હતી.

અંબાલાલને અત્યારે થતું હતું કે જો કેઈ અબ્જ-
ઓગખીતી બાઈ એમ અથવા એથીયે વધારે પ્રપચી
પડે એ થઈને દોડી મર્દી દોગ તો એને પૂરવી ચક્કર
ચક્કર ફરવા લાગી હતી તેમ લાગત નહિ. અથવા તો
આ કામિની પણ ઓગખીતી હતી એમ સા ખાટે માની
લીધું ? . . . તો પછી એણે રોજનું રિમ્મન કરવાની
હિદાયત બતાવવી જોઈતી ન હતી. આંખોને બદલે કામ
હોય એમ જોયું ન જોયું કરી દોડી મર્દી દોગ તો એ
પ્રમદવા દીધા સિવાય જ એ દોડી મર્દી દોગ તો એ
જાણત કે હશે, જ્યાં પામેથી આ દમદદીની અપેક્ષા
રાખવી ? ના, પણ એ વખતે જમીન ઉપર પોતે ન હતો !
એ તો પોતાનું કેઈ કોલેજીયનનું જૂત હતું. તેને કામિની
રિમ્મન આપ્યા વગર રહી ચકી નહિ, અને પોતાના તે
અભિવ્યક્તિ પણ નાથ એને લેવી ન હતી. પોતાના પેલા
જૂતને જ એને ઓગખવો હતો પોતે હાજરાહજુર જે છે
તને ઓગખવો ન હતો.

પ્રશ્ન સ્વરૂપે જે બંને જોઈએ જાણે

અંગનાપાપને ગાલીની જગા કરનાં જે વ્યારે પ્રગમી
 નિગાર આવના હતા. જાડીમાંથી જગાર અંગારી જે
 રાતિનાં નિગર નામના મીઠા પત્રેપત્રે પવનનાં ફરનનાં
 કાપા-દમ્બો દેખાનાં હતાં એથી જે વ્યારે જેમથી પોતાના
 છવનની આ નથી જાડીમાંથી પોતાની અંદરને.
 સદ્બાએ હજી અજાણ્યાગેલી. માણસાળિના મિશર તેજ
 નમે ફનિયાનાં વિવિધ નિગરા પગાર મર્કે જતાં હતાં.
 પોતાના આવનાછવનમાં અધ્યગિંદુ નરીને પોતે કામિનીત
 જાળમે અજાળમે પાણુ રથાન આગેલું એનું માન.
 કામિનીએ પોતાનું એ જ્ઞાન સમજતા જતાં રિતનમરી
 અનકારથી ઉંચેખું ત્યારે જ એને ગરોળર તીવરપણે થયું.
 અત્યારે એની આગળ પોતાના આવનાજગનનાં બીજાં
 શક્ય હતાં તે મધ્યગિંદુઓ નરવરના કાઝ્યાં. પડોશની
 કસિતા, પાછળના ઘરની નાનપણે જેનાથી માયા હતી તે
 હમુ, પાસેના ગામની રૂપનો કટકો ગણાતી નારાયણી,
 લક્ષ્મી, કૃષ્ણા, રમા, અનેક યાદ આઝ્યાં; જેમને સૌને
 વિશે, પોતે વ્યારે વ્યારે પ્રસંગ ઉપરિચિત થયેલો ત્યારે
 પિતાશ્રી આગળ ઘસીને ના પાડી હતી. કાસિદાસ
 શેલી, દાશીઝ અને સેફાથી પોપાયેલું પોતાનું આવનાજગન
 એ આણુધડ કન્યાઓમાંથી કાઢીને જે ચરણે કેમ કાસુવાર
 પણ સોંપી શકાય ?

અને કામિની ? કામિની એના આવનાવિશ્વની દુર
 હતી; પ્રેરક હતી, ધાત્રી હતી, ત્યામિની હતી; શું ન
 હતી ?

કેથ અને હામિની

જાગ્યામાંના હાથને જરી સજ્જોડા આપ્યો અને એ
 અંબાલાસને એટલું જનારી આપવા પૂરનો દનો કે
 હામિની એના જાવનાજમતની ગમે તે હોય કે ન મોય,
 સાથે જીવનની સદચરી તો ન જ હતી; દોવાનો એણે
 પોતે જ. પ્રસંગ આપ્યો ત્યારે, અસ્વીકાર ક્યો દનો.
 સવારે અમદાવાદ છોડ્યા પછી એક જામન
 આમળ, હવે પોતાને એક જ સ્ટેશન ખાતે રહીને
 એટલે સ્વચ્છ થવા, અંબાલાસ નીચે ડીંગણો પાછું
 લઈને નજીક ઉપર ગયો. ત્યાં એક હાથથી નજીક દવારી
 નીચે થોડું પાછું જરેરો હતો પણ બીજા મુસાફરોને
 કાંઈ પાછીની જોઈ જરેર ન હતી. અંબાલાસે નજીક દવારી
 હોય ને પાછી બહાર આવવું હોય તેમાં વચ્ચે હાથ પાડી,
 એમની નજર અંબાલાસના છગ્ગ પામેલા હાથ કરતાં, એ
 ઉપડી ! એ ઉપડી ! એવા બચથી માડી તરફ વધારે
 દોઢ, એમણે એને થોડીવાર સ્વયંસેવકની સ્થિતિમાં
 મૂકી દીધો. આશ્ચર્યાનુ પાછી ખાલી કરી દઈ, ફરી બરવા
 જાય છે તો એ પાછું એનું એજ. વખતસર, ઠંડપડ,
 પાછીનું પનારી ડબ્બામાં બેસી જવાની આપણા કોડની
 સુટેવને પરિણામે અંબાલાસને આશ્ચર્ય બરવાની તક મળી
 ખરી. આખરે હોઠે માડવા જાય છે ત્યાં કોઈએ આવીને
 મુઠવી લીધો. આટલું વળી અધૂરું રહી મધુ હતું ! વાદ
 'સરમ નથી આવતી આમ પીનાં ? કેટલા જાણના
 હાથનું ધોયામળુ પાલા પર પડ્યું હતું ?' છેલ્લા સજ્જોડા
 બોલાઈ રહ્યા ને પહેલાં તો બોલનારે એટલેમાંની વાડ

પણુ અંધુ' ને મને બીજી વાતો

તરફ પહોંચી જઈ ગયો મારી હાથ પાસે મારી પાસે પડી
કરવા માંડ્યો હતો. નજી નીચે ધોનાં ધોનાં કરે,
“ ભાગીને કરીને મારી, પણ મને જ નહિ ને ? કરું કે
હાથ જેટલો છુમો જરી જિંજો કરીને જુઓ, આપણા
ધર પછવાડેવાળા અંધુમાર્ગ જ છે. પણ કરું. ‘ ના ’
પણુ” પ્યાહું સાફ કરતી વચ્ચે ઝાળીને અડાડી બોલી,
“ આ તમારો વેશ જોઈ મને તો ચમુંદે કે બીજું કંઈ
હશે. હો, ખસો દવે. ” નજી પરથી અંબાલાલનો
હાથ ખસેડતી બોલી “ હું બરી આપું છું. ”

“ ના. એક હાથની જ મદદ જોઈતી હતી. એ
હાથ કાંઈ ભાંગ્યા નથી. ’

‘ હં. મને આંખો છે. જિભા તો રહ્યા હતા
આખા એ ભાંગ્યા જેવા. જોઈને તો હું દોડી આવી. ’

એક હાથમાં પ્યાહું રાખી બીજો હાથ નજી
દબાવવા લાગ્યો પાણી ભરતી હતી તે ચિત્ર કાંઈ પણ
કલાકારની કલ્પનાને ચગાવવાને પૂરતું હતું. પણ
અંબાલાલને એ જોવાની નવરાશ ન હતી. એ તો
અર્ધાંક મિનિટ માટે એ જોઈ રહ્યો કે જે અણકથી
મીઠાશભરી દષ્ટિથી પ્યાલામાં પડતા પાણી તરફ એ
અવનત મુખે જોતી હતી, તે એના બિંદુએબિંદુની અંદર
કાટિકાટિકા મેઘધનુષ્યો સંકેલીને ભરવાની તાકાત ધરાવનારી
હતી.

આંખ નીચી જ રાખીને પ્યાલો આપતાં બોલી.
‘ ઝાળખાણ પડતી નથી, ખરુંને ? ’

કચ્છ અને કામિની

ખાલું મેનાં એની આંગળીએને જ એનો જવાબ આપીને અંબાલાલે (જણકે 'અંબુભાઈ'એ) માંડનું આટલુંક ઉમેયું, 'હ્યાં જાય છે એ તો કહીશને ?' અને પાછી પીનાં પીનાં ખાલાની કોર ઉપરથી એણે જવાબની આશામાં જોયું.

'પાલજીપૂર. મામાની દોકરીના લગનમાં. તમે ?'

આટલું બોલવાનું અને અંબાલાલની દૃષ્ટિ બંને બારે પડ્યાં હોય એમ તરત જ પૂરે ફેરવીને પ્લેટફોર્મ પરની લીમડી નીચે બાબી બેઠી હતી તે તરફ જનારથે પગલે ચાલતા માંડી. માત્ર જવાબ નહિ મળવાથી એક પ્રમાથંમુચક ઉકારો કર્યો તે જ.

'હું ? ઘેર.' અને એણે વિશેષ કંઈ પૂછ્યું ન હતું. ડનાં અંબાલાલે ઉમેયું, 'તારા લગનમાં.'

પિનાથી અંબાલાલને લાંબે ગાંઠે વળી પોતાની નજર આગળ જોઈ એટલા બધા ખૂશ થઈ મયા કે એના હવે લગનમ રજાઈ મચેલા થાને તો કશા લેખામાં જ લીધા સિવાય વધારે ખુશાલી માટે બીજું વધુ મહત્વની વાતો હોવા લાગ્યા. 'જે, બાઈ, હું અવરવાવાન થયો.'

'હું કાંઈ જાનો નથી ?' અંબાલાલે નમ્રપણે કહ્યું.

'બાઈ, જોનો હોય તો વળી મારે કહેવું પડે ખરું ?'

ત્રણ અધુ જે અને બીજી વાતો.

‘કહો તે સાંભળું પણ છું.’

‘જુવે છે ને સાંભળે છે. પણ કંઈ મૂઝતું નથી, કેમ? હવે ભાઈ મને મારા આ દેહનો ભરોસો નથી. તું કંઈ સમજી જા. કેટલાને મારે ના પાડવી?’ એમ કહી અનેક માગણીઓનાં સવિસ્તાર વર્ણન પિતાજીએ રજૂ કર્યાં. . . આ પાછળના ઘરવાળાં પણ લાગ્યાં છે. સમજતાં નથી. મોસાળમાં લગ્ન છે એ ઉકેલે એટલે આવતાં જે-ત્રણ મૂઠૂર્તમાં, તું ના પાડે તો પછી બીજા કાઈને ય ગોતી કાઢી, કરી નાખશે.’

‘. . . તો ને?’

અંબાલાલ બોલ્યો જે જ શબ્દો, પણ જવાબમાં ડોસા પાસે આનંદમૂલક શબ્દ જ ન હતો. ‘જીવતો રહે, દીકરા મારા, મો વરસતો થા.’

પિતાશ્રીના આ સ્પષ્ટ આશીર્વાદ કરતાં એમની ખુશાલી જ મદાન આશીષ હતી. અને એના પોતાના આત્માની ખુશાલી પણ જેવા તેવા આશીર્વાદરૂપ ન હતી. જીવનયાત્રાની સદમાર્ગિણી પોતાની પીઠ પાછળ જ હતી અને પોતે એની શોધમાં ક્યાંનો ક્યાં ભટકતો રહ્યો! અંબાલાલને મનમાં ને મનમાં ખૂબ અચંબો થયો. ‘હાથ બંધે બાંચે દોય, પોતે તો બાંચે નથી!’

પરજ્ઞાપ્રિયાં

[દશમાસ્કા ચાળીસી સ્તોત્ર ચાલ]

આજે જમડીશઘંડ નગરથી ફેરતી અમરક
ધાગમઆમાં જે પીસ આપ્યું છે તેથી અને કદા વ
વિદગ્રીમાં ન થયેલું એવું આશ્ચર્ય થાય છે. આપણા
જનદેવ કાવંકલીઓની પાસથી કાગળારી ગાયેલી એ મન
મમની વાત નો નથી જ, પણ આ કિનામાં જેમે કયું
મન માંતિ પકડતું નથી

જમડીશઘંડ ન્યારે માત્ર જમડીશ અથવા નો
કોઈની મોજ પ્રમાણે અમરનો જમ્મુ દનો અને એના
આજના બીસના પસકારો — ‘લોકપોષણ’નો નાંખી
અમૃતનંદન અને અખિલ દિંદ એવિકામમના પ્રભુપ્રિય
કૃષ્ણપતિ સુખાનંદજી ન્યારે માત્ર સીધા સાદા અમુ
અને સખારામ દના, ત્યારે હું પણ અસંખ્ય આજની
પેઠે રાત્રીનો કાનૂનમત્રી ન દનો, પણ એમના જેવો જ

ત્રણ અર્ધો એ એક બીજી વાતો

એક દત્તો : એક સામાન્ય દેશપ્રેમક, સ્વતંત્રતાના શેનિક, રાષ્ટ્રનો સ્વમશિક્ષી. એ વારામાં, જગદીશ અમારો આદર્શ દત્તો. એનો દેશપ્રેમ કિન્દટ હોવાનો. એ દેશદાઝથી પ્રેરાઈ ચોવીસે કલાક સ્વાતંત્ર્યની ધૂન રટ્યાં કરતો. આજ એક ગામ હોય. કાલે બીજો. સાંજે મુંબઈ હોય તો સવારે સેંકડો માર્ગદિ દૂર જતો ફરે. એનાં ગતિ, વેગ, વેમ, વુસ્સો અત્તેઃ ગણનાં.

અમુ અને સખારામ જગદીશની એ પાંખ સમા દત્તા. એ ત્રણ મળીને એક જાળ્યરજત શક્તિનું રૂપ પકડતા. બનતા સુધી આ ત્રિપુટિ સાથે જ હોય. ત્યાં જાય ત્યાં એમની હાજરીનો વટોળિયો ડોઢની આંખો આંછને, ડોઢને દફડાવીને, ડોઢના છાપરાં ખખડાવીને, ડોઢની ડોક પણ મરડાઈ જાય એટલે ત્રિએ ચડી જઈને, સૌનું ધ્યાન અવશ્ય ખેંચી શકતો. એ સમયના એક અગ્રગણ્ય નેતાના હાથ તળે આ ત્રિપુટિ એક અમોઘ શસ્ત્ર લેખાતી.

કાલે કરીને નેતા સ્વાતંત્ર્યનો સુદેશ જનતાને પહોંચાડવાના ગુન્હા બદલ તે જમાનાની સરકારની આંખે ચડ્યા અને એમને કારાવાસ મળ્યો. બહાર પેલી ત્રિપુટિની જવાબદારી આથી તો વિશેષ વધી. ત્રણે જણાએ આત્મભોગની માત્રા વધારી મૂકી. ત્રણે જુદે જુદે મથકે રહી કામ કરવું એવો નિશ્ચય એ એનું પ્રથમ ચિહ્ન હતું.

ત્રણ અધુ" એ અને ખીજી વાતો

એમાંથી થોડો વખત બચાવી હવે એમણે નક્કી કર્યું કે પરબીડિયાં બનાવી પાર્થિપાર્થનો બચાવ કરવો. આ માટે બહારના મિત્રોને એમણે સૂચવ્યું કે જોલના અધિકારીઓને એ માટેની વસ્તુઓ પહોંચાડે તો પોતે એ મેળવીને પોતાની યોજના અમલમાં મૂકે.

બહારના મિત્રોએ દેશનેતાની આ સૂચના સાંભળતાં વેંત એને ભરઉમળકે વધાવી લીધી. કાગળો, અક્ષયતત્ત્વદેશમાં જ અનેલા, અને અને ત્યાં મુધી સારામાં સારી જાતના મેળવવા માટે ચારે કોર મોટરો દોડી રહી અને વિદેશી પેટ્રોલના અને સ્વદેશી પૈસાના ધૂમાડા ઉડાવી રહી. ટપાલખાતાને પરબીડિયાની પાર્થ આપી દેવી એ કરનાં જાતે કરી લીધું હોય તો કેટલું સરખું પડે અને એકંદરે એમ કેટલી રકમ ટપાલખાતાને ચરણે ફેગટની ધરવામાંથી બચી જવાય! આ એક સરળ, સૌને સમજાઈ જાય એવો, સૌથી પળાય એવો આદર્શ હતો. તદ્દભાવનાથી દેશનેતાએ તો એ આદર્શને રમતો મુક્યો હતો. પણ કારાગાર બહારના લોકોએ આદર્શને ગ્રીક્ષવામાં પોતાની લંમેશની આગવી રીત જ અખત્યાર કરી. આદર્શ પૂજનને બદલે આદર્શકારની પૂજનને પ્રાધાન્ય આપ્યું.

અનેક, અસંખ્ય, પાર્થ ઓના ખર્ચનો બોલો વહેતો પરબીડિયાં બનાવવાનો સામાન-કાગળ, કાનર, મુંદરિયાં વગેરે — દેશનેતાને પહોંચ્યો. એમણે તો પોતાની મુનિચ્છા અનુસાર દિનપ્રતિદિન પરબીડિયાં બનાવ્યાં જ કર્યા અને

ત્રણ અર્ધું બે અને બીજી વાતો

મળવા આવશે. પણ એને ક્યાં ભાન હતું કે એ દિવસે જગદીશને ત્રીજે જ ઠેકાણે એક નવું જ પરિવર્તન લાવનારી સભામાં હાજરી આપવા જવાનું હતું અને એ જગાનું સરનામું એણે સખારામને પત્રવ્યવહાર માટે પહોંચાડ્યું પણ હતું? અમુનો કાગળ આવતાં જગદીશને લાચાર થઈને સખારામને લખવું પડ્યું કે પોતાનું સરનામું — ઉપયોગ કરવો પડે તો — અત્યારે છે તેજ ચાલુ રહેશે. એને શી ખચર કે અમુ તરફથી બીજી જ સવારે મળવા આવવાની પોતાની અશક્તિનો દિક્ષગીરી દર્શક કાગળ આવવાનો છે? કંઈ નહિ. બીજે દિવસે એણે ફરી સખારામને પોતાની સાથેના પત્રવ્યવહાર માટે — જરૂર પડે તો — મૂળનું ફેરફારવાળું સરનામું પહોંચાડ્યું. દરમ્યાન સખારામના બે દિવસ આ અગત્યના સ્થળ-ફેરફારના ચોક્કસ ખચર મેળવવા પાછળ જ ગયા. 'દેમકે એણે તરત સીધું' અમુને જ લખી પૂછાવ્યું અને જણાવ્યું કે જગદીશ તો અમુક ઠેકાણે જવાનો હતો. જેને પરિણામે અમુએ અગમચેતી વાપરીને જગદીશ ત્યાં જવા દબ્બતો હતો ત્યાં પણ કાગળ લખી પોતાનો નિર્ણય, અને પછીથી નિર્ણય ફેરવ્યાનો નિર્ણય, પત્રદ્વારા જણાવ્યો હતો. આમ એકમેકના પત્રની રાહ બેવાની, પત્રો સમયસર અને સ્થળસર મળે એની અસ્પષ્ટ વ્યવસ્થાના અને એવા ધંધર આતેમદત્તના કામકાજ આટે એમને પરત્વીર્યાં બનાવી બેવાની બાબેજ કુરસદ રહેતી. ટપાલ બંધાતી પહોંચતી કમાળી પર કાનર મુકવા જતાં

પરબીડિયાં

પોને અદોરાન કરના દેશકાપ પર કાગર મકાઈ જાય એ
હર જેવો તેવો ન દનો.

દેશનેનાને પોનાને અનુયાયીઓ તરફથી શિકમાર
પત્રો મળતા. એમને સખેદાશ્વર્થ થતું કે અનુયાયીઓ
પોનાના રોજિંદા જીવનની અસંખ્ય ઝીણી ઝીણી બાબતો,
પોને કેટલી ચમચી કેરટર ઓઈલ પીધું પોને અમુક
'બદેન' સાથે કેટલી વખત ફેવી અકલંક બાવનાથી
મળવામાં મદદ થયા વગેરે વગેરે લખવા માટે સમય
મેળવી શકતા; પણ એ કાગળને લખેલવા માટે એક
અમથુ પરબીડિયુ જાને બનાવી લેના નહિ. પણ દેશનેનાના
મદેરામથુ દેવાનો પ્રેમ આવી જુએને માટે અનુયાયીઓને
ટોર આપ્યા કરવાને બદલે પોનાને જ અકર્મમાં વધારે
મથમૂલ થવા પ્રેરેનો.

દેશનેનાએ પોનાની બનાવટનાં પરબીડિયાંનો એક
મોટો જાંઘો જગદીશ હિપર મોકલ્યો. એમણે કાંઈ એ
અનુયાયીઓને ટોણા દાખલ મોકલ્યો ન દનો. પણ
એમને એવી આશા હતી કે સૌને પોનાને બધે પરબીડિયાં
જાને બનાવી લેવાનો સમય ન મળે પણ આ મોકલ્યાં
છે તે વાપરે અને એટલા પૂરેનો કંઈકે જગ્યા થાય.

પરંતુ દેશનેનાના આ નવા પગલાથી તો અનુયાયી-
ઓનું કામ હાલકું વધી પડ્યું. પત્રો તો જાણે પદેલાંની
જ જેમ દપાલખાનાનાં પરબીડિયાંમાં વીટગાઈને જ
જતા. પણ દેશનેનાની બનાવટના પરબીડિયાંના આ

પણ અધુન એ અને બીજી વાતો:

જ્યથાને એક મુંદર કળાટ બનાવી એમાં સુવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવા અને એની સલામતી માટે જવાબદાર રહેવા એ કાર્યકર્તાઓને ફાજલ પાડ્યા.

અત્યારે અત્યંત દુઃખની વાત છે કે દેશનું શ્વાસેશ્વાસે હિત ચિંતવનાર એ દેશનાયક નથી. આપણે જે કાંઈ અત્યારે છીએ એમાં એમનો હિસ્સો અમૂલ્ય છે એ આપણાં નાનાં ગરબાંઓની પણ ધ્યાન બહાર નથી. છતાં આવા પ્રતિભાસંપન્ન લોકનાયકોની શક્તિ પ્રબળને શી રીતે આગળને આગળ દોરવામાં ફાવી શકે છે એ મારે મન હજીયે કાયડો જ છે. શું આ દેશના ઇતિહાસમાં કે શું પરદેશની તવારીખોમાં.

કાળે કરીને ટપાલના દર તો પાછા ફીક પણ થઈ ગયા. જગદીશમાંથી બનેલા જગદીશચંદ્ર ધારાસભાની ચૂંટણી માટે બિભા રહ્યા તે પૂર્વે એમણે દેશનેતાનાં પેલાં પરખીડિયાંને કબ્બને મેળવ્યો હતો. દેશનેતા જેલમાંથી નીકળ્યા ત્યારે તો થોડાંધ પરખીડિયાં લઈ આવેલા. એ બધાનો પણ જગદીશચંદ્રે બ્યાંત્યાંથી મહામહેનતે હવાક્ષો મેળવ્યો હતો. ખાનગી વ્યક્તિઓ ઉપર લખાયેલા પત્રોનાં વપરાયેલાં ટપાલ-છાપવાળાં પણ એમણે કેરા પરખીડિયાંના બદલામાં મેળવી લીધાં હતાં. લોકનાયકોનું, દેશના સ્વાતંત્ર્યના રચયિતાઓનું, ભવ્ય કીર્તિમંદિર રચાવવું એ મુદ્રાલેખ સાથે એ મધ્યસ્થ ધારાસભાના ઉમેદવાર તરીકે બહાર પડ્યા હતા.

અરુણોદિશાં

આજે, શુક્રવાર રાત્રી ૩૧.૧૨.૮૯ આંધ્રે હે ઉપર
 એકાદે હોડેનામિયાના મિત્રો, મિત્રો, મિત્રો, મિત્રો, મિત્રો
 નાં કાચકા, એકાદે રાત્રી-૬-૭૧૧ મિત્રોની મોજનાનું
 ખીલ કવચ હવે હે કેમ વિશ્વ પડેના કેવળના આપના
 નામ કેવળને પેલા પડખોડિયા, અપદામ આપના આપના
 અમમલનીથી કેવર દિનમ હોડનાયે ભનાયેલા પડખોડિયા,
 વિશે વિચરુન આન ઠાઠાનની દરિયા બેચેલા આન આપ
 આંખે બેચાંને હાજરના ના પડાણા દીપ્તી

નાખીવિવચક મત્રીએ મદમદ હોડ મોજનાને આનની
 બદાલી આપી, પણ એકદમ ઉમેરું કે આનરગાજીય પુદખાં
 દે, હોડ પડે, મ દાવાય પડે, ન હવે વહેવાય એમ નથી
 આંખે એથી મોડા મમમ આંખે આન આન આન આન
 મોજનાન મહનવી રાખી પડે.

આ વરમદામચક બજળ મલ્યા, આવી મોજનાનું
 ખીલ ઠાઠાટી મળે, ને નબા મળના જૂન હોડ
 નાખેનાં અપમાન હરે, નો બાવિ પુદની મુરેલી વખને
 મળ સદહાર આપના ખચાકે પ્રમાણ આનર એમમે
 'હોડપોષણ' પડના તરી અમનનંદના આ વિવચ પડેના
 અમમલની ઉત્તમ હવે દના આન હસપતિ મુખાનદ
 માંગળ અખિલગાજીમેવિકાનમે મોજનાને મોડેલી
 મુખાશિય વિશે હમારો હવે દના

પણ નાખાવિવચક મત્રી ખિચાગ શુ કરે ? પુદખાનું
 દિના મામે નેની વરગિયાન પૂરી પાડી એનું શુ ?

પ્રથમ અંકમાં જે નામે બીજી વાંચો

સ્વાનંત્ર્યપ્રાપ્તિ જરૂરની હતી કે સ્વાનંત્ર્યપ્રાપ્તિની પગલે
નાણાંવિષયક મંત્રીએ સાચાની જગ્યાએ અને એ જગ્યાએ
ચંદ્ર કિશોરના કોઈ નવીન સાધનનો પ્રયોગ કરીને
કરાવરાને તે નેમાંથી કદાચ એમની યોજનાના પાર પારી
શકાય એમ સૂચવ્યું.

જગદીશચંદ્રે સાર્વજનિક ભંડાર સૂચનાઓ કરી પણ
ખરી. એનો અટલીકારે ચનાં એમને પણ એક સૂચના
એ કરી કે ટપાલખાતાની આવક કદાચ વધારી શકાય.
પરખીડ્યાના દરમાં એક પાઈના વધારો કરવામાં આવે
તો સહેજે એમની યોજનાની શરુઆત કરવા જોડકું
મળી રહે.

આજની સમાજ કમકાજ સાંજ પડી જતાં એ
સૂચના મુઠ્ઠી આવીને અટક્યું. હું ત્યારનો સારો ય વખત
વિચાર કર્યો હતું હું કે પાઈ પાઈ અચાવવા ખાતર
દેશનેતાએ પરખીડ્યાં બનાવ્યાં એની પાછળની ભાવનાની
ક્યાં મુઠ્ઠી વિડંબના થઈ શકે છે. અને તેમ છતાંય દેશ-
પરદેશની—સર્વત્રની—તવારીખોમાં જોઈએ છીએ કે પ્રતિભા-
શીલ કોઈનાયકોની ભાવનાઓ સર્વથા અવન્ધ્ય જ હોય છે.

એક સુધારકનું વસિયતનામું

સર જિહારીલાલ એ અત્યારે મોટા સર તો છે, ને શહેરના એક અગ્રમુખ નાગરિક ગણાય છે. પણ એકવાર ત્યારે એ પૈસાદાર ન હતા, ચાર માણસમાં પૂછાતા ન હતા ને પંદર રૂપિયાની ખોલીમાં પડ્યા રહેતા, ત્યારે કોને ખબર કે એ જમાનામાં કોઈથી સહેજે ન બની શકતું એ પોતે કરી બતાવીને એટલે કે સુધારક બનીને પોતાના નમીજ આડેનું પાંદડું ઉઝાડી મેલશે? છેલ્લાં વીસ વરસની એમની ઉત્તરોત્તર વધતી જતી આઆદીના ઇનિદાસના પાપમાં જે દડીકન હતી તે, જમજમણીની ફોવા છતાં ફરી કહેવાની જરૂર હોય તો, એટલી જ હતી કે જિહારીમથે વિધવાવિવાહ ક્યો હતો.

એટલે આજે સર જિહારીલાલની દીકરી રંબા પતિવિદોષી થઈ એ જાણીને સમાજના પ્રતિષ્ઠિત અને સંબાવિત નાગરિક મિત્રાએ બધે સર જિહારીમથ અને

વળુ અધુ' એ અને ખીજી વાને.

એમની પુત્રી ઉપર ત્યાં દેવ ન્યાંચી પ્રેરિદાન. તાર. કપાલ
અને મુક્તાકાન દારા આવાસનની પ્રીતિએ વરસાવી દેખ;
સામાન્ય જનસમૂહ નો જાણમાં નેહનિ 'વાડ, કરી
પરગુણે' એટલું જ મદન્ય એ વરનાને આપ્યું.

સર ગિદારીલાલને પાનુ સવાના સરખો ખ્યાલ નહિ
કે અર્થાગીન કરતાં એ એ ડગલાં આગળ નથીને હિંચંડમાં
બાણતાં બાણતાં જેની નેહે પ્રણયસૂત્રથી રંભા નેહાયેલી
નેને એ ટુંકા સમયમાં જ બૂલી જશે . . . કપાળે લાય
દેવાને અદશે મૂક પર નાખી 'નેહ' હું!' એટલું સ્વગન
ખોલી થંટડી દાખી . . . 'લકુમન, રંભાઆઈસા મકે
પાકવ.'

'એન આ શું છે?'

'હમી. તમને ખીજું કંઈ દેખાય છે? અને તો
અવાજ પરથી પારખીને?'

'જે હસવાનો આ વખત નથી. દ્રાણ છે?'

'જુઓને.'

'ઓળખતો નથી.'

'પણ હું ઓળખું છું ને?'

'તું ઓળખે એ ચાલે?'

'મારે જરૂર, એટલે હું ઓળખું એ જ અસ નહિ?'

'તારે જરૂર? અને અસ તો ગણું ઘણાયે, જે એ
પોતે જતે આ ઘરમાં દાખલ થાય. હમીના ઘરપ્રવેશ
માટે કાયદાએ ઈલાજ ક્યાં રાખ્યો છે?'

એક સુધારકનું વસિયતનામું

‘હૃદયપ્રવેશ, બાઈજી.’

‘બા હવે, બાઈજીનું નામ લખવાવાળી.’

‘બાઈજી, ઘરપ્રવેશ નો તમે કયો કરેવાય. મારા કમરામાં પેરી ટેબલપરથી છબી જોવાવાનું કોઈ દારણું ?’

‘કમરો કોનો છે ?’

‘મારો જ વળી.’

‘ઘર ?’

‘તમારું, તેથી શું ? હું કોઈ તમારી ઓછી છું.’

બાપદીકરી વચ્ચે પુષ્કળ જીભાઝોડી થઈ. અને તે એક દરેક પ્રતિજ્ઞાસંપન્ન ને રૂતેદમંદ પિતા અને એક નિનાન્તઅર્વાચીન પુત્રી વચ્ચે થઈ શકે એવી જ હતી. સર જિદારીલાલે પોતે વકીલ ન હોવા છતાં રંબાની સારી એવી હિલદ તપાસ લીધી. પણ રંબા કોઈ જ મત્થક ન આપવાને બદલે બધું જ સામેથી રોકકું પરખાવતી હતી. પિતાએ એને જવાબમાં કહી જોયું કે એના આ આગળપડતા વિચારો માટે એણે પિતાનો જ આભાર ખાનવો જોઈએ. નહિ તો બીજા કોઈને પેટ પડી દેત તો નો બે હાથનો ઘૂંમટો કાઢીને કોકને ઘેર ખૂણામાં કકળતી હોત. રંબા એમ ગાંજી જન્ય એમાંની ન હતી. એણે કહ્યું ‘બાઈજી, અકસ્માતોને વચ્ચે હરફેટમાં ન લાવો. હું અકસ્માત તમારી દિકરી છું, ને અકસ્માત નામે પિતા છો. એથી કોઈ અત્યાચના મારા પગલામાં કશું અયોગ્ય થઈ જતું નથી.’

મજા અર્થ' એ અને બીજી વાતો.

સર બિહારીભલે રંભાના મનમાં એના ગત પતિ વિશે લાગણીઓ ઉત્કંઠરવા પ્રયત્ન કરી નેતંગો, પાત્ર એ બધામાંથી એના અત્યારના પ્રેમી વિરુદ્ધ બદળો પ્રસરતી એ રંભાથી સાંખ્યું બંધ નહિ. 'ભાઈજી, જવા દોને જેમ મન્મથકુમારને મેં શોધી કાઢ્યો હતો તેમ આને પણ મેં જ શોધી કાઢ્યો છે ને?'

‘એ તે કંઈ સાથે? એ વાત જુદી હતી ને આ વાત જુદી છે. એમાં તારે જ એકલીને શોધ્યે કંઈ વળતું નથી.’

‘ત્યારે શું મન્મથકુમારની સાથે પરણી તે બીજા કાઈને લીધે કે માટે?’

‘ના, બેટી, તારે લીધે ને તારે જ માટે.’ સર બિહારીભલ સ્મિતપૂર્વક બોલ્યા.

‘તો ભાઈજી, આ પણ મારે માટે જ છે ને મારે લીધે જ છે. તમે શા માટે વચ્ચે પડો જ છો?’

‘દિકરી, વચ્ચે ન પડું ત્યારે શું કરું? તારા સસરાને ઘેર રહીને તારે ફાવે તેમ કરવું હતું. હું ક્યાં વચ્ચે બોલવા આવત?’

‘મન્મથના ગયા પછી એ ગમારો સાથે રહીને શું કરું? ભાઈજી, તમે ય તે આવી ભાપા વાપરો છો? હું તો મન્મથને પરણી હતી કે એના કુટુંબને?’

‘તો પછી’, સર બિહારીભલ આસ્તે આસ્તે શ્રદ્ધાના અવાજથી બોલતા હતા, ‘અહીં રહીને અમને સૌને ગમાર

એક કુધારકું સમિયનનાનું

હી મુકવા હાં અમારે ત્યાં છે નો અમને મામે મેવું
જ તામણી થાય.

“અ-મથને પમણી ને નમને મામા અપે એટલા
માટે પમણી હતી?” રંબા તડછી.

સર બિદારી અધુ મિતજા બાપા વમર બોલ્યા,
“ને મમે નેમ માન્યું દોષ. તારે મામા બાપવી દોષ કે
નહિ. અમને નો મગા દની.”

“ને ન મમે એમ દોન નો?”

“નોની થાન નો ત્યારે થાન ને? અત્યારે એની
માથાઝીકે મા?”

“હાં” એટલે અત્યારે હું કઈ પમણું લઉં નો ને
તમને નહિ મામે એમ?” રંબા દોઢ કરડી રહી.

“એમાં કાંઈ શંકા છે?” હું પેરે સર બોલ્યા.

“એટલે તમને શામનું જ અધુ કરવા હું જા-મી
મું એમ ને?” રંબા જાણે કે સ્વમન જ બોલી.

“એ નો તું જાણે અમે નો એવી વિસ્મયીમાં
ઉતરના નથી.” સર બિદારીમથે વિજયની આશાથી
એક રાતનબયોં દમ બેઝો. અધુ બીનું સંકેસાર્થ જરો
એમ એ અપદ્દ જોઈ ગ્યા.

પણ રંબા વિચરેલી વાથબનું કપ પકડવાની નેપારી
કરી રહી હતી. એક વાર નો અધી જ દિમત એકવ
કરીને એણે કહી નાખ્યું. “બાઈજી, મારી બાએ જે
કયું ને એની ટિકરીથી નહિ થઈ શકે?”

સર વિદ્યારીભક્ત પુરુષોત્તમ વિદ્યાર સર મહારાજે પોતાની
અવધી સંસ્કૃતિ કેવળ આમ જ રહી જાય છે એ સંદેશમાં
કહેવા આશા : 'શ્રી' એ પ્રાચીન એ અભર રસો, જે
મની, નવાનો સંસ્કૃતિ જે જે એ અભર સંસ્કૃતિ એ
મુખ્યો.'

'મોમાં અંગનાં નાની નાનાની સંસ્કૃતિ એવાં જે
પરે ને? એને જે મારી પરીક્ષા મેલા મના.' રંબાએ
કેવળા મોના અંગનાં પર સિમ્ત વાવવા મારીક પ્રયત્ન
કર્યો. 'નરિ તો તમે ને અતી મયોમાં પડ્યા?' રંબાએ
'તમે' કેવર વિગિય આર મુખ્યો.

રંબાના સિમ્તની નોંધ લીધા વગર જ સંસ્કૃતિ
કડકાઈથી તરે ગાયા. 'મરી, તારી જાની વાન શુદ્ધી
દતી ને તારી વાન શુદ્ધી છે. જેમ તારી જા ને હું
જે શુદ્ધી છે.'

રંબા અકળાઈ જ મળે. 'વિધવાની પુત્રીથી
વિધવાવિવાહ ન થાય ત્યારે કાનાથી થશે? દુનિયા ને
આગળ વધે છે કે પાછળ વળે છે?'

બિહારીભક્ત અગામું રોકતા બોલ્યા, 'દુનિયાનું તો
કાણું વળે, પણ હું તો આગળ વધ્યો છું.'

એટલે જ વિધવાને પરણીને એની જ દીકરી
પુનર્લગ્ન કરવા માગે તો આડે આવે છે!'

બિહારીભક્તે રંબાની બરોબર સામું તાકીને એની
વધતી જતી હિંમત પર અંકુશ મૂકવા પ્રયત્ન કરી લેયો.

એક મુધાકનું વગિયનનામું

અને દંડા અનાને ભાડયા, 'હા, રંબા, ત્રિધરાને પરણ્યા
એટલે જ એની દિકરીને પુનર્વંશ કરવા દેના નથી.
નારી અને પગપેલા ત્યારે મારી ગિયનિ પુનર્વંશ કરવા
ગેલી હતી. મી ખબર કે એને જ પગિયુએ દૂં આટલો
અડમળ વધીસ અને એટલા બધા પ્રતિજિન મમાવતા
હતી પહેંગીએ કે નારા આવા પમલાથી એ સમાજ
વચ્ચે શુભવાનું જ અકારું થઈ પડે ?'

રંબા માંબગીને શરૂ જ થઈ મર્મ. આજુમનું
હોલી ચાખ્યા પછી વાપ જાણીને એમે નહિ એમ એણે
પિનાશીને સંભળાવવા માંડ્યું હતું ત્યારે એગાએયું હતી
જ નાખ્યું : 'તો તમારી ને તમારી પ્રતિજ્ઞાની દૂં કાંઈ
ઓછી જ વેચાયેલી હુ. આ તો મમજ કે કીક
અંદરમેજ રાજ રહેા નો. બાકી મારે શું કરવું ને શું ન
કરવું એની આડે નમે આવી થકો એમ માનવાની તો
બુદ્ધ નહિ જ કરવા દો.'

'શુ હું ત્યાં સમી તો શું કરી શકું એ તું જાણે
શકીશ.' હતીને એમણે ટટાર થઈ બહીને તિગેરી
લિધાડી, એક મોટા લિધાડો હતી, અંદરનો ખરીતો
રંબાની સામે ઝૂગી દંડી ધૂણા સાથે ફેંક્યો. અને
પહેલાંની જોમ એસીને હોવાનું અગવાળું બજે ટાળવું ન
દોષ એમ દહેજો બમ્બર પર ટેકવી એની છત નીચેથી
રંબાના હાવબાવનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા.

ત્રણ અધુ જે અને બીજી વાતો

રંભાના હાથમાં એ ખરીતો એટલો ગધે! ધૂનતો હતો કે જાણે ખરીતો પોતે સ્થિર હોય અને એની ઉપર રંભા પોતે તરફડિયાં ખાતી ન હોય એવું લાગતું હતું.

ધૂંવાંફૂંવાં થઈને રંભાએ ખરીતો પિતાશ્રી તરફ ફગવીને કહ્યું, ‘એટલે એમ માનો છો કે વિલમાંથી મને આકાત રાખશો તો હું મારા નિશ્ચયમાંથી ડગી જઈશ?’

ગિલકુલ હંડે પેટે પણ ભમ્મર પરની હથેળી દૂર કરી, આંખો બંધી શકે તેટલી ઊંડી લઈ જઈ, રંભાની અને એની પાછળની દિવાલની ચ આરપાર જોતા હોય એવી નજર કરીને સર ગિહારીમલે કહ્યું, ‘ના, ખેટી, તારી હિંમતમાં તો પૂરો વિશ્વાસ છે, અછલમાં જ નથી. વસીયતનામાની તારીખ વાંચી ગંતાવ જોઈ!’

‘આજની જ તારીખ છે. તમે આજે જ વિલ કરાવ્યું?!’ રંભાથી ચમકી જવાયું.

સર ગિહારીમલ કંઈ મોટી વાત ન હોય એમ બોલ્યા :

‘હા. કાલે ન કરાવી શકાત. અને મારી ગેર-હાજરીમાં તારા જેવી ઉખડેલ દિકરીનું ભયું . . .’

એમને રોકીને જ રંભા ભાગેલા જેવી થઈ જઈને બોલી. ‘તમે...તમે... ? કહો કે ખોટી ધમકી જ છે !... હું એમ કંઈ ડરી જાઉં એવી નથી...તમારે જીવવું હોય

એક સુધારકનું વસિયતનામું

તો હવે...ના, ના, એના કરતાં તો મને મારી નાખોને એટલે પત્યું. હું જીવતી મરું એમાં તમને ય શો ફાયદો થશે ?

બાપુએ જોઈને અહીં તક ઝડપી લઈને સર બોલ્યા, 'ના, ના, હું તને તો જીવવાની જ સગવડ કરી આપું છું.' શામદામનેદદમાંથી એકે ઈલાજ આ પ્રસંગમાં દિકરી વિરુદ્ધ આવી શકાય એમ હતો નહિ એટલે છેલ્લો પ્રકાર સર બિહારીભાઈ પોતાની વિરુદ્ધ અજમાવીને જ જીવવાનો ઈલાજ લીધો હતો.

'મારે તમારી પાસેથી કશી જ સગવડો નોંધતી નથી. હું મારે . . .'

વચ્ચેથી જ રંબાને અટકાવી પિતાએ ફર સ્વરચતાથી ક્યું, 'રંબા, તારે જોઈતી નથી, પણ મારે આપ્યા વગર છુટકો નથી. જે સમાજમાં અત્યારે છું એમાં એમ ક્યું જ શોભશે.'

રંબા રડવા લેવા આવતો બોલી, 'નહિ, નહિ, બાપુજી, તમે એવું નહિ કરી શકો. કહેા કે નહિ કરેા. કહેા . . . કહેા . . .'

'કેટલુંક કહેવામાં કંઈ સાર નથી હોતો, કરવામાં જ મજા છે.' સર બિહારીભાઈ ટેબલ પર નીચું માથું ઢાળીને ક્યું અને હાથનાં આંગળાં હસાવી રંબાને આત્મા જત્યા ઈસારો કર્યો.

પણ અધુ" એ અને બીજી વાતો

અત્યંત તિરસ્કારથી ફૂસકું ગળામાં જ રૂંધીને ચીસ પાડીને ગાંડાની જેમ રંભા બોલી, 'તમે સુધારક થઈને જ આવું . . . '

પાછલાં શબ્દો સંભળાયા નહિ. સર બિહારીલાલે માથું ઊંચું કર્યું ત્યારે રંભા ઓરડામાંથી ચાલી ગઈ હતી. ટેબલ ઉપરથી એ ચીંજે ગૂંમ થઈ હતી : એક રંભાના પ્રણયીની છબી અને બીજું સર બિહારીભણતું વસીયતનામું.

સર બિહારીભણે જીંદીને ખંડમાં આંટા મારતાં મારતાં પોતાને જ બળે કહ્યું : આપ સુધારક છે એના જેર પર પોતે સુધારક થવા નીકળ્યાં છે ! એમ બધું એટલું સહેલું હોત તો દુનિયા આખી જ આજે સુધરી ગઈ ન હોત ?

*

*

*

પાંચેદસે વરસે કુદરતી રીતે સર બિહારીલાલ મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે વસીયતનામામાંની એક વિગતથી બીજાઓને તો ઠીક પણ ખૂદ રંભાને ય આશ્ચર્ય થયું. દેશભુખતું બિલ પસાર થાય કે ના થાય, પણ પોતાની દીકરીને દીકરા સુંદરમલ જેટલો જ મિલકતમાંથી ભાગ આપવો એમ સ્પષ્ટ અંદર લખેલું હતું. માત્ર એક સરત હતી કે જો રંભા પુનર્લગ્ન કરી ઘરસંસાર માંડવાની હોય તો જ એના નામ પર આગવી એટલી મિલકત કાઢી આપવી.

એક સુધારકનું વસિયતનામું

સરતની નીચે સર બિહારી મને સ્વદસ્તાક્ષરે લખેલું હતું :
 આપની દિ'મનનો વારસો ન મેળવી શકી અને કમાઈનો
 વારસો તો છો મળતો; હવે ત્યારે દિ'મન બતાવવાની તો
 જરૂર જ એને, મને સામેવળમે છે ત્યાં સુધી, રહી નથી
 ત્યારે તો બસે મળનો. અને પછી કૌંસમાં ઉમેર્યું હતું
 હું એક વખત તો સુધારક પોને અને માટે જીવતાં લગી કરી
 દિ'મન બતાવવા અસમર્થ હતો, કેમકે હું પ્રયત્નનો સુધારક
 ન હોતો રહ્યો. સુધારક મટીને, પછી બસેને સુધારકપણાને
 લીધે જ, હું પૈસાદાર બન્યો હતો. અને પૈસો એટલે જ
 સ્થિતિચુસ્તતા.

રમેશ

સમય: સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૨.

એલિસબીજ રોશન મુઠ્ઠી રમેશની પાછળ પાછળ વિદ્યાર્થીઓ ગયા હતા. એક નાનકડું સરવસ ન થઈ ગયું હતું. મોખરે એક હાથમાં ટ્રંક ને બીજામાં ગિસ્તર લઈને લાંબાં ડાલાં ભરતો રમેશ ચાલતો હતો. પાછળ ન અતુલ હતો. એણે ટોકાર કરી.

મિં રમેશચંદ્ર શાસ્ત્રી, બે ફર્લાંગના ડિસ્ટન્સ (અંતર) માટે આવડી ફર્લંગો ન હોય ! જરી ધીમા ચાલો.'

‘ધીમા ચલાવીને જ દેશની આ દશા કરી છે ને?’ રમેશને બદલે કોઈ ત્રીજાએ જ લાક્ષણિક જવાબ આપ્યો.

‘ના, પણ રમેશ, તું સમજતો હોઈશ મસ્કરી, પણ હવે તો બાણ છૂટ્યું તે છૂટ્યું. પાછા ફરે તે બીજા.’ છેક પાછળથી એક અવાજ આવ્યો.

પણ અધુ" એ અને બીજી વાતો.

પવનની ઝાપટમાં ખડખડાટ સ્વર સાથે ધસડાતાં પાંદડાંની
ચેટે બેદ્રામ હસતા હતા.

અતુલ હસતો હતો એમ તો નહિ કહેવાય, પણ એના
મનમાં ઊંડે ઊંડે હજી એમ હતું 'ખરું કે રમેશ ગાડી
આવશે ત્યારે બેસવાની ધાંધલ વગેરે બધું બરોબર કરશે
ને છતાં 'અરે, ટિકિટ તો લેવી જ રહી ગઈ!' એવું
કંઈ કરી ગાડી ચૂકી જશે, ને એકદમ ગંભીર મટી
જઈને હસી પડશે. . . . અને બધાને કેવા
બનાવ્યા એમ કહી છાત્રાલયમાં પાછો આવશે. પણ
રમેશે તો પહોંચતાં જ ટિકિટ લીધી એટલું જ નહિ
પણ ખરેખર ગાડી આવી એટલે અંદર ડાહ્યો ડમરો
થઈને બેસી પણ ગયો. બધાને અમથી બે દિવસની
ઝાળખાણ હોય એમ સહેજ નમન કરીને ચાલ્યો જશે
કે શું એમ અતુલ ગભરાયો. છતાં એણે તો પોતાની
હમેશની રમૂજથી રમેશનો હાથ ખેંચીને કહ્યું : 'હવે,
ચાલે છે કે નહિ પાછો ? બહુ બનાવ્યા અમને !
બસ ? . . . ખરેખર આનું નામ બનાવ્યું કહેવાય.
મોંઠાની એક રેખા પણ બદલાય છે ?' પણ રમેશ
સાંભળતો હોય તો ને ? . . . ગાડી તો આ
ચાલવા પણ માંડી ! અતુલ ન-રડી-શકે-એવી આંખે
ચાલતી ગાડી ભણી બોઈ રહ્યો. પાછળ વિદ્યાર્થીઓની
હસાહસ પૂર બેસમાં ચાલતી હતી :

‘ આવે છે અહીં કોઈ કોઈ ઓલિયા આવા !’

વમેશ

‘હા, હા, હા!’

‘બાઈ, બટ્ટરેલા વધુ-વરા!’

‘હા, હા, હા, હા!’

‘કહો છો ને કે ફુનિયામાં નથી પડ્યા!’

‘હા, હા, હા, હા!’

‘હટ્ટું! Brokenheart સામે છે. આપણને
જાણવા નથી હીંધું એ જ.’

‘એમ જ! એમ જ!’ ફરી બધા હસી પડ્યા.

અણુલ ચુનદો હસનાર હનો. એને ચૂપ જોઈ
એક જણાએ એને લીધો. ‘કેમ તમે પણ તમારાં
હમ્બુનીઝમનાં માંસડાંપાટલાં બાંધી રમેશને રસ્તે જવાના
કે મિ. અણુલ બોલ!’

‘જો જરી સંબાળાને મસ્કરી કરજો દો!’ અણુલ
પહેલી વાર આટલો મંબીર થયો હશે.

બીજા એકે લંબામ્બુ, ‘જો જરી સંબાળાને દો!’

વળા બીજાએ ઉમેયું, ‘મંબીર થઈ ગયો તે
સમજાવું! બાઈને આગાદ સિકાર હાથ આવી ગયો છે.

આજ ડિબેટમાં અણુલના દિદાર જોઈ લેજો. સામ્મવાદ
કે બાંધીવાદ! - મને ને વાદ પણ વચ્ચે રમેશનું આવી
બન્ધુ એ તમારે નક્કી સમજાવે. બધું હસવાનું ડિબેટ
માટે રોટાર ફરી રાખે છે સમજ્યા!’ અને એની
અક્કલની તારીફ ખાતર રસ્તે ચાલે છે એ જુલોને પણ
સૌ વાંકા વળા વળાને હસી રહ્યા.

મણુ અધુ' એ અને ખીલ વાલો

પરેશા આખો પિરિયડ નર્મમાં પેલી કેમ રહેનું તેનો અનુક્રમે કોણેકો મર્દ પડ્યો. એના પ્રિય કનિ પિતે પ્રોફેસરનું બાપનું માસનું હતું. પણ અનુવનું મગજ એક અક્ષર પણ ઝીલવા તૈયાર ન હતું. એની મંગળા આંખો જે દમેશાં સ્વાભાવિકપણે થડીમાં પ્રોફેસર નો થડીમાં રહેજ પાસેની પાટલીઓ તરફ કર્યા કરતી તે અત્યારે સામેની યારીની આરપાર રસ્તા પર ખચી મર્દ હતી. ત્યાં રસ્તા પર કોઈ રોકડી હતી હતી, નો કોઈ ભારાવાજો હતો હતો. કોઈ દેવવાળી નદીએ માંગેલા દેવડા માથે વાંકા મટાને હતી હતી, કોઈ . . . પણ એમ ગણાવે તે પાર આગવાના હતો? અનુક્રમની આંખ ન જોઈ શકવાના શ્રમથી મિચાઈ જવા લાગી. એની નજર આગળ રમેશની મૂર્તિ તરી રહી. એણે એના ગામડાનાં, એના કુંણા પ્રણયનાં, એની સેવાભાવનાનાં, મહત્વાકાંક્ષાનાં ચિત્રો કોઈ કોઈ વાર કુંડલાં તે અત્યારે આંખ આગળ તરવરવા લાગ્યાં. . . . ‘કેમ, સિક છે, અતુલ?’ એક મિત્રે ખબર પણ પૂછી.

માંડ પિરિયડ પૂરો કરી પોતાની સાથીદારવિદ્યોણી ચોરડીમાં જઈને અતુલ પથારીમાં પડ્યો. એનું માથું ભમતું હતું. પાસેની રૂમમાં એણે ચિટ્ટી લખીને નાખી કે સાડાત્રણે એને ડિએટને વખતે જગાડે (ડિએટનો એની પર આધાર ગણાતો). સામેની દિવાલપર સ્મૃતિચિહ્ન તરીકે આંચકી લીધેલા રમેશના ફોટોગ્રાફ પર થોડીક

કચ્છી

કેમકે તારી કહી કી તો અનુગ્રહ અપાવું અગર
આ તારી અનુગ્રહ અપાવું કી અનુગ્રહ અપાવું

કેમકે તારી કહી કી તો અનુગ્રહ અપાવું અગર
આ તારી અનુગ્રહ અપાવું કી અનુગ્રહ અપાવું

‘આહી, દિવાળીની રાત્રીમાં તારી પડી દિવસ’
‘તો, આ પછી અનુગ્રહ અપાવું અગર’

‘તો, આ પછી અનુગ્રહ અપાવું અગર’
‘આહી, દિવાળીની રાત્રીમાં તારી પડી દિવસ’

‘કેમ તારી કહી કી તો અનુગ્રહ અપાવું અગર’
‘આહી, દિવાળીની રાત્રીમાં તારી પડી દિવસ’

‘તો, આ પછી અનુગ્રહ અપાવું અગર’
‘આહી, દિવાળીની રાત્રીમાં તારી પડી દિવસ’

‘તો, આ પછી અનુગ્રહ અપાવું અગર’
‘આહી, દિવાળીની રાત્રીમાં તારી પડી દિવસ’

‘તો, આ પછી અનુગ્રહ અપાવું અગર’
‘આહી, દિવાળીની રાત્રીમાં તારી પડી દિવસ’

‘તો, આ પછી અનુગ્રહ અપાવું અગર’
‘આહી, દિવાળીની રાત્રીમાં તારી પડી દિવસ’

[illegible]

માંડ પિરિયડ પૂરો કરી પોતાની સાથીદારવિદ્યાળી
ઓરડીમાં જઈને અતુલ પથારીમાં પડ્યો. એનું માથું
બમતું હતું. પાસેની રૂમમાં એણે ચિટ્ટી લખીને નાખી
કે સાહત્રણે એને હિમેટને વખતે જગાડે (હિમેટનો એની
પર આધાર ગણાતો). સામેની દિવાલપર સ્મૃતિચિહ્ન
તરીકે આંચડી લીધેલા રમેશના ફોટોગ્રાફ પર થોડીક

રમેશ

‘તારા કાકાની દીકરીનું શું ?’ બાએ જનાદનના જ દિલની વાત સંજારી આપી.

‘પરણવાનો તો આખી વાતમાં શબ્દ સરખો ક્યાં આવવા દે છે ?’

‘તો પછી ?’

‘પછી, કંઈ નહિ. એ બહુ હોસિયાર છે તો એને મન શાવે તેમ કરે. આપણે જોયાં કરવાનું.’

‘જોયાં કરવાનું નહિ, જનુબાર્ક, ગાડો થયો છે કે શું ?’ આ ટાલો ધર્મને બોલી. ‘એને કરવું હોય તે કરે. પણ અહીં નહિ.’

જનાદન રમેશને આ નવા મુદ્દા પર જિધાયતો કરી જોયો. ‘તને પોતાના મામમાં કોઈ પણ માણસ સહેલાઈથી ફોલોઅપ નીવડતો નથી. સેવાકાર્ય બીજાને જઈને કરે તો કોમી પણ નીકળે ને કદર પણ થાય. માંધીશ્રીએ પણ દલિય આફ્રિકામાં જ પ્રથમ અખતરો શરૂ કર્યો હતો.

જનાદનના ડ્રાપણમાં રમેશને વિશ્વાસ હતો. પણ આજે એને જનાદનમાં કોઈ ન લાગ્યું. કુકામાં જ એણે વાત કાપી નાખી: ‘જુઓ જનુબાર્ક, લોક શું બોલશે એની મને પડી નથી. બાપી ગાડ પોતાનો હાંચડો આપવા ફેરોર બમવા જાય છે ? એ તો પોતાને જિગ્યું ત્યાં જિજી મેં છે ને ટાલવડકા, વરલાયવન, ગાજરીજ વેડીને, જે કોઈ આવે તો હાંચડો આપે છે.’

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right) = \frac{1}{4}$

1. 2019年12月31日，公司总资产为1,234,567,890.12元，净资产为567,890,123.45元。2020年12月31日，公司总资产为1,345,678,901.23元，净资产为678,901,234.56元。2021年12月31日，公司总资产为1,456,789,012.34元，净资产为789,012,345.67元。2022年12月31日，公司总资产为1,567,890,123.45元，净资产为890,123,456.78元。2023年12月31日，公司总资产为1,678,901,234.56元，净资产为901,234,567.89元。

[illegible]

આપારે કુલ પચ્ચી પદ્મિનિગીના સગીને બાપી જે
પાણી બાપી. આ ધરનાને વનનાં સંદેશનાં બાપી જે
સંદેશનાથી ન કરી સંદે ન કામ વિજયીનથી કરી.
ધરપરનાં નગિયાં મુદીને વનનાં ધર મર્મ જે મામ પર દોષ
આરે આકલ આપી છે. દોષ માલના માંનાં વન મરીને
મેહેલી ધરગીખખખ ગાઈએ વરનાં કરી પાલ અરુઃ
‘આઈ, મારી હાલી આ આપણી અમુડી જેવાં દતાં
ત્યારથી માંડીને આજ લગી જે જે અન્યું તે મારા

વેદામાં છે. પણ આનો નો ક્યાંક નંદો જરૂર એ
નથી! મેં કેને અગર પડે કે મંગનાથ શાઓના
ફેરવળને દાણે ગામ ફરામાં ફરાવું દશે! ફગવળ,
ફગવળ, ફગાવળ ફગવળ! બીજું શું, બાઈ!

આપું ગામ ફરાને શાજે ફરાઈ ગયું. ૫૩૭૬
ખાંધાનો રમેશ ફરામાંથી પાણી ખેંચીખેંચીને વાસનાં
બોળોને એમનાં વામણોમાં રેડી આપનો હતો. . . .
ગણેલની જરૂર ન હતી. મામણો કાંઈ બારે દનાં નહિ,
છતાં દમ ૫૬૭ માટલાને કેકાણે લાવવા માટે ૫૫૫ એકડો
પથર છટપા દશે. રમેને ધર્મગણુ માટે પુરુષાર્થ
ફેરાનો લઢાવો ગિરંદમીમા ફરી પાછો ન મળે! વામનાં
કોમો નો ગામીને ક્યાનાં બાગી મયાં દનાં. છતાં
એમનામાંથી પણ કોઈ કોઈને આ ધર્મવીરોએ ફરગિયાત
'લપડી ઘોડી' રમાડી દશે. રમેશને પણ લમણા પર
એક એટ લાગી હતી. તમ્મર ખાઈ તે નીચે પડ્યો.
'હવે તમારે ધડીકમાં ડાળો ધર્મ મયો સમજે!' કહી સૌ
શરતીરો કેકાણે પડી ગયા. એક કુકડી મર્મ તે વામનાં
છાપરાં બધા બાખરાં ફરી આવી.

દડડને મોટે રમેશ ગામમાં પેડો. વાસની દિશામાં
હજી લુમગણુ ચાલુ હતી. આ તરફ કંઈ ચાંન હતું.
વચ્ચે જનાઈનના ધર આગળ ન નીકળવું પડે એ માટે
સરેજ આડર-નાં લઈ રમેશ જતો હતો. છતાં
જનાઈનના હાકાની છાંકની ક્યાયથી ને ક્યાંયથી એને

ત્રણ અધુનું ગે ગને બીજી વાતો

સામી મળી. મોટું બાર મચ્છું કરી કર્મ, રમેશ પાસે થઈ પસાર થયો એટલે મોઢણીની કડક મંબાળી ડાઁ નીચી વરણનાને રસ્તા આપતી હોય એમ જરી બાબુએ નમીતે પાણીના રેલાની પેઠે ચાલી ગઈ. રમેશ તો ચૂનમૂન જ થઈ ગયો. કર્મ દુનિયામાં પોતે ચાલે છે તે જ ન સમજી શક્યો. બીજે વખત હોત તો આંખનાં પાણીથી એણે જ એનો વાંધેલો હોત તે મનસૂઝ વાળથી સાફ કર્યો હોત. અત્યારે તો સમાજે એની આંખોને ટેકાણે કાચની જે બનાવટી આંખો મૂકી દીધી હતી કે શું, પણ રમેશને પૂરો જોયો હોય એવું એક પણ ચિહ્ન એના મોં પર જણાતું ન હતું. . . . ધર્મવિદ્રોહી રમેશ-એવી એક ગોળગોળ આકૃતિ તો એણે તરત જ જોઈ લીધી હતી. અને એ ખસ હતું.

માંડમાંડ લથડિયું ખાતાં બચીને રમેશ આગળ વધ્યો. પણ અચાનક પગ કોઢાના હોય એમ ભારેખમ થઈ થંભી ગયો. રખેને સમાજે બાની પણ આના જેવી જ દશા કરી હોય. રખેને સૌ એને મૂએલો જ ગણતાં હોય, તે અચાનક એનું જૂત આવેલું જોઈ ત્રાસી કીડે . . . બીજે રસ્તેથી તે પાછો વળી ગયો.

વાસમાં જાય છે તો સૌ અત્યંતે એની ઉપર ટૂટી પડયા.

“જો, આ થોને પાપે પીંપજો બજે છે તે આતું નામ! તારે સેવાનો ચસ પૂરો થયો, ને અમારાં ખોરડાં ભાગ્યાં!”

રમેશ

‘હો દવે અઃ મા! આપો મર! આમણ દર્મને
અમને આ છે ને! આવને જલમ પાગ દેદમાંથી અમ
યતું નથી અમારે!’

મંગનાથ આપા કેવા મુગ્ધે સાચવના ને ધીરધારે
કરના. દેવનું મોક્ષ્યું માણસ.’

‘અમણે ધીરધારમાં તમને નિચોઆ એનો તો હું
બંધો વાગવા હતું છું.’ રમેશ મિહારો કયો.

‘મામાપ, ડાકો દો તો એમના જોટલું જ કરી
બનાવ, અમને રંગડ મા!’

‘સખે પડી રેવા દે, આપ. આમવાગા આખા
વામની દોગા કરી દેશે તો પડી તું કેની ચાકરી કરવા
જાશે! અહીં ખુબીમાં અમને પડી રેવા દે, આટલો
જલમ, મામાપ.’ કોઈ છુટાએ હતું.

‘અહીં બાણથી તમારો મરો છે. તમને સનાવવાના
સૌ કોઈ નવા નવા રસતા લઈ આવે છે. આ બધું
બધુ એટલે વગી તમારા વહાલા થઈને તમારું આપમાં
બોખરાં કરાવી મથા!’ કોઈ જુવાન બોલ્યો.

રથવાયા દોરની માથે આખો દિવસ રમેશ
આમનેમ મામ બહાર રખડ્યો. ક્યાંય એનો જીવ દરેક
ન હતો. કોઈ પણ ચોળનાનો ખ્યાલ કરે પણ
છેડાયેલી મધમાખોની પેટે સમાજના વિચારો એને
પેવા રેતા ન હતા. આખરે એ સમાજને જ

વળુ અર્ધું' એ અને બીજી વાતો.

તિસાંજવિ આપવી એ જ આત્મદન્યામાંથી અવધાનો એક માર્ગ છે એમ એણે નક્કી કર્યું. સાડું હતું તે શરીરનો ગાંઠો ફીક હતો. વાન પચુ બીનો હતો. મગજ પર સુધારાનો રહેો કર્યો હતો. છતાં દેખાવ લેઈએ તેવો અરજી હતો. એણે હુંકડા પોતિયા ને અંડીમાં સજેલી પોતાની આકૃતિ તરફ એક નજર ફેરવી લેઈ અને 'આકાશ!' એમ સૂતોપથી બોલીને પગ આગળ ને કાઈ રસ્તો હતો તે પર ચાલવા માંડ્યું.

રાતના મોડું થઈ ગયું હતું. છતાં સૌ હજી જૂટાં પડ્યાં ન હતાં. ત્યાં જાંપલી પરથી અવાજ આવ્યો. સઘડીમાંના દેવતાને વચમાંના માણસે એક બાળુ નમી જઈને જાંપા તરફ ડોકિયું કરવા દીધું. જાંપા પર તેજસ્વી કપાળ ને આંખવાળો કાઈ માણસ દેખાયો.

'કાઈ જિંચી વરણનો લાગે છે.' રાજામાંથી રધુ નામનો જુવાન બોલ્યો. 'એ ભાઈ, કાંઈ જૂલા પડ્યા લાગે છે. આ તો અમારો વાસ.' એણે 'અમારો' પર ભાર મૂકીને આગંતુકને કહ્યું. ને હાથ લંબાવી ઈસારો કરીને બોલ્યો; 'પણે ડીંગા પર બ્રામણવાણિયાનાં ઘર આવે કાઈ બતાવા ?'

'ના, ના, ભાઈ, મારે વાસમાં જ આવવું હતું.' આવનારે કહ્યું.

કર્મી

‘તું તો મેલિને ગામમાં ચીમવા જત ન કે!’ મધુને એક દિવસમાં જ માળુમે હતું અને પોતે વિલિને જાણી પોતાની મહેમાનને અંદર સમજાવ્યાં.

‘જાહે, જુઓ પડેલાં લોકો છે.’ પોતાના મનથી જ મધુ મળ્યું.

મુઠાલ માંમની વહેંચણી પનારીને દરે મી ખાવાની તૈયારીમાં હતાં. ફરમી રીતે એમણે મહેમાનને પણ જમવા આમંત્ર્ય કર્યું.

ખાવાનારે પોતાની ફરજત માન જન્મની યાદિ એકત્રિત કરીને મોંઢાની રેખાઓ અંતરમાં જાળવી રાખી, ન નાહના આયુને દસવા દીધા, ન આંખ મડારી.

‘મને કંઈ જાણ જેવું નથી દમણું.’

‘એ ક્યાંની વાત?’ એક જણે આમલ કર્યું.
‘તમે ઘાડીને સાથપાથ થઈ બેસા તો દેખાઓ છો.’

‘ફેટલેયી?’ બીજાએ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘ખરું કહું? હું બમન માળુમ ચારે દહાડે પણ મજે તો ઘેંસરાજી પેટનું બાહું પૂરું કહું, નહિ તો રામ બેસી. આટલો ધરમ વગી આ બોલિયે પગાય ત્યાં લગણ પાણું છું.’

‘હા, બાઈ બમન માળુસને આપણા જેવા રીતને કરીએ?’ હરીને એક આધેડ બાઈ હતી. ‘દીડા, બમત, બપોરુદા રાજ છે તે આણું. ચાલો?’

ત્રણ અધુ" એ અને બીજી વાતો.

‘ચાલશે એ સવાલ કેવો, માડી?’

પાછળ રવાએ વચકો કર્યો: ‘તે આ અમલી પહેલેથી બોલી હોત તો મોઢ, આપણે પણ ભગત થઈ જાત!’

‘જે સૌની ફેકડી ફીક નહિ, રવલા.’ એક મોંટરાએ એને ટાક્યો. ‘કોક વેળા જૂરા બેળી સારાની ય નિંદા થઈ જાય.’

બીજો દિવસે સૌ એ જ તાપણા ફરતાં બેઠાં હતાં ને કિલ્લોલ કરતાં હતાં. ‘કિલ્લોલ’ એટલે કવિઓ સમજાવે છે તે નહિ, પણ એટલું જ કે તેઓ પોતાના ક્ષુદ્ર આનંદો, ક્ષુદ્ર કનિયાઓ, ક્ષુદ્ર વેદનાઓ ને ક્ષુદ્ર લાગણીઓમાં ગળાજૂડ સેલતાં હતાં. બહાર બસે પછી બચંકર લાવાની ચાદરથી સમાજ એમને લપેટી રજા દેાય. એ બચંકર લાવા કરતાંયે વધારે બચંકર નપોખળથી બસે કોઈ કોઈ માનવવીરો એમને બચાવવા ભગીરથ પ્રયત્નો કરી રજા દેાય. પણ કશાનું બાન ન દેાય એમ સિંગર મશીનના ફરતા પૈડાને અટકાવતી દરજના પગની પીંડીની પેડે સાવ જુદી આ મંડળી આખાં શરીરથી ભિન્ન પોતાના નાનકડા અસ્તિત્વમાં ચકચૂર પડી હતી.

‘ભગત માખુસ છે તો સોનાની લગડી દોં કે!’ આવનારાએ એક દિવસમાં તો તારીફ પણ મેળવી લીધી.

રમેશ

‘ને હમખૂંના બગત સૌ બોલકા થઈ બેઠા છે એવું
ય આમાં તો ન મળે. ઘણું તો બે બગન ગાય ને એના
અમવાનમાં ક્ષેત્રીન રહે.’

‘લ્યો, આ આપ્યા... આવો, આવો, રામભગત.’
અને બધાની વચ્ચે તાપબુની ફરતા કુંડાગામાં
રામભગત ગોઠવાઈ ગયો.

અત્યારે રમેશ પોને બદારથી આવીને અલી નગર
કરત તો પોને રામભગત છે એ એનાથી પણ ઓળખી
નહિ શકત... બે નિંદગીમાં નહિ શીખી શકત તે બે
દિવસમાં એ શીખી ગયો હતો. અલી બાપજી બમકા કે
નીનિનાં બખુમાં બધું એ રોશ્ને ચડાવીને બેઠો હતો.
બધાની વચમાં બધાની જેવો થઈને રહેવા કરતો હતો.
એની બોલીનો પણ એણે સંદેશ બોરકુટો કરી દીધો
હતો. છતાં કંઈક સુધરેલું બોલી જતો નો સાંભળનાર
માત્ર હમીને ઇન્સાર કરતું કે ‘બાઈ, બગત માખુસ જેવું
આપજીને રીણે બોલનાં આવડે ?’

ધારત તો રામભગત બધાને મહિનાકમાં અક્ષરજ્ઞાન
આપી શકત, ધણા વિષયોનું ગાન આપી શકત, દુનિયાની
રસા વિશે અચ્છ આપી શકત, એમના ઉદ્ધાર વિશે શું
શું થાય છે, શું થઈ શકે એની ચર્ચા કરી શકત પણ
આ તો ઉત્તરું સામેથી કાઈ પૂછે કે બગત આ માત્ર
આપજી સાથે બૂબે મરે છે છીએ ?’ તો એનો પૂરેપૂરો

પણ અર્ધ બે અને ખીજ વાતો

ખ્યાલ મનમાં હોવા છતાં અણુવડ માણસની પેઠે, પોતે ન તરી આવે એટલું જ જ્ઞાન બતાવીને, કાણો બોખડો ખ્યાલ આપતો. . . . એને ડર હતો કે જે ક્ષણે પોતે બહાર થવા દેશે કે એમનાથી પોતે જુદો છે (એટલે કે કોચો છે) ત્યારે એમને જરી પણ કામનો એ રહેવાનો નથી. તો આમે શું કામ કરી શકતો હતો? વાહ! બધાની વચ્ચે રહી બધાના નાના નાના શોકાનંદમાં ભાગ પડાવી હોય તેટલી માણસાઈથી રહેવું ને માણસાઈની મૂંઝી અસર થવી હશે તે થશે. આમ ને આમ દિવસો વહેવા લાગ્યા. ઉચ્ચ વર્ગના સમાજનો નથી એમ જ પોતે પોતાને ગણી લીધો છે એટલે આ શોકાની સાથે રહેવું એ જ એક કર્મ ધર્મ. પણ પોતે એમનાથી બહારનો નથી એ બતાવ્યા વગર પણ થઈ શકે તેટલું કામ કેમ ન કરવું? ખાસ કરીને તેથી તરી ન આવતું હોય તો!

ને ખાસ કરીને રથના કાકાની ઊંકરી રૂપાં. દીવાની ન્યોતિ પેઠે રૂપથી ઝળાંઝળાં બળતી, રૂપાં વિષે એણે વાન સાંભળી ત્યારે પોતાના મનને એણે અનન્ય નિંદવા માંડ્યું. બે પાપને બેઠ રહેવાની જ નિંદગીબર સગત પેડવા માટે કોચ સમાજને એણે વચ્ચે દોષ નો એથી નો મોત રફ. પોતાની માણસાઈની અસર મૂંઝી રીને વાસનાં શોકાને સહવર્તન તરફ ન વાળી શકતી હોય નો મોંઢામાં જીભ છે ને શું બીજા મોટા કામમાં આવવાની હતી?

કચ્છ

મામમાં ચર મળ્યાનાં દનાં ન્યાં રામગાંથી જેટલું
 માળુમ મળ્યુંતેમ જન્મું. પાપા બાંચામાં દરપદર
 મારવા ક્રિયાવામાં મારેા નેવાર દરવામાં મળેને એ મીન
 મળ્યું પ્રમાણે મારે છે આનાનું જનિયું મળી જન્મું પાપા
 પર મેમી આજ્ઞાથી દમ્ભમથી હામ દરના આમદ-મામદ
 મિત્રોના પગારે નો મળ્યા જેમરાવર દના. પળું મેમનાં
 મળવાં કાળ્યાં દનાં. રૂપાંના બાળામાં એ પોતાનાં
 કમાણી દામવના, ને બાલ્યામાં રૂપાં પોતાની એ આંખો
 દામવની. આ વગરની રીકરીને મોટી કપાંનું કળ આજે
 માંડમાં બાપને મળવા માંડ્યું દનું ન્યાં ગમખમને એને
 માલ્યો : 'હાહા, આ તમારી રૂપાં . . . ' બમનના
 આંચેસને મમલ નાદિ શકવાથી એ વચ્ચેથી જ નોલ્યો
 'રાખો રાખો, બગલ થઈને તમારું મન ને મળ્યું કે રૂ''

'રામ' રામ ! એ શું બોલો છો ? રૂં તો હરું છું
 મને રીકરો મળ્યા. રૂં તમારે હાજે મળ્યુંતેમ જન્મિ. ને
 બેનનું ને તમારું પૂરું હગીલ.'

બેનવાળું માંબજાને બહાર પસાર થનો રપલો
 ખમલ્યો ને અંદર આવી બોલ્યો : 'બમન, બત્રીને તો
 રૂં છું એમનો.'

'તો એમને મમી મનિ કેમ દેનો નથી ? બેનને
 પાપના ક્રિયામાં . . . '

વચ્ચેથી જ રહુ વંદાયો, 'રાખો, રાખો, હવે
 બગલ દેહને રોડલો જોઈએ તે દેહ નાદિ મેળવે તો કાળ

મેળવશે?’ સાંભળીને રામભગતના ભારદ્વાજ લગીના બધા પૂર્વજો ખળભળા બિટ્યા. એણે ઘણી ઝીંકાઝીંક કરી જોઈ. છેવટે પોતે વાસ છોડી નાસી જવાની ધમકી પણ આપી. વાસમાં ભગત એટલો બધો લાડકો થઈ ગયો હતો કે એને ‘ધમકી’ બેલાશક કહી શકાય. પણ એમાંથી પરિણામ એ આવ્યું કે બે દિવસ પછી સૌ એક સવારે બિટીને જુએ છે, તો રૂપાં ને એનો બાપ રાતોરાત અલોપ થઈ ગયાં છે. પાછળથી સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે તેઓ શહેરમાં ગયેલાં ને ત્યાં કોઈ કંત્રાકટરની નીચે બંગલા થતા હશે ત્યાં કામે ચઢેલાં. કંત્રાકટર ભલા સ્વભાવનો તે એણે પાણીને ફધનો ફરક જોઈ લીધો ને અંધારગલીમાં એક સારી બાઈની નીચે ડાસાની દોકરીને મૂકી આપવાનો કંટાકટ પાર ઉતાર્યો. ડાસો કંટાકટરના બંગલાની સફાઈને કામે રહ્યો. ને રૂપાં? એના હાથનું પાણી મુદ્દાં જે ખોટવા તૈયાર ન હતો તે વર્ગ એના રૂપને ખોટવા પકું પકું થઈ જતો હતો તે એ જોઈ રહી.

રઘુએ ભગતને એકવાર બરોબર સપાટામાં લીધો ‘એવું હતું તો એને પરણી લેવું હતું. બધું થાજે પડી જત . . . પોતે ભગતાઈ છોડવી નથી ને બીજને પણ રાખ ચોળેલાં જોવાં છે. ભગતાઈમાંથી હાથ કાઢીને જરી અમારી જેમ ઘડીકે જીવી તો જુઓ!’

આ રઘુની આંખથી રામભગત હમેશાં ત્રાસતો. એ કંઈ શંકાની વેધક નજરથી એની સામે જોતો. નદન

નક્કરવાદી. સ્વપ્નાનો ઓળો સરખો જુએ તો ત્રાડ પાડી
ડિંનારો.

રામજગતને વાસમાં રહેતાં બોંધ બારે પડે તો
નવાઈ નહિ. ઉચ્ચ વર્ણના સકાષવેડા છોડ્યા છતાં, આ
નવી 'અગતાઈ'ની કાંચગા બોળાયા પરથી દુભારી સડાય
એમ ન હતું. જાણે બારદાજથી માંડીને અંગનાથ સુધીના
પૂર્વજો કાંઈ મુક્ત દોરીથી એને ઝાંઝી રચ્યા ન હોય.

છેવટે બનવાનું હતું તે અનુષ્ઠાન પશ્ચ અરુ. ગામથોડો
ને વાસ વચ્ચે એક જળગર વડવાડ થઈ. વાનમાં કાંઈ
દમ ન હતો. પશવાનો દીકરો સાલિયો ગામમાં માગવા
નીકળેલો ને વાટમાં એક ચીંથરાને એનો પગ અડી
ગયેલો, એ બારીમાંથી સોમેશ્વર બદની વડુએ જોયું. ને
માથે બરી ટાટોળા હતી ને સંજુ મુક્તની વડુ ચીંથરાને
પીડીને ગયાં ને પશ્ચ એણે જોયું. ઘેર જઈ એણે બેઠું
ઉતાર્યું પછી જ બટાળીએ જઈને વાનનો રફોટ ક્યો.
હાય હાય' બોળાવાડો થઈ ગયો. . . . આટલામાંથી
વાન નિહરી. પંચ સમક્ષ પશવાએ ખાનરી કરી આપી
કે સાલિયો તો ગયા ચળગરમાં લૂનો માથો રામસરજુ થઈ
ગયો છે એની કદાચ બટાળીજાને ખબર નહિ હોય.

'ના, ને અમે તમારું વસ્તીપત્રક રાખવા નવરા
બેઠા છીએ' સાગી કીટીની જાન' સોમેશ્વર બેઠે એક

ત્રણ અધુ' એ અને બીજા વાનો.

ગેરિસ્ટરને જાને એવી જટાથી પોતાની વડુનો ગયાવ
કર્યો.

‘લાલિયાથી નાનો છે ને હશે?’ શંખુ શુકસે તોડ
કાઢ્યો.

‘માયાપ, અંયામાએ એક એટલો લાલિયો આપ્યો
'તો તે માતાજીએ ખોળે ખોલાવી લીધો! રામજી,
હુખિયારો આપખું ઢસડું છું.’

‘વાસ તો આખો કિડિયારાની જેમ હિમરાય છે!’

‘અંયા મા એના દીકરાને ખોળે લેવા નવરી ખેડી
છે! આ કોક શું ધારતા હશે મનમાં?’

‘આપણા દેવદેવી અબડાવી માર્યાં’—

સૌ ગુન્ગુનવા લાગ્યા.

નિર્ણય એવો મુણાવવામાં આવ્યો કે ભટ્ટાણી કાંઈ
ખોટું ખોલે નહિ, ને શુકલાણીને થયેલો અન્યાય ખૂંસવા
માટે વાસવાળાઓને સખત નશિયત આપવી જ જોઈએ.
હુકમ છૂટ્યો કે વાસ નદીને સામે પાર જઈને રહેવું
હોય તો રહે.

વાસનાં છાપરાં નીચેની ધરતી હાલી હોય એમ.
ત્યાં ગડબડ મચી રહી. સૌ વખાનાં માર્યાં ‘એમ તો.
એમ’ કહીને સામે પાર જવાની તેવડમાં પડવા લાગ્યાં.

સાંભળો તો ખરા! રામભગતના મોંઢાનો ખોલ
શો પડે છે? ‘આપણે સામે કિનારે જઈશું. સામે.

વચ્ચે

કિનારે નો સામે કિનારે. પણ આપણને કેંઈ દેવાનું
કેંઈ વરેખના લોકથી એણું જને એમ છે ? કાંઈ શવારે
પોતાની જૂથ મમજમે અને આપણને કોઈ જાણીને અર્પી
પાછા ધતડી સાવમે, કહિ જાણીને.

પણ સોનો વેરી પેંઝા રધુ કયાં જાવવા દે એમ
દનો ? એણે નો નો નવલોદિયા જવાનિધાને કયાં
બેળા ને સંબજારી દીધું દંક ને દય. મધોસની
ધાતરીઓ જરી ખેંચી જોળે. વરી જય એરી નો નથી
ને ? નહ જમારાં જ કોળાં વરી જમે . . . એ દમી
પડ્યા રડ રડ અવાજે રામજમને સાંનિનો રાદ
બગાવ્યો ને આશાના પાળી અડાવ્યાં. પણ વેરબાવનો
રધુ કયાં કાચો દનો ?

‘ઝિંદુ’ ને જય ને એ લોક નદીની સામે પાઝ.
અમે તો નદીમાં ડૂબી જયુ પણ સામે પાર જનાર નથી,
નથી ને નથી. નમારા સમા યના હોય તા તમે ય
જાળે એમની સાથે સામે પાર. અમે જનાર નથી
તે નથી જ. ‘ઝિંદુ’ ‘ઝિંદુ’ તો એનું હાડમાંના મજ્જનરસને
દારી દે એવું આવતું.

બીજી મરાઠે ધમમમમમ કરતી મલોસો છટી ને
સામેથી પણ એને મળતી જ અજમાયશ થઈ.
સાંનિપૂજક રામજમને જન્મે પક્ષના પહેલા ધા વચ્ચે રહીને
સંધિ કરાવવા જના ખાધા. સાડુ થયુ તે વાસમાંના

ત્રણ ગાંધી એ અને બીજી વાતો

એક બહાદુર જીવાને એને વચ્ચેથી ઉપાડીને એક
ઝૂંપડીમાં નાખ્યો. નહિ તો એટલે જ ગાંધી પતી જત.

થોડી વારે રામભગતે આંખ ખોલી ત્યારેયે એના
કાનમાં ધમધમધમ અવાજ ગાજતો હતો. વાંસનાં
ખાપોટિયાંના આરણ્ય ઉપર કોઈ ખટ ખટ ખટ કરતું
હતું.

કન્ડ્રાક્ટર અતુલને કંઈ સૂજો થતો હતો ત્યાંના
ઝાડુવાળાનું દયામણું મોંદું જોઈ અતુલે હંમેશની
ચેતનાથી એની કંથની બંધી પૂછી બાણી હતી. એને
વહેમ આવ્યો. રમેશના ગામે કાગળ લખી જનાર્દનને
એણે શહેરમાં બોલાવ્યો. બંનેએ પૈસાની વેતરણ કરી
રૂપાંને છોડવી, ડોસો ને સૌ વાસમાં આવ્યાં. રામભગતના
બેહાલ સાંભળી અદ્દર શ્વાસે આ ઝૂંપડી ભણી દોડી
આવ્યાં . . .

ખટ-ખટ-ખટ . . .

આરણ્ય ખુલ્લું જ હતું. અતુલને જોઈ ભગત બોલી
હિંચો, ‘અતુલ, અતુલ, ગાંધીવાદ કે સામ્યવાદ ?
ગેબીવાદ કે નક્કરવાદ ? બોલ, બોલ, દવા શી ? ગાંધીવાદ
કે સામ્યવાદ !’

*

*

*

અતુલની ઓરડીના આરણ્યની ફાટમાંથી પડોશી
સાડા ત્રણ થઈ જવાથી ડોકિયું કરતો હતો અને

દર્શન

આન્નેથી બાગ્યા પર દોરેલા લગાવનો દનો ને મોરેથી
મોલનો દનો, 'અનુલ આર્ષ, આંધીલાદ કે આમ્યલાદ ?'

જાણીને આંખ હવાટી અનુલ મોલ્યો 'બાવ,
બાલ ખુલ્લું છે બારનું' અને હાંસને એણે પવનથી
દાવની પૂરે અને પશિમ વચ્ચે ઝાલાં ખાલી રમેશની
હાંસી બીન પર મમી રીને મોલવી.

પંચાનન

પંચાનન પોતાની એકરડીનું નાણું ખેંચી અંદર પેંડા.
 પીન્ટપીડીવાનું મોરિયું રકડ કરનું નીચે ખેંચી બારણાં
 ગળ્યેવાર બિયાડવાસ કરીને ખુલ્લેખાંચરે પાંડણાં તેા એણે
 લેતેઈ લીધું કે કંઈ કાગળપત્ર કે ચિટ્ટીચાપાનિયાં પડ્યાં
 છે કે નહિ. કંઈ નથી એવા પ્રયત્ન કરવાનુભવેના પોતાના
 જાનમાં સંગીન ઉમેરેા કરીને એ છુટની દોરી છોડવા
 નીચેા નમ્મેા. અને છુટની દોરીની સગડ ગાંઠ વળા
 ગયેલી લેતેઈ ખીન્નચેા ટાઈ જેટલી સદાઈથી આંધતા
 હશે તેથી વધારે ચીવટથી પોતે દોરી આંધેલી છતાંય
 અત્યારે એને છોડતાં મુસ્કેલી પડી, ત્યારે તેા એના
 નારિતક ચિત્તને પણ દુર્દૈવ જેવા તત્ત્વમાં માનવાતેા શોખ
 કરવાનું મુઝયું.

ખુરશી પાસે ખેંચી લઈ દોરીની ગાંઠ ઉકેલતાં
 ઉકેલતાં એને જે મુસ્કેલી પડી — બારે મુસ્કેલી ! — એમાં

એણે પરપરાપ્રાપ્ત વહેમોમાં જરી આરથા સેવવાની પણ પોતાના મગજને તક આપી. જુઓને આ શહેરમાં કાંઈ માણસ એકલાં જ ઝોળાં રહે છે? મુંબઈ બેટ ઉપર માણસની વસ્તી વધારે કે તાડની, એની કોણ મલુતરી જ કરે છે? જીવતા જીવ ગણેા છે તેની જ વાત કરો. જિલ્લાડીઓની આ શહેરમાં કોઈ આંકડાશાસ્ત્રીએ સંખ્યા કાઢી છે? કાચીપોચી જિલ્લાડીને તો ક્યાંય ડરાતી નય એવા ઉંદરો પણ આ બેટ ઉપર આંખવાળાઓની નજર બહાર ઝોળા જ છે? આવા અડિખમ ઉંદરો સંખ્યાબંધ હોય ત્યાં જિલ્લાડીઓ પણ સા માટે ટોચેબંધ ન વસે? પંચાનનનું, શાસ્ત્રીય ઢબજયથી પ્રત્યેક પ્રસનો વિચાર કરવા દેવાયેલું, મગજ અશાસ્ત્રીય વિષયોમાં પણ એજ પદ્ધતિ અપભ્રાર કરતું. પરીણામે એણે તારણ એમ કાઢ્યું કે મમે તે ખુણે કે ખાંચો તમે વટાવવા નાઓ ત્યાં તમારી આડી કોઈને કોઈ જિલ્લાડી ઉતરી જ એમ સમજો. અને પછી તમારા પર શું ગુજરે શું ન ગુજરે એ કશું નય નહિ. જેવાં તમારાં નસીબ. શુકન અપશુકન તો જે થવા જ નિર્ભાયેલું છે તેનાં મુચક માત્ર છે એમ નિશ્ચયો તરફથી આપણને ખુલાઓ મળે છે. નિર્ભાયેલું શુ છે. કપાળ? ન્યાં રોજ ને રોજ જિલ્લાડીઓ આડી ઉતરે, આવી બરછક વસ્તીમાં સહેજે ન્યાં કંઈને કંઈ અપશુકન ઘર્ષ બેસે, ત્યાં દેવ પણ લાચાર ઘર્ષને બેસે તો નરાઈ ક્ષી'

પંચાનન

પંચાનન પોતાની ગારડીનું તાણું ખાલી અંદર પેડે. પીઠગાદીવાનું ગોરિયું ટકક કરનું નીચે ખેંચી ગારણું અળખેવાર બિચાડવાસ કરીને ખૂંટ્યાંગરે પહેલાં તો એજે લેઈ લીધું કે કંઈ કાગળપત્ર કે ગિફ્ટગોપાનિયાં પડ્યાં છે કે નહિ. કંઈ નથી એવા પ્રસક્ત સ્વાનુભવનો પોતાના જાનમાં સંગીન ઉમેરો કરીને એ છુટની દોરી છોડવા નીચે નખ્યો. અને છુટની દોરીની સજડ ગાંઠ વળી ગયેલી લેઈ ખીન્નઓ ટાઈ નેટલી સદાઈથી આંધતા હશે તેથી વધારે ગીવટથી પોતે દોરી આંધેલી છતાંય અત્યારે એને છોડતાં મુશ્કેલી પડી, ત્યારે તો એના નારિતક ચિત્તને પણ દુર્દૈવ જેવા તત્ત્વમાં માનવાનો શોખ કરવાનું મૂઝવું.

પુરશી પાસે ખેંચી લઈ દોરીની ગાંઠ ઉકેલતાં ઉકેલતાં એને જે મુશ્કેલી પડી — ભારે મુશ્કેલી ! — એમાં

વિદ્યાર્થી પાસે રૂઝિયાનની એક કવિતાનો મુખપાઠ કરાવેલો હતો. એમાં ના મુલનાન હેરેમુખા માબાંમાં. વાગ્યામાં વનજી અંદિરાની પેઠે, પીટગાયેલી બિખારણુઆને લંદખ અમઆમાં જનંદર કરી દે છે એને એ પાનાની મુદનાના બનાવવાનો.

પણ વૃજનના આવા કરોડો દર્મી નાંખવાનું પંચાનન સીખ્યો હતો. અમરેશન પર ખીલ્યો એનાંમાં પણ આવીને મદ એના ડિબા દના. બિખારણુ બધાની જ પાસે માગતી હતી. એમાં પંચાનનના વારો પણ વારેપટીએ આવતો હતો. આમાંથી બચી જવા મરિ એક પેમાં આપી છટવા, મજવામાં દાથ નાખવા હતો હતો, ત્યાં ખાંચામાંથી મીસ કાદબિની દીવંકર એની નજર આઢી હતી.

મીસ કાદબિની દીવંકરને મુખબાનમની મલામ કરવા ખાતર પંચાનને મજવામાંથી દાથ બહાર કાઢી લીધો એમ તમારે કહેવું દોવ તો એમ કહો, પણ પંચાનનની બન તો પંચાનન સિવાય બીજુ કોણ જાણી શકવાનું હતું? કોલેજની ડિબેટમાં મીસ કાદબિનીએ દિંદમાંથી મરીખી નાખુદ કરવા માટે ધનિકોએ બોમ આપવો જોઈએ એવી માનવએમની વાત કરી હતી ત્યારે પંચાનને જુદાએ પોતે ધનિક ન દોવા છતાં મરીખોની વિશ્દ બોલવામાં બાધી મૂકી ન હતી. મીસ કાદબિની અને એ જ વર્ગની છે તે ધનિક વર્ગ મરીખાઈ પર માનવ-

ત્રણ અધુ" એ અને ખીજ વાતો.

પ્રેમના કુચડા ફેરવી ગરીબોને ખોટા નશામાં નાખી દે છે એમ એણે બેઘડક કહેલું. અને એ વખતે તાળીઓનો જે અપૂર્વ ગડગડાટ થએલો તેનો અવાજ હજી એના કાનમાં ગાજતો હતો. ગરીબાઈ એ તો યુનો છે, યુનો. આમ સાફ સાફ જાહેર કરનાર પંચાનન ક્યે હાથે ભિખારણને પૈસો આપી શકે ? અને તે કાદંબિનીની નજર તો જ !

એના કરતાં તો વારેવારે 'શેડ' તરીકે સંબોધાવાની અને 'જવાની સલામત રહે' એવા આશીર્વાદ પામવાની સજા (મીસ કાદંબિનીના કાન નીચે જ અલગત) સહી થતી એ બહેતર. પ્રત્યેક વખતે પંચાનનના મોઢા પરની વિકલતા વધી જતી. અને એ જોઈને તો ઉલટું એને વધારે વિકલ બનાવી ઝટઝટ પૈસો પડાવવા ભિખારણુ વળાવળાને એની પાસે હાથ ધરવા લાગી.

બસ આવી ખરી આખરે. પહેલેથી એ મીસ કાદંબિનીની તરફ, માત્ર સલામથી પતાવી દેવાને બદલે દસે મીસ સો એન્ડ સો કરનોકને ગયો હોત તો પોતાની કટંગી ધિનિમાંથી બચી જત. પાણુ એને થયું કે એકવાર રાપડાયા પડી બચવા ખાતર જ એની તરફ જવામાં કંઈ સ્વમાન નહિ. એમ વિચારતો છૂટકારાનો દમ ખેંચીને યત્ન પર ચડના જતો હતો. ત્યાં એ છૂટકારાનો દમ અરથે જ રહી જાય એવું એની પડખે જ બસ પર ચડતી કાદંબિની આગળ ખોલતી દોય એમ ખોલી :

“મિસ્ટર પંચાનન, એન એલરાઉન્ડર ઇન લવમેકિંગ!”
(ગમે તેની સાથે પ્રજ્વલ કરવામાં એણે).

પંચાનન ખાલી જગાએ ગોઠવાયો ત્યારે એની પડખે એક બેઠક હતી તે ય ટાગાને-અરે સાવ ખાલી બેઠક હતી તે ય ટાગાને-કાદબિની કાર્ડ હાસતુ માણસની પાસે જતી બેઠી, જે એનામાં દિમન હતી તો એણે પંચાનનની સાથે બસમાં બેસી ખરી વાત જાણી લઈ શાસ્ત્રીય ચર્ચા કરી બેરી હતી.

પણ આવા જાણી જોઈને ન અટકાવેલા અકસ્માતોનું જ જીવન બનેલું છે એ નક્કર હકીકતને પંચાનન સારી રીતે જાણતો હતો. અને તેથી ‘મે’ એક પૈસો આપ્યો હોત તો હું મોટો દિલ્લે-મોપર (માનવહિતેષી) બની જાત, કેમ?’ એ ટાણે ખીસ દોવેકરને આપી નં ચકાયો એથી સહેજ પણ દિલગીર થયો નહિ. ઉલટું આખા પ્રસંગની કૂર વાસ્તવિકતાને એટલે કે ગરીબીને, બીખને, બીખ માગનારનું વિખતીયપણું કે કાદબિનીનું હાજર હોવું. એ વસ્તુઓ હાંકી ન દે એની એણે ખાસ ચોક્કસ રાખી.

* * *

આ બિખારીઓને તે શું કરવું? તમને કદોડી ત્રિયતિમાં મુકે છે એનું નો જાણે કંઈ નહિ. પણ મગજ કામ ન કરી શકે એટલો બધો કંટાળો એ બોલો બે મિનિટમાં

જ આખી શકે છે. અને માનવદિનૈધીએને તો હજી બીજાની-
એને પંપાળ્યે જ જવા છે ! થોડા વખત પહેલાં પંચાનને
એ પણ તક આપી લીધી હતી. રેષાદ ન લોખંડી
સળિયાની કરતો હાથ વિંટાળી ચણતરની ચમ્પી ઉપર થર
વગરના શોંકા ઝાડની છાંયા તળે ગપોરો ગાળવા જરી
આડે પડખે થઈ જાય છે. ત્યારે સળિયાને, ડાઈ પ્રિયતમા
પ્રત્યે પણ ન ગતાવી હોય એવી આગ્રહિતી, એમને બાઝી
રહેલું પડે છે. એક ડાખે પડખે મુતેશો માણસ પંચાનની
નજરે પડ્યો, તેનો જમણો હાથ તો કિંધમાં પણ બીજા
માગતો હોય એમ ફેલાયલો હતો અને જુએ છે તો ડાખો
હાથ જ મળે નહિ. બાઈ સાહેબના જમણા હાથને તો
શું પણ આખા પડખાને નીચેના કુટપાથ પામેથી ખોખરા
થવાની બીક્ષા મળવાની લાગતી હતી. પંચાનને સહજ
લાગણીથી એને જરી ચપટી વગારીને જગાડ્યો. અને
એ સલામતીથી કુટપાથ ઉપર બે પગ પર કિભો છે એ
મુખી દૃશ્ય જોઈ મનમાં સંતોષ પામીને પંચાન તો
એ ... ને આગળ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં દુકાનોની
મોટી વીન્ડો (બારી) ના કાચ તરફ એણે પોતાનું
પ્રતિબિંબ જોવા સહજ નજર ફેરવી. માનવપ્રેમની નવી
ચમક મોઢા પર જોવા પામે તે પહેલાં જ એનો ચહેરો
અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયો. પોતાની પાછળ પેલો માણસ
ચાલ્યો આવતો હતો એમ પ્રતિબિંબ પરથી જોઈને
એ ખમચાયો. પાછળ ક્યો ત્યાં પેલાએ પોતાનો હાથ,
અને પ્રતિબિંબે પણ પોતાનો હાથ, લંબાવ્યો. ' શેક,

અર્જુન કહે, હવે તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું.

અર્જુન કહે, હવે તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું.

અર્જુન કહે, હવે તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું.

અર્જુન કહે, હવે તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું. તારા આજ્ઞાનુસાર હું કરું છું.

પણુ અર્ધુ' ને અને બીજી વાતો

રડતી છોકરીને આગળ પરી 'મારી જૂન મળે રહે છે, પેસાનો ભેગા આપાનો જાપ' કરી હાથ આગળ પરીને એકાએક ચાલવાનું જુદી મોઠો હોળ એમ ખોટકાર્મને ગમે રહ્યો.

'કેમ, પંચાનન ! પેસા આપનો એ પહેલાં કેશન હતી, પણુ દને એ કેટલું અપહિટ-એક-કેટલું (જૂના પુરાણા કાળનું) ચર્ચ મયું ?'

'પણુ રજે માનતો કે આ માગા એકાદ પેસા પડાયા વગર અર્ધીયી ખરો.'

પંચાનન સાચું જ કર્યું હતું. એણે દૂરથી જ જોઈ લીધું હતું કે છોકરો હાંશિયાર હતો. બીડીનું ફૂંકું પોતે ફૂંકતો ફૂંકતો આવતો હતો. એની છેલ્લી ધૂંટ ખેંચી લઈ પતાવી, 'જૂન'ના ખુસ્લા ગરડા પર ચાંપી એને રોવડાવી બીખવાનું એણે પાછું શરૂ કર્યું હતું. થોડી વાર મુઠ્ઠી પેસાગેસો મળ્યો નહિ તોયે ખર્યો નહિ. જૂન પણુ ચાકીને રડતી અંધ થઈ ગઈ. એટલે એણે ચાંપતા ધક્કાને લેવા માંડ્યા. પંચાનનના અને પેલા મિત્રના પગ આગળ એણે ઝૂકીને સલામ કરવા માંડી. એ જોઈને નાની છોડીએ પણુ તેમ કર્યું. એ વખતે લાગ જોઈને પંચાનનના જોડા પર એનું માથું હતું ત્યારે પેલા છોકરાએ પગના સહેજ હલનચલનથી જૂનને ગળડાવી પાડી. છોકરીને વાગ્યું એટલે તરત એણે આખી મુંઝઈ સાંભળે એવડો ભેંકડો મૂક્યો. પંચાનન

પંચાનન

પગ ખમેલી ચોક્કાણે ડાબે થઈ ગયો. એના દોઢે નનન એટિરેટ (દબાહળ)ની પરવા કરવી કોરે રાખીને તરત એકેક પૈસો બનેને આપ્યો અને બને ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા.

પંચાનનને આવું દરમ માદ કરવું સહેજ પળ મમનું નહિ કેમકે એથી એનો આત્મા કડગી ઊડતો. ડનાં અત્યારે બૂટમાંથી પગ બહાર કાઢી એણે પહેલું શું કર્યું? પગના પંજા પર એ ધીમેશથી હાથનાં આંગળાં ફેરવતો હતો. એ જોતો મારે કે પેલી બીખતી બાળકીના સોદીથી એ બાગ બીતો નો થયો નથી. ખિયારી લીબી થઈ ત્યારે એના લમણા પર મ્યુનિસિપાલિટીની વીજળીખતીનું તેજ બીનાશને લીધે ચકચક થતું હતું. સોદી નીકળ્યું હશે? કે આંસુ જ હશે? ગમે તે હો. પોતે શું કરે? એના વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિવાળા ચિત્તે તરત જ એની જાતને લગણીવેડામાંથી પાછી વાળી લીધી. એક બીખારીને પૈસો આપ્યે બીખ નાજૂદ નહિ થાય એ જ જે શાસ્ત્રીય સત્ય છે તો એને વજગી રહેવામાં લાગણીનો ભોગ આપવા પંચાનન તૈયાર હતો.

અભ્યાસમાં ચિત્ત પરોવવા એણે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. પણ મારો વખત એના કાનમાં પેલી બે લીટીઓ,

આનંદ અપુર્વ છે અને અત્યંત મનમોહક

કોઈ બીજીની આજ્ઞાના નિયંત્રણમાં મીઠા કંઈમાંથી
હરખામરી ઉપરાજામરી ગવાની આંખોથી ને, મુંઝ રહી :

“હે દયાવાન !

દેવા ! આતાં કંઈ સોકતા.”

પંચાનન મનમાં ને મનમાં પાકળ દરમો, પોતે,
પોતાના જેવા રહેને ચાલનારા માણસો તે દયા પરસનાર
એક, અને એમની આગળ એમની જ જેવાં માણસો
‘હે દેવ ! હવે નથી સહેવાનું. કંઈ સુકાઈ ગયો છું’ એમ
અજામીકા કહે ગાનારાં નીકળી આવે!! માણસોની
માણસોએ ભેગા મળીને આ ને શી અવસ્થા એવી કરી
છે, વાદ !

“કેમ કાંઈ એકલો એકલો મલકાય છે, પંચુ ?”

કરતોક, ત્યાં, એનો મિત્ર ચોધરી પ્રવેશ્યો.

પંચાનનના મિત્રોમાં ચોધરી જેવો કોઈ હસનાર
હસાવનાર નહિ. હમેશાં આનંદમાં રહે. “હા બાઈ,
આપણાથી મુંઝ જેવા રહી શકાતું નથી. શું કરીએ ?”
એમ એ કટાણું મોઢું કરીને ધણીવાર કહેતો. અને
ભયંકર કદરૂપું મોઢું કરીને—એનું પોતાનું મોઢું કદરૂપું
તો નહોતું જ. સુંદર કહીએ તો ય આલે—એ કહેતો
કે “દુનિયાએ આવીને તમારો એવો તે શો ગુનો કર્યો છે
કે તમારું કટાણું મોઢું દુનિયાને ખતાવે છે ? તમારું ડાચું
તમારે પોતાને ચોવિસે કલાક જોવું નથી પડતું, નહિ તો

જોઈએ કે કેવા એવું મોડું રાખી શકે હો!" 'તમારો મારીને મોડું સાલ રાખવું!' એ કહેવતને હોઈ શુભ પછે જરીક જ મચડીને એણે એમ પ્રતિપાદિત કર્યું હતું કે જરી જરૂર પડે તો પો નાખીને પણ મોડું ખુશાલીમાં રાખવું. પણ અત્યારે તો પંચાનનની ખુશાલીની જાણે એને હજ્યા આવતી હોય એમ પ્રશ્ન વખતનો એનો અવાજ ઘેરો હતો. પણ એણે તરતજ પંચાનનના મક્કાદની ચિનગારી ઝડપી લીધી ને ધડીવારમાં તો પંચાનનની રૂમમાં દાસ્તના બડકા બડકા થઈ રવા. પંચાનને મનમાં ને મનમાં દાશ અનુભવી. દિવસબરના કડુષ આખ્યાનના હડવાને અંતે આ મુખમ વસણ હતું.

પંચાનનના ચિત્તે દરસ્થતા અનુભવી. ચોધરી 'ગુનાર્પિત!' (સુખરાત્રિ! મુસ્તવખમ્.) કરીને બિડ્યો ત્યારે એણે એને રોક્યો નહિ. પણ બે ડગલાં ચાલીને ખંચાઈને ચોધરી પોતે જ થબ્યો. એ ત્યારે પહેલાં ઓરડીમાં પ્રવેશ્યો હતો ત્યારે એના મોંદા પર અને એના અવાજમાં જે સહેજે અક્ષાંતિ વરનાની હતી તે જાણે હજી એવી ને એવી અકબંધ જણાતી હતી.

'કેમ, ચોધરી, વિટર્નમાં મે તને ગુનાર્પિત નહિ આપી તે મારે ખંચાયો ના?' કરીને પંચાનન ખડખડાટ હમી પડ્યો.

'નહિ કે, મે ગુનાર્પિત આપી તે પાછી લઈ લેવા થંબી ગયો.' ચોધરીએ હમ્યા વગર જ કહ્યું. પણ

પણ કમલું ને કને પીછા પાડે.

પંચાનન નેા હને દસવા જેવર નર હને કોણે એ એ
કરી આગપાટ દસી પડ્યો.

‘અરે પંચુ, ગાય પ ને,’ જરી આગપાન દેખ એમ
એપરી શુભમનસની માફ બોલે, ‘આ જરી આગપા-
ચેવાની વાત પરથી સુઝી આવે. Cien yon kpatan
n tetanor fir n tetay? દસની એક નોટ દેખ તે
જરી આવને કામે સાંને આ તરફ નીકળવાનો છું.
થેને આપીશ.’

પંચાનન એના દસવામાં જરી, કદો કે કાળના
સામા ભાગ નેટલા સમય માટે, ખંચાળો દસે. પણ
તરત જ એ બંગાળ જળાના પણ દીધા નિવાળ પોતાનું
ખડખડાટ દાસ્ય ગાડુ રાખીને કોટના ખીરસામાંથી એક
દસ રૂપિયાની નોટ કાઢી એને એધરીના દાયમાં મૂકી દીધી
અને દસવામાં ને દસવામાં એને અગર પણ નહિ રહી
કે ‘ગાય ગાય’ કરીને એધરી તે ક્યારેના ગાયો પણ
ગયો હતો.

પંચાનન અમરતું નહોતો દસતો. એને થયું કે
એનો હમખખત દાય એક પૈસો પણ બીખારીએને
આપવા તૈયાર ન હતો તે અત્યારે એકી સાથે ૬૪x૧૦
પૈસા એક જ માણસને શી રીતે આપી શક્યો! સમાજ
કંટાળો આપે ત્યારે ખુશાલીમાં આવવા ખાતર એના
મિત્રને જરી પીધા વગર કેમ છવવું પાલવે? અને આ
દસ રૂપિયાને બીખ તરીકે ય કેમ ઓળખાવાય?

પંચાનન આમ વિચારતાં વિચારતાં સમાજવ્યવસ્થા પર ચિંતાને અર્ધમાંડપણની સ્થિતિમાં આવી જતી. સારું થયું તે એને હમવાનું સુઝયું.

એ જાણ્યો હતો કે ચોપરીને આપેલા પૈસા કલાક પછી ચોપરી પાસે પણ બાગે જ હશે. પોતાની પાસે પાછા આવવાની તો વાત જ ક્યાં પછી? છતાં ચોપરી જેવા પ્રતિષ્ઠિત મધ્યમ વર્ગના સંભાવિત પુત્રાને નોટ આપવી વખતે, એ નોટ છુટી પડી એવી પાછી ખાતરી દેશ તો પણ હિતને ખેદે જ આપવી રહી. એથી પંચાનને પોતાના દાસ્તને સગંમ ચાહુ રાખીને, પોતે બીજા આપે છે એવું પેલાં સંદેહ પણ જણાવ નહિ એ રીતે બીજા આપી હતી. જો કે એ જ પંચાનને પાર્થ પૈસાની બીજા આપવાની વખતે પોતાના મન આગળ અર્થશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ત્રીલ્લટ ભરી તપાસ થઈ રી હતી. એને થયું કે એવી ત્રીલ્લટભરી શાસ્ત્રીય ચોક્કસીએ પોથીમાંનાં ગીમણાં જ છે. એમાંથી કોઈ વર્ગનના સામાન્ય નિયમે નિપજતી સકાષ નહિ પૈ પૈની બીજા ન આપનાર દ્વારે ચોપરીને એકીપણે અનુ-મણી રૂમની બીજા આપી દીધી હતી. પેલાં તો બીજી સકળાં હતાં, આ કોઈ બીજાવા ઝોઝો જઈ સકવાનાં હતાં! મધ્યમ વર્ગના એક સંભાવિત પુત્રાન! માનુષ્યોએ એના મગ્નને માનુષ્યોનું આ ને શું કયું છે એ વિચારેના પંચાનન હતી રહી.

વળુ અર્ધું એ અને ખીજ વાતો.

એ સુવાની તૈયારી કરતો હતો. એ વખતે હંમેશનો એક પરિચિત અવાજ એને કાને પડ્યો. આટઆટલી રોચનીવાળા શહેરમાં પણ દાયમાં કેદોમીનનું કંડિલ લઈને નિકળતા એ ફરીરોની મીઠી દુઆનો એ લલકાર હતો. પંચાનને ગદાર આવીને એમની તરફ નીચે જોયું. ત્યાં જેમાંથી એક ફરીરે એની સામું બિંધે જોઈ પૈસો ત્રીસી શેવા માટે છત્રી ખોલીને બિંધી ધરી. પૈસો દેખાયો નહિ એટલે છત્રીના મળિયામાં કંડિલનું અજવાળું નાખી એણે ખાતરી કરીને પાછું અદ્ભુત મીઠાશથી દુઆ-ગીત લલકારતું આરંભી દીધું અને આગળ ચાલ્યો.

પંચાનન પોતાની ઓરડીમાં દૂર બરાઈ ગયો હતો. તેનાથી એ લલકારો સંભળાયો. એ રડતાં રડતાં રહી ગયો. આ કોડો ક્યાં ભીખવા નીકળ્યા છે ? ના, ત્યારે ? પૈસા લૂંટાવવા નીકળ્યા હશે ? અરે ! પણ એમના મીઠા કંઈનો લાભ આપે છે એના બદલામાં એક પૈસાનું પણ એમને વળતર નહિ ? વળતર શા માટે નહિ, પણ આ કંઈ વળતર આપ્યું છે ? વળતરમાં તો સારી પેટે આપવું જોઈએ. આ પૈસો તો ભીખમાં જ આપ્યો કહેવાય.

પંચાનને આમ પોતાના મનથી માંડવાળ કરીને પૈસો ન આપ્યો, તે ન જ આપ્યો. જો કે એના જ હાથે ઘડી પહેલાં એકી સાથે સેંકડો પૈસા એક જ વ્યક્તિને આપી દીધા હતા.

અને છતાં પંચાનનને એ રાને અપૂર્વ આત્મમનોર
બરી હિંમ આવી. શું કરું ? મારાથી આ સમાજવ્યવસ્થા
બદલાય નહિ ત્યાંમુધી મારામાં છે તેટલી માણસાઈ તો
ભગરી રાખું. મનુષ્યો, ચારે કોરથી અસંખ્ય મનુષ્યો,
મારી અંદરની માણસાઈને બોલાવે છે. બધાને પહોંચી
નથી વળાતું એટલે કંઈ એથી બધાની જ ઉપેક્ષા કરવા
પર આવી જવાય છે ? અનેક મારા જેવાં મનુષ્યો મને
તેમને પૈસો માગે છે. બીજા માગવી એ અપમાન છે
એવાં પોથીમાંનાં રીંગણાં એમની આગળ દૂ નહિ
ખાધું.

માફ ચાલે તો પૈસો માગવો જ ન પડે એવી
સમાજવ્યવસ્થા એમને માટે ઉપરિચિત કરું. એક શિક્ષિત
સંભાવિત યુવાનને મારા જેવા પાસે 'ટેનર' માગવી
પડે છે. હું એને ભુટભુટ છોડી સાદાઈમાં રહેવાનું કે
ખેડવાળીની બૂધી જવાનું શા માટે કહેવા બેસું ? એની
આસપાસની સમાજવ્યવસ્થા ન ફરે ત્યાં મુધી એને જે
રીતે રહેવું માફકસરનું હોય એમ એ છે. રહે. દરમ્યાન
બહે એ કાઢીની કનેથી 'ટેનર' માગતો. પેલાં અસંખ્ય
હોદ્દાનો પુકાર પણ મારી માણસાઈને રપસી છે છતાં પૈસો
આપવા માટે દૂ સાચાર હું. અરે ! એ તો બીખનો
આશરો પણ લઈ શકે છે. અને આ યુવાન ? એ કંઈ
હોયોક બીખી સકવાનો છે ? સંભાવિત મધ્યમવર્ગના
એક શિક્ષિત યુવાનને બીખવાની સમવડ પણ સમાજે

તણ અધુ લે અને બીજી વાતો.

ક્યાં આપી છે? એને મારે 'ટેનર' આપવી, એટલું
જ નહિ પણ હસતાં હસતાં, એને બીજા આપું છું
એવું એને જ્ઞાન પણ ન થાય એવી રીતે આપવાની.

આવી વિચારણાની ફેડીએ ફેડીએ પંગમનન નિઃ-
દેશમાં પ્રવેશી ગયો અને તથા બીજી સતાર જોઈ તે
અગાઉ અત્યંત રાહતભર્યો આરામ એના આત્માએ
અનુભવ્યો.

જાનેયા

અમને તબુ જાણુને એકાએક એમ થઈ આગ્યું કે
 માસો દરિયે જઈએ. મદિનો નો મનમમનો, ધૈયનો
 દનો. કૃષ્ણપદા દનો એટલે રાત્રિ પબુ આઠાઆઠા
 અંધારામાં દૂરદૂર આકર્ષી લઈ જાય તો જવાનું મન થાય
 એવી રગિયામળી હતી. અગિયારેક વાગ્યા હતા.
 ચંદ્રનું તો ક્યાંય ઠેકાણું ન હતું. શહેરની ધમાલો, જાંપી
 જતાં પહેલાં, જરી છેક છેલ્લેલ્લો ઉઠાળો થતી હતી.
 એ વખત અચાનક સનને જગાણું ખાતાં ખાતાં જ
 મૂચના કેટ્ટી કે માસો દરિયે જઈએ. અને ગિરધારી
 જેનાં છબ તિવામના જ્યાં અગ્રો કપારનાં નિદાવશ થઈ
 ગયાં હતાં તે પડ્યાં પડ્યાં જ બોલ્યો : હા જઈએ, હું
 કંઈ ઊંધમાં ન હતો છતાં મેં કહી જોયું કે દરિયે જઈશું
 તો સવાર પડી જશે. પણ તે નો પાડવી જ છે કહીને

વળુ અમુ" એ અને બીજી વાનો.

અડીખમ ગિરધારી જોય અલેરતો ડોભો મર્મ મર્મો,
અપોમય સ્તનમ મર્મને અમે માલના પળુ મંડા.

અમને પ્રાણે માલવાની વાળનામાં કંઈ પૂછવું પડે
એમ નથી. માલવું એ તો શ્યામ જેવા નેરલી ન સહેલી
વાત, દરિયાની અમારી બેઠે પહોંગતાં પહોંગતાં સહેજે
ત્રણેક કલાક નીકળી જાય. આમ તો અમારી પ્રપ્ત
વિજાનનો સાબ હિડાવનારા વાહનિદાને પણ અદેખાઈ
ઉપજાવે એવી કહી શકાય. પણ ગિરધારીનું કહેવું એવું
મયું કે દરિયો કંઈ નારી જવાનો નથી, એટલે ડોસતા
ડોસતા ચામ્પા.

ગિરધારીની વળા કહેને કે મહેરબાની નહિ તો
વગર કલે અને વગર કાલાવાસા કથે ગાય ખરો? કદાચ
જોય હિડાવનાના સ્તુત્ય હેતુથી પણ ગાતો હોય. એ
મોઠજે ગજે ગાતો હતો. અને દૂર ટેકરીઓમાં પડ્યા
પડતા તો હોવા ન લેઈએ. પણ ત્યાંથી તો દરિયાની
મર્મર સિવાય કંઈ સંભળાય એમ ઓછું ન હતું? છતાં
જણે ગિરધારીનું ગીત અને દરિયાનો શુંબરવ એકમેકમાં
લીન ન થઈ જતાં હોય એમ લાગતું હતું. સતતને ખબે
હાય ડોહી એણે વળા લલકાર છેડ્યો :

ચલો તો દરિયા દેખું

આગા હલી વમું.

દરિયા મિડો લહરિયાં

લહરીને લાલ બી તું.

‘સાલ બી વં . . વં . . વં’ એમ આસ્તેથી ગિરધારી ગાતો એની માથે અમારાં પગલાં મેળસર લેપડનાં. દૂર દરિયાની મુરાવટ, જાણે પોતે ખુશ થયો. દોષ એવી, આવતી હતી. ચારે કોરથી રજની ઝમઝમ કરતી જાણે અનહદ મધુરતાથી ઊભરાતી હતી. એમાં ચાલનાં થોડું, પણ ઝાઝું જાણે તરતા, સેલારા લેતા, અમે આગળ વધતા હતા.

ત્યાં અચાનક દરિયો મૂંઝા ચર્ષી ગયો. દોષ એવું સાંધું. પવન પણ અદબપણાંની વાગી બેસી ગયો. દોષ એમ થયું. અર્ધાં મિનિટમાં ત્યાં નો જૂનો અને જાણીનો બેન્ડનો અવાજ આવનોડને કાનનાં પોલાણમાં ભરાવા લાગ્યો. અમને એની સામે વાંધો પણ ન હતો. આ રાતે અમને કશાની સામે કશો જ વાંધો ન હતો. અમે ગમે તે વધારી લેવા તૈયાર હતા. બેન્ડ નો બેન્ડ એવો વિચાર નહિ આવ્યો. બેન્ડ પણ ક્યાંથી એમ પણ ન થયું. ઓહરો. આ તો આપણું બેન્ડ! સનન બોલ્યો. અને અમે મળા મુઝી એના સંગીતથી ભરાઈ મયા ત્યાં આઝી સિમેટી વાટે એને બહાર કાઢતા તાલમાં કદમ મિલાવતા, આ વખતે જરી ઝડપ વધારી દર્ષને, ચાલ્યા.

અમારો રગતો એવી રીતે જતો હતો કે બેન્ડનો અવાજ ઘડીમાં પાસે તો ઘડીમાં દૂર જતો સંભળાય. વચ્ચે વચ્ચે બેન્ડવાળા થાકે ખાવા માટે જ્યાં રહે ત્યારે અમારી ગતિ પણ ધીમી થઈ જતી, અને અમે જરીક

પણ અધુરું છે અને બીજી વાતો.

માથું ખોતરના કે આ બેન્ડનો અવાજ આવે છે ક્યાંથી ?

એક નાનકડી હોટેલનાં પાટિયાં પર જઈ ગોઠવાયા ત્યારે ભાન આવ્યું કે દુનિયામાં કંઈ નહિ તો પાણી જેવી નાચીજ યીજની ગરજ તો રાખવી રહે જ છે. પાણી તો પીધું જ. પણ નવેસર ચૂસો ચેતાવરાવીને સ્પેશિયલ આ પણ ચડાવી.

બેન્ડ હમણાં અંધ પણ થઈ ગયું હતું. દરિયા પર પહોંચતાં પહોંચતાં વાર લાગત. પણ દરિયાનો પોતાનો દૂર દૂર ચાલ્યો જતો ધ્વનિ ખેંચાણ માટે પૂરતો હતો. અને ખેંચાયા પણ ખરા. પહોંચ્યા ત્યારે ઓટ શરૂ થઈ ગઈ હતી. અમે ભીની રેતી પર દરિયા તરફ ડીક ડીક ચાલ્યા. નાના નાના હાથથી વીંટળાઈ વળીને અને કાણું કાણું બોલીને, જલથી જાણે દૂર ને દૂર ખેંચી રહી હતી. તો જ પોતાના હૃદયનાં વિરાટ સ્પન્દનો પર પોઠાડું અને છવનનું ઘેરું ઘેરું ગૂઢ સંગીત સમજાવું એમ સ્પષ્ટ લક્ષ્યાવતી હતી.

પાછળથી બેન્ડનો અવાજ ફરીથી સંભળાયો અને ગિરધારીથી રહેવાયું નહિ. બોલ્યો : ‘સંભળાય તો છે આટલામાં દરિયા દિનારે જ.’

‘ચાલો ગોતી કાઢીએ’ સનતે સૂચવ્યું.

અને સૂચના અમલમાં મૂકવા પહેલાં ક્યાં મત લેવાની જરૂર હતી ?

કોરી રેનીમાં કિનારે પર એક ગોઠર આટલી
મોટી રાને પણ દુખપડના આજ મધુર ઉત્તસવાગા
અંધારામાં અધકારના દગલા જેવી પડી હતી. પડનની
સાથે તરેદતરેદની ખુશખોશ, અને અદેખાએ એવું જ
અરધી અરધી જાગે નાખેલી પ્રભુમગોડકી આવતી હતી.

અમારો ઉન્માદ પણ વધી ગયો. અને અમે
અડખેર બેઠાના અવાજ તરફ કંઈક બધું શોધી
મેળવવાના દોષ્ટિએ એમ થયો.

દૂર જનાં કિનારાથી સરેજ ઉપર એક મકાનમાં
દીવા દેખાયા. કાન અને આંખની એકમતીથી નક્કી
કરું કે ત્યાં જ જવું જોઈએ. ગયા તો અમને કોઈ
રોકનાર જ ન મળે. એથી અમારો ઉમંગ અને
ઉન્મત્તતા અને અરધાં ધઈ ગયાં. ધારેલું કે કોઈને
કોઈની સાથે કંઈક બની આવશે. કંઈ નહિ તો સરેજ
બોલ્યાલ પણ થશે. ને મામલો તકરાર જેવો કરી
મૂકવો એ તો પછી આપણા દાયની (જીભની) વાત છે
ને? ગિરધારી વચ્ચે બોલેલો કે દમણાં ધણા દિવસથી
આ દાયે (બોલનાં બોલનાં એવું દાય મસખ્યા) કોઈને
પ્રસાદી આપવાનું પુરુષ મજમું નથી.

પણ અમને તો કોઈ કંઈ કહે કે કરે. અરે વગર
પરવાનગીએ ધૂમ્મા તેની સાથે બોલવાની તાકાત ન દોષ
તો હંવરે આવકાર આપવા દાખલ તો બોલે ને? તો
એટલી ચિનગારી પરથી પણ બચે આખાદ કરી બેસત.

માણ્ય અધુ' જે અને ખીજ વાતો.

ત્યાં અંદર પેલા તે સારી મંડળીને ગંભીરપણે
જોઈથી તોઈ ત્યાં અમારાથી પણ છેવાડે દીવાલ પાસે
સૌની પડે જેસાઈ જવાયું. સૌ એટલી બધી શાંતિથી
જેણ હતા કે કાઈ મરી ગયું હોય એમ જ આગંતુકને
તો લાગે. પણ સતે ગિરધારીના અને મારા ખભા
હિપર જેણે હાથ ટેકવી વચ્ચેથી માયું આગળ ફરી
જેના જ હજારાની સામે કહેકે બતાવ્યું. ગિરધારી
માર્ગથી જોયો: 'અરબા, વર છે વર.'

'સામે તો જે વરના વડાડા જોડો.' પણ મને
જવાબી કાઢીને ગિરધારી જ ફરી જોયો: 'ચૂપ રહે.
આપણે આ લગનમાં બરોબર મહાલું જે. આડિતેડી
વાત કરવાની જુએ.'

તેને દરમિયાન જેણે મણકાં રાંધે અમરનાં
આખાં તરે આલાપાલકિયા રજકરડાં મણકાં મરે.
મેરેનાં કાલ મણકાં હાં કાં મેરું રાજકરડાં મરે.
મણકાંને હાં મરી મેરડી મણકાં બરે મણકાંને
મણકાં મરે મરે મેરડાંને મણકાં મણકાં
મણકાં મેરડી મેરડાં મરે મેરડાં મણકાં મરે.

મેરડાંને વચ્ચેનાં મરે મરે મરે મરે
મરેનાં મેરડાંને મેરડાં મરે મરે મરે
મેરડાંને મરે મરે મેરડાંને મેરડાં મરે
મેરડાંને મરે મરે મરે મરે મરે મરે

અનૈયા

પાલકુનમાં કાળજી દેના એ નો. જનને સુખવ્યા, જન્મ જે
 પામવાના નરસમ જ દોષ નો આ અન્યને કાળા
 રેખનાં કાલપાલકુન જેમ પચદ દર્શી હશે. એવી હશે
 સમજ પડી શકે એમ હતું નહિ.

નેએ સદેવ કાળા થવા શરૂ છે ત્યાં નો સીમે
 પંડિતારમાં અમારેની સમજાનમાંની સ્થાપી દીધી, કાળા
 થઈને આમનેમ આંદા બારી કાર્પને ને કાર્પને અમલના
 સુખનાં આપના દોષ એમ સાચું.

એમના ચર્ચન પરથી સમજાનું ન હતું કે એ ને
 આ પછાત ચર્ચના સામના ખંડળના જ એ આમજ
 વધેલા પ્રતિષ્ઠિત શુદ્ધ છે કે પછી બહારથી ખદર મરિ
 રેકિલા ખંધારી માણસ છે.

અને અંદર પેદા અને ગ્રાહ્યાર્થિ એક ત્યારે જનના
 એમ છે કે એમણે અમને મહત્તીમાંના જ કાર્પના
 સંજોધી માન્યા હશે. કેમકે હામમાં વચ્ચે વિશેષ પડવા
 દીધા સિવાય એમણે દષ્ટિ અમારી ઉપર નાખીને નરન
 જ પાછી એમી સીધી હતી અને અમારી આમજ દત્તા
 તે માણસોએ કુતૂહલથી પ્રેરાર્થિ પાછળ વેચેલું પણ બડા
 સાહેબના સામરીના હોર્કે એમ માનીને જ આંખમાં
 કશે અવિશ્વાસ દેખાવા દીધો નહિ દોષ અમને પીણાં
 પણ શયેચ્છ મળ્યા નવું પણ. અમાગ વ્યક્તિત્વને એક
 કારે રહેતા હઈએ તો, એ જ કારણ હશે.

ત્રણ અધુ જે અને ખીજ વાતો

કલપ લગાડેલા કાળા લાગતા થોભિયા, વળ ચડાવીને એવા ગોઠવ્યા હતા કે જાણે રંગભૂમિના નટો ખોટી મૂઝ જરૂર પડે લગાવે છે તેવા જ વિશેષ લાગતા હતા. માથાનો એક પણ ફેશ ચાડી ખાઈ ન શકે એ રીતે મંડિલ માથા પર બેસાડેલું હતું અને એની કલગીમાં વીજળીની આરીક યત્તી લગાડવાનો લહાવો પણ જતો કર્યો ન હતો. એના પ્રકાશમાં એમનું આખું મુખમંડળ, દરજીએ કોટ ચપોચપ સિવાયો છે કે નહિ તે બતાવવા ખોટેખોટાં ધડ રાખે છે તેમ, મંડિલ વેચવા માટે બનાવટી મસ્તક પર ટીંગાડ્યું હોય એવું દેખાતું હતું.

સાહેબે પેલી બાઈને હાથના ઇશારાથી સૂચવીને બારણાની પેલી બાજુ આખું સ્ત્રીવૃંદ બોલાવ્યું. એ આખો ખંડ જ અર્ધી મિનિટમાં તો ભરાઈ ગયો.

‘આટઆટલી કાબરો છતાં આમ સૂમસામ કેમ હતું?’ ગિરધારીએ જવાબની ઇચ્છા વગર જ મને પૂછ્યું. અમે ત્રણ જ નહિ પણ સા મંડળી અંદરના ખંડ તરફ સોતસુક બેઠી રહી હતી.

સાહેબે કાઈ માથે લાલ પાઘડી વીંટેલા, ટીંગાણા બુટ્ટાને પાસે બોલાવ્યો, અને બુટ્ટાએ તરત જ એક ભમરોને પગ બુલાવામાં નાખી દે એટલા બધા અનુસ્વારો નાક અને મોંઢામાંથી એક સાથે કાઢીને વિધિ શરૂ કરી દીધી. હાથમાંના તાંબાપાત્રમાંથી પાણીનાં આયમન

તત્ત્વ

આપી, કોટા સાહેબને જરી પકડવાનું ક્વી પાપડીને
છેડેથી અક્ષત વગેરે કાઢી બે મિનિટમાં તો કન્વાને
દાગર કરવા દુકમ પણ છોડી દીધા. પેલી આગળ
મહેલી આધેડ બાર્ડ જરીક સકાચાર્ડ અને એની
પડમેથી એક દાથ લંગાઓ. અને ગોરમદારાજ મીઠો
દુકમ છોડે તેની રાહ જોયા વગર જ ગરરાજએ એ તરફ
પોતાનો દાથ લંગાવી દીધો પણ ખરો. એમના મોં પર
પેલી વાર મુખનાનાં કોડ બધો મંવેદનો આપી લદરીની
માથે પસાર થઈ ગયાં.

પણ સોની પેઠે અમેય કન્વાપટની ચિકિત્સા
કરવામાં વિશેષ રોકાયેલા નો હતો. સાહેબ બરાડા
પાડીને પેલી બાર્ડને-પાસે જ દોગા છતાં-કહેતા હતા કે
બેરો માતાં કેમ નથી. પણ સ્ત્રીઓ લગડની આડશમાંથી
પુરુષોના દોગા તરફ અને પુરુષો નો અવસ્થ જ સ્ત્રીસમૂહ
તરફ જોયા કરતા હતા એ જ. છતાં દસ્તમિલાપ વખતે
પેલી બાર્ડની ને જ માગણીને અવગણી નહિ શકવાથી
બાર્ડોએ માત્ર શરૂ કર્યું. અને આખો ખંડ તરેહ
તરેહના કંઠમાંથી નીકળનાં વિધવિધ આરોહ અવરોહવાળાં
ગીનોથી ખળળવા લાગ્યો. અમે તો જાણે કાન સિવાયની
જ કોઈ હિન્દિયથી સાંભળતા દોર્ડએ એટલી અસ્વસ્થતા
અનુભવી રહ્યા, એન્ડ પણ સાંભળી શકાતું ન હતું.

પણ મીન શરૂ થવાથી વાનાવરણમાંથી મંદાયની
લાગળી ધાવાઈ ગઈ અને સહેજ વિશ્રમ્બનાનું વાનાવરણ

ત્રણ અધુ જે અને બીજી વાતો

પ્રસયુત્ત. એની પહેલી અસર એ થઈ કે કન્યા પેલી બાઈની પાછળ સંકોડાઈને ઊભી હતી તેને માટે જરીક આગળ આવવાનું શક્ય બની શક્યું.

રેશમી વસ્ત્રોમાં શરીર સમૃદ્ધિ ઢાંકી દીધેલી એટલે આદ્યમૈયા પ્રકૃતિની આ છેલ્લામાં છેલ્લી પ્રતિનિધિ અમારી સમક્ષ ઊભેલી છતાં ન ઊભેલી જેવી હતી. મને પોતાને તો એનું કાઠું જોયું અને મજબૂત જોઈને જ સંતોષ થયો કે એ અને વરરાજ બંનેમાંથી કોઈ કોઈની ઉપર ઉપકાર કરતું નથી તેમ નુકસાન પણ કરતું નથી.

ત્યાં ગિરધારી તો ભીંતની બારીના સળિયા ઝાડીને થોડો જોયો થઈને વિધિ જોવા લાગ્યો અને અમે ય ઝટ ઝટ ચાલતી વિધિ સાંગોપાંગ નિરખવા જોયાનીચા થવા લાગ્યા. આગળ કોઈ હતો તેને કોણી લાગવાથી તેણે પાછળ જોયું અને અમને જોઈ ગાળ ગળામાંથી જ પાછી ગળી જઈને બોલ્યો ‘સગા હો તો સાહેબ જોવા હોજો. નહિ તો આ બાઈનું લગન પાર પડત પેલે બવ.’ ત્યારે સાહેબ કન્યાપક્ષના કોઈ સંગ્રામી હશે? જોઈ છું તો ગોરમહારાજને કન્યાના સગા સાવધાન વગરે વગરે સાવધાનીઓ વચ્ચે જ મંગળ ફેરા ફેરવી વિધિ આટોપતા પાછળ મૂકીને સાહેબ રસ્તો કરીને માણુસોના ટોળામાંથી બહાર આવી રુમાલ વડે મોઢું લૂછતા લૂછતા સંતોષથી મુસ્કારા બોલાવવા લાગ્યા.

જાનકા

શરી પાડ્યા એનાથી મોટી કુખરો. પણ એના જેવા
જ મોડાનો આખુલ ઘેરો દંતો તે પણ ભાર આપીને
ભાંગ્યા. એમકથળા બધું પાર ના કાનપૂરું. કદીને એણે
દાયની મોનાની પદોળી માટેજને માથવને એટલું બોલીને,
—કેટલાક મોડું કેશીને દેના દના—ને આપી. મારે
દણ તે કાલ મરિ નૈયાર થવાનું છે કદી માટેજ
નદાર નીકળી નાનકડી મોટામાં મોટામાં ગયા.
મોટર દુપડપાનો અવાજ પણ મેં બંડના અવાજ વચ્ચે મેં
બરોબર માંખાયો. ત્યાં ગિરધારીએ મને બોલાવ્યો.
“તને, દો.”

સનન સગિયા પડીને માર્ગથી રોજાનાં માથાંની
આરપાર વરદન્યાને ધારી પાડાને જોઈ નીચે ગાંધી
એટલે મેં પણ એમ કરી દેવું

‘મું જોયું ?’ ગિરધારી મને પૂછવા લાગ્યો.

‘પ્રકૃતિ અને પુરુષ’

‘મેં તે સુદ્ધિ પણ નેત્ર ત્યારે. બોલ.’ ગિરધારી
અમારા બનેલા ખુબા પર કાલ રોકવી બોલ્યો. ‘આ બાઈ
વડુ તે અત્યાર ઘડીએ જની પણ નહિ તોયે મદિને એ
મદિને માતા તો જનન જ. આ તો આપણને સગન
મદાત્યાની નહ આપી એ જ.’

સનને અંદર મેં કરી સગિયા પડી એટલી સાથે બેઠ
જાણીએ કાંઈમાં માથા કરીને ખાતરી કરી નેત્ર અને

પણ અધુરું એ અને બીજી વાતો

માથું હલાવીને જ ગિરધારીને એની નિરીક્ષણશક્તિ માટે એના હકની શાખાશી તરતને તરત આપી.

સનત બોલ્યો : ‘નહિ તો આ ગળિયા બળદને બેડો કરીને કોઈ ચોરીમાં તે જતો બિભો કરે ?’

‘પણ ગિચારો પોતે જવાબદાર નહિ હોય તોય ફોગટ એને બિહવેઠ કરવી પડશે એનું શું ?’ મારાથી કહેવાઈ ગયું.

‘તો તો સારું બિલહું. બિહવેઠ તો એક બાળુ રહી, પણ એને ચોખ્ખો ફાયદો જ છે. જો દિકરી, આવે તો.’

‘કેમ ?’ ‘કેમ ?’ સનત ને હું બન્ને બોલી પડ્યા.

‘તો, તો વરરાજી આટલી ઉંમરે તે એક ધડાયેલી બાઈની જ સાથે ફેરા ફર્યા એમ નહિ પણ જોડે જોડે એક અણીશુદ્ધ કુમારિકા સાથે — જે જગતના દૂષિત વાતાવરણથી હજી તો સર્વથા અસ્પૃશ્ય અને અલિપ્ત છે એવી સાથે — પણ મંગળફેરા ફર્યાનો અલભ્ય લહાવો લઈ રહ્યા હતા.’

ગિરધારીના આ કથનથી અગાધ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈને બિબા હતા ત્યાં કોઈએ હાથથી હલાવીને : ‘સાહેબ તો ઉતાવળ હતી એટલે ચાલ્યા ગયા. બદાર પહેલી બસ વરકન્યાને લઈને લમણાં જ ઉપડશે. આપ . . .’ એને બોલતો મૂંઝા અમે બસમાં ગોડવાઈ

સાનેય

મન ગાયકા પણ મારી. વિચારું ને-૨ થોડે
જી મહા જોડમે નંબગારું જામ થઈ ગયું.

માય મામરે હું આમ મંબગારું હું જોડે જોડ
હરથી મંદ મ-૫૮ મમરે આવતી દની. નામે ૫૮
મંગલો વાંકિયા મંદમા તારાઓની જનમાં. આજ
મેં આપાકું મું નેમ જુદા પડે તો દોષ એવો દિલિ ૫૮
હવે ઠોડો દેના.

વસ્તો

મીરખાં જમાદારે જાપો તો આગાદ લગાવ્યો હતો. રાતોરાત આપકારી ઇન્સ્પેક્ટર બાપુલાલને પણ તાલુકાને ગામથી બોલાવ્યા હતા સાથે પંચ રાખવાનું પણ ચૂક્યા ન હતા. ગામના નગરશેઠ લીલાચંદને સેવામાંથી ઉઠાડીને સાથે લઈ લીધા હતા. પણ હંમેશ બાજ પંખીની ઝપટથી ફતેહપૂર્વક શિકાર ઝડપનાર મીરખાંની બાજ આ ફેરે સહેજ વેરાઈ ગઈ. કેણુ બાણે બિલાડીની ચાલથી ચૂપચાપ આવતા રસાલાનો દૂરથી જ અણસારો આવ્યો હશે કે શું પણ પોતાના સૌ સાગરીતો “ચાકો અમલ બની આવ્યો છે. દડિયા બનાવવા હીંડો ખાખરાનાં પાંદડાં લઈ આવીએ.” એમ કહીને પલાયન કરી રહ્યા હતા અને મીરખાંવાળા મંડળી ઝાડીમાંથી એકાએક

નીકળી ગયારી ત્યારે દારૂના ખાટલા માથે એકસો વચ્ચે ૪
પકડાવે,

વચ્ચે શુભગણ મચારી મળી “બદમાસો નો નાગીયે
ગયા. આવી આવીને મોડા શુ આપ્યા! મુનેગારો નો
વળ પકડના દરોડા ત્યાં વચ્ચેની ગાંધી લીધા મોડી
આંખને મળી અને એવું સકોચ મનુષ્યો પળ દજ
એના બોધાયેલા શબ્દો ફુંગાઓ હરી બોલના દના.
“મુનેગારો તે વળી પકડના દરોડા.”

બાપુશાસ્ત્ર મજાવામાંથી ડાહરી કાઢી. અને આખા
કેશની વિમનો નેપિયા માંડી મીરખાં સિપાઈઓ સાથે
ખીળ મુનેગારોને પકડના દોડ્યો. એ તોફાન જુદી જુદી
દિશામાં વેરાઈ જઈ “દરામખોરો જવાર આવો નહિ તો
બડાકો હરીએ છીએ” એવી જૂઓ પાડના દતા. એમના
શુબંદ પકડારીથી ફુંગરાઓમાં બારે શોર મચતો હતો.
ખીજો જાડોને બદલે દળદો માખુમેથી જાણે જિભરાતી ન
દોય એમ સાગનું હતું. છતાં મીરખાં અને એના
સાથીદારોના હાથમાં તો એકે માલુસ આવ્યો નહિ.
છેવટે એમણે બડાકો હતો પળ ખરા, આ બધામાં જાણે
બહુ જ રમજ પડી દોય એમ ફુંગરાઓ પેદ પકડીને
ખડખડાટ હરી પડયા

ધુવાંધુવાં યનો મીરખા બ્યારે થોડીવાર પછી
હાથમાં તિરરકારપૂર્વક જંદુક દલાવતો દલાવતો

[illegible]

મીઠામાં ગુનેગારોને ઓળખા રખાઈને મળે. તે દરમિયાન
હીનાગરે વરનાને એમ તો કહ્યું હતું કે “તમે પરમેશ્વર પાસે
જવે બચાવી શકે એમ નથી. શાંતિ વિચાર કરે તો કહો
હું રહેતો શાંતી આપું”

વરતો સારાયે વખત મૂનમૂન શિખા દતો. એને
એક વાતનું મુખ હતું. શરીર એવું તો મજબૂત હતું કે
જોનારની નજર ખેંચના ગાંઠા જેવા એનો બાધો જોવામાં
જ ગૂંથાઈ જાય. મોઢું એવું ખાડખડિયા વાળું હતું

કે મુખ રેખાઓમાંથી કંઈ બાવ વાંચવાની નો વાન જ
પડી મુકી પડે. બોધનારો થોડું પણ બોલે તેટલું
મહેજ ઘોરો પાડીને, જાણે બોલેલું પોતાને જ સંબજાતું
ન હોય એમ, બોલતો. એની રીતમાન સામા માખુસને
મમે પણ સાથે સાથે કંઈક શંકા ઉપજાવ્યા વગર ન
રહે એવી હતી. એનો શ્વબાન સમજ્યારૂ હતા એમ
નહિ. પણ એના બોલનો શંકા બરી રીતે અર્થ થતા
સમસ્યાઓ ઝીબી થતી એ ખરું.

થોડા દિવસ પહેલાં જ વસ્તાને શુ સુઝાવું દરો કે
ચાલનો ચાલનો લીલાચંદ શેડને ઘેર જતો ઝિભો રહ્યો.
"શેડ મમેનેમ કરો પણ મને નોકરીએ રાખી ર્યો. મારા
નેટલું કામ કરનાર આ ધરતી પર બીજો કોઈ માએ
જાણ્યો નથી."

અત્યા કોઈને નહિ ને તને તે આ પેટીએ ચડવા
હજી તને પાછો નુ ઝોળખનો નથી ને? કુબેર
પટેલને ત્યાં ખેડુ રહેલો ત્યાં બળદને કોણે મારી નાંખ્યા
હતા? પાછે પગે બળદને ઝોલાણી ચડાવતાં તને તો
ખડુ જોર પડે, રાખના કુંવરને! એટલે કાસ અડધી
દસવો ન દસવો કરી બર્યે કાસે બળદિયા ખેંચાઈ
ખેંચાઈને ઝોલાણી ચડે તે પાછી મરી જ જાય ને "

વસ્તો સદેજ દસતો દસતો બોલ્યો "શેડના
ચોપડામાં નો બધુલે લખેલું હોય પણ લીલાકાકા તમારી
નજરો ચૂકવીને તે દિલદમગાઈ કેમ કરીને કરવાનો હતો."

[illegible][illegible][illegible]

"உயர்ந்த அறிவு, சிறந்த உணர்வு, நல்ல செயல்"

“લીલાલલા મને તમે કરે તમારું મિલન, મારી
લીલા તમારે આગામી નથી. આજે તમારું મન મારે
નહિ પડે એ નહીં આનંદ.”

લીલાગેડે અપમાનને કનું "જદ જદ તારા જેવો
પાંચ દાયનો આદર્શ મારે આ અપનો!" તે દે
લીલાગેડે મનમાં મળતરી કરી લેતરી દે સુદનામાં રહેના દેવ
ના બહેને રહેના. રોડાળી આર વરસની લીકરાની વડને
સમીને આ મદિનો વિતર્ક આવવાનાં ત્યારે વરની ચોરી
કરી પણ શકે એવો માણસ જ રાખી લીધો દેવ નો
લીક સુગવડ સચવાય.

“શેડ, પગાર નાના કોટરનો આવતો પછી તે
રાખ્યોને ?”

ત્યાં લીલાચાર્યની પેઠીએ નમના ચારના મધ્યે
રાંધરા અને ખામ ને લીલાચાર્યની ગણક નમાકે કરી
ફેરવા મળે એ આયત્ન-એ કે મળતી નો બાપે જ —
મોઝા જમાનારે જમાવી મરણ.

‘હીં ત્યારે વચ્ચાઈ કરી મેલતે મને જાણી કેરે
નો રાખ્યા વગર જાલવાનું નથી.’

એમ બોલતો બોલતો વગના ગાથો.

“એ શું બોલ્યા, વગનાઈ વગર રાખે તમે ક્યાં
આજી રાખના છો?” લીલાચાર્ય પોતાના મોખામરે કર્યું.

“એ . . . હવે તમે જાણો ને તમારું મન
જાણું” કરેનોઈ વગના રગે પડ્યો. વરનાને મનમાં
સદેજ ખુમારી આવ્યા વગર ન રહી કે શેઠ જમાનારે
જેવાના દેખનાં પોતાનું રહું બોલ્યા.

પણ અન્યારે ત્યારે જમાનારે, આગકારી અમલદાર,
શેઠ અને રાજસલાના રક્ષક બડકમદારો, જમાએ જ
પોતાની હાજરીનો એકસામટો સાબ બીજા સાગરીનો
નામી છટયા પડી એકસા વરનાને જ આપ્યો ત્યારે આ
પડખંતમાં પોતે સદાને માટે આજાદ સપડાયો અને ક્યાંક
આજદનો છટો પણ રજો હશે ના ને હવે ખલાસ થઈ
ગયો એવું એના મનમાં વગી મળું. હારેલા માખુસની
છટાચી અદહારમધુર્વક એણે સીને વધાવ્યા. ‘આવી
આવી ને મોડા શું આવ્યા! . . .’

[illegible]

આમ મનમાં ફિતિયાર રાખવા દવા ને અમલમાંથી
મુક્તી મેળવી અને લીલાચરિત્રને વાળ્યું પણ ખરું કે વરતો
પાતાને અશરણશરણ માર્યાને આંખથી આછા કરી
રહ્યો છે.

પણ કહ્યું ચાંપી જેવા હીલાયદે જરી મગતકને!
પ્રાણ કરીને કહ્યું :

‘વસ્તુ, તને નોકરીએ રાખી લીધો આનંદી. કાવશે ને મારે ત્યાં ?’

વસ્તો.

‘શેઠ, મારી મરીજની ઢેકડી શીદને કરો? પણ નોકરી કરવા ટાણું આવે તો તો જલમોજલમ તમારે ત્યાં ચાકર થઈને રહું.’

વસ્તો બોલેલો હતો. ‘ધીરે બોલ, ધીરે’ એમ એને ટોળીને શેઠે કહ્યું: ‘જો સાંજી વાત કરી પાલવે નહિ.’ કહીને આખકારી અમલદાર તરફ આંખથી મંચારો કર્યો.

માયું દલાવીને ‘હાં બોલો, બોલો, બાપુજી,’ એમ વસ્તો મૂંગા દાલાવાલા કરવા લાગ્યો.

‘જો પછીથી ફરી જઈશ.’

વસ્તાએ માયું ધુણાવીને ‘નારે, એ તે કદી બને!’ એમ સૂચવ્યું.

‘જો, ત્યારે તને કંઈ પણ પૂછે તો તારે કહેવું કે આ શેઠ જાણે. અને તું તારે બોલ્યો એમ ફરીથી બોલજો ને બસા માનુસ કે આવી આવીને મોઝા શુ આવ્યાં!’

મીરખાંએ જાંઠક ડાળે ખબે બેરવીને વસ્તા પાસે આવી એને બને બાવડેથી ઝાઝી દલાવીને કહ્યું, ‘દરામખોર દીખતા નો એ જ હે’ શેઠ તુમારા દુકાન પર લેા દિન ઉરેકા દેખા થા. લેા દિન નહિ! જલ્મ તમારી

$$-2\pi i \int_{\gamma} \frac{f(z)}{z} dz = 2\pi i \int_{\gamma} \frac{f(z)}{z} dz = 2\pi i \int_{\gamma} \frac{f(z)}{z} dz = 2\pi i \int_{\gamma} \frac{f(z)}{z} dz$$
[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

ה'תשנ"ב
ידי חתן

[illegible]

‘તોય ?’ એમ જાણના પાણીમાંથી જ પડતાં
 પડીને લીધે એ પોતાના : ‘આપ કહે છે એ જ આ
 માન્યતા. નાંદે નો પાણીમાંથી પડીને પ્રમાણના પડોરમાં
 નું પડાર નીકળે એ ખરો ?’

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପଞ୍ଚାବତାରପୁରାଣ

• 2 •

' ३५५ '

મીરબાં અને ગાપુસાલ અને બોલી ગ્રામ.

અનેભાંચી એકને લીજા શેઃ જવાબ આપે તે પહેલાં
મારખાંએ જ આપુલાત તરફ જોઈને કહ્યું :

‘હાં, જનાણ, મેં બોલા કે તરત જ સીલા શેડ
 ડેખાડે છે. આશી આશી ચાલ્યા પચાયા !’

‘તો, શે! તમને કેમની અમલદારી ખજા દલી શું?’
અમલદારે પૂછ્યું.

‘અરે, સાહેબ, શે! કું કાપડી ખજર? વો તો સાથે
સાથે ચલ આયે. દમારા દોરત દે, જળી ચલ આયે,
એસી પોલીસદારી બાતમે બનિયા સાહેબકું કાપડી
ખજર?’ અમલદારની સાથે અમલદાર બોલે તો જ રૂં
દેખાય એમ માનીને જમાદારે જ જવાજ આપ્યો.

વરતાને થયું કે શે! નામુકરર જશે તો? એણે
દિંમનબેર એક વાર તો કહી દીધું ‘શે! જને ખજર નહિ
તારે કેને ખજર?’

મીરખાં એને મારવા જતો હતો એની આડે આતીને
હસતો હસતો લીસો શે બોલ્યો.

‘ખાં સાહેબ, બિચારો એ સાચું કહે છે. મારો જ
માણસ છે. બિનકાપડે દારૂ માળનારાઓને પકડાવી
દમામ મેળવવા માટે તો મેં એને અદીં આ લોકોમાં
બગા જવા મોકલ્યો છે. પણ સાહેબને હું બોલાવી
તેણું તે પહેલાં કોણ જાણે તમે મ ને ક્યાંથી કેસ
જાળી ગયા?’

‘દેખો, હમકું માણસ પડી ગઈ ના?’ ખાં સાહેબ
હસતા હસતા મૂઝ પર તાવ દેવા લાગ્યા.

મીરખાં આજકારી અમલદાર બોલ્યો;

સાચું જાણું કે ના. પણ ખોટું જાણું.

‘હા, હો, બહુ જાણું. પણ મારું કાન નહીં. મારું
કનિષ્ઠ નહીં. મારું મન નહીં. મારું નેત્ર નહીં. મારું
આંતર નહીં. એ મારું જાણું. મારું જાણું.’

મીથિલ એ વિનિયમમાં મુજબા જાણ.

આંતરમાંથી આપણે પૂર્વે અમારું જાણમાં
કરે એવી જોવા :

‘આપણે, મારું, એ આપણે જાણે ? દમાર
દોષ કેમ મનામે આ સંજ્ઞા ને ?’

મીરમાંથી પાના ઉપર રીયા પાડી. બાંકનો એક
કુરો પગાળીને જોવા :

‘જાણી, દમારી અમારી કરના થા ? સમજ.
‘કમ અમારું, દમારે નેરે મારીકા આગને કયું કિયે ?
દમાર શિકાર અમારું કરે પ્રતા. મદા, એવુંક !’

કેટલા શબ્દો વરતાના મગજમાં હસાવવા કેટલા
પણ સમાજ્યા.

‘આપણે, પરસરદદના દતા. નાસી ગયા. શું
કરું ?’ વરતો જોતો.

પણ આપણાં એમ સદેને ‘શિકાર’ જતો કરે
એમ ન હતો. શેઠી પણ મુનો થઈ જ ગયો છે એ
વાતને એ વળગી રહ્યો. પરસરદદના મુનેગારોને શોધવા
જવાની એને બહુ કુરસદ ન હતી. વસ્તા ઉપર કેમ

કરેલા જતાં મોઢાં એને બચાવવા આગ્રહ આવતાના. નો દહે એક શોને જ કાયદો બતાવવાથી કોઈકે મળે એમ હતું. પણ શોનો બચાવ ક્યાં નગર મીરખાને દહે ચાલે એમ ન હતું. ઈંચરે બાપુલાલે ધણી રક્તક્રમ કરી, મામમો કારે ચડે નો મોડી મોઢાંને દાદર કાઢ્યા જેવું ઘણે એમ માની, વસ્તાનો ખાનગીમેળે એકાવન કસદારનો દંડ કરી બધું બીનું સંકેષી લીધું.

મીરખાને રહેનો ને વસ્તાનો બનેનો બચાવ એટ ખાનર કરવો પડેલા, પણ એના મનમાં ડંખ રહી ગયો. પોતાને આ કેસમાંથી મારું ખજું મળત, પણ અકસ્માત જ બધું ધૂળમાં મળી ગયું ને એકાવને એકાવન રૂપિયા આમકારી અમલદાર મળી ગયો અને ઉપરથી 'ખાંસાદેબ, તમારો દોસ્ત હતો, નહિતર . . . ' કહીને એકદાન ચડાવનો ગયો તે જુદો.

એમાં લીલાગેદને ત્યાં રોજની પેડે આવતાં જતાં દહે વસ્તાને રીતસર ચાકરી કરતો જીવં એટલે એ વાત યાદ આપ્યા વગર રહેયે શી રીત? અને યાદ આવે એટલે ખટક્યા વગર પણ ગદે નહિ.

નરત ઘડીએ નો શેડે જ પોતાની કનેથી મુખમંદિરા એકાવન મળી આપ્યા હતા. અમલદારોનાં ચાપાખી પત્યાં ને એમને વિદાય ક્યાં ને પછી વસ્તાને શેડે કહ્યું: 'અત્યારે નો મારા ઘરમાં એકાવનનો ખાડો પડ્યો.'

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

‘ 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693,

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

‘आप, त्वारे नं मो नं. परं काम, राम आया
पर रामीने, आरे मो तने नरे आया गना इत्ये ॐ ?
परमांशे आपमज्जिमा मजी आया अरये ? इत्ये
इत्ये रोदया अत्रायना परां.’

વરનાએ તેા અપમાન કામ કરવા માંડ્યું. કામથી
કેદને ને તોને ખુશ કરી દીધાં, માત્ર વચ્ચે એક વાર કેદની
સાથે પામીને ગામ જવાનું હતું ત્યારે કેદના ઘોડાની
પાછળ પાછળ ચાલતાં એ અક્ષર એનાથી કહેવાઈ ગયા:

‘લીલાકાશ, પાંચ વરસ ચાકરી કરીશ.’

‘કેમ, પાંચ ૯ વરસ હવતું છે?’

શેઠની હાજરજવાબીમાં કંઈ પૂછવા જતું પડે એવું ન હતું.

વસ્તો

‘ના, પણ મારા બામના પેના તો પાંચ વરસમાં બગઈ નઈ જાય !’

‘મારા બામના ? શું ભાલ્યો ! એકાવને એકાવન તારે બરવાના છે ને !’

‘પણ, પ. . . જી, અમલદારસાગ નો તમારોય મનો કાલતાના ને ! તે તમારા બામનાય માંય એયાર દમે ને !’

આવા માણસ બેડે મોંના મૂકી દલીલ કરીને નાહક મુસ્કેલીમાં ગીદને હિતરું એમ વિચારી અરબીના કામ તરફ હાથ લંબાવી લીલેમોઁ બોલ્યો :

‘લે, એ તો થઈ રહેશે, પેલી અરબીની ડાંખણી બાગી સાવ બેકડું ટૂંકું તો લીડતું જ નથી. પાંચ વરસ પછી વાન તો છે ને ! અંહ, ક્યાં લીડે જ છે ? એક સરખા બેઈને સોદી બાગી સાવ બેકડું.’

વસ્તોએ ચાકરી બખવવામાં કદી બાકી રાખી નહિ. મોરખાં જામાદારને પણ બેઈને એક વાર તો થતું કે વસ્તો મુનેમાર માંજસો નો નહિ જ દોષ. મૂંગે મોરે એ એવું કામ કર્યું જતો, મેઈને પણ થયું કે પૈસા બ્યાજ સાથે કીદ વચ્ચે થાય છે.

એક વાર કીદ કસબે માલ ખરીદી સાવવા ગયેલા. એવામાં વેરાઈ પહાનું કોઈ સમું લેર આવ્યું. મેદાબીએ પોતાની ગિચનિ પ્રમાણેનાં પરેખાથી વફને લાદી દીધી.

ત્રણ અધુરું બે અને બીજી વાતો.

બન્ને રોજ ન પહેરે, પણ આ બાર્ડ આવી એના દેખતાં તો કાંઈ ચાકુડા સરખા હાથ રાખીને ઘરમાં વધુને ઓછી ફેરવાય છે? શેઠ ઘેર ન હતા. પણ વસ્ત્રા જેવો રખેવાળ છે પછી બો શો? પછી પાછા શેઠ જ આવે ત્યારે વઢે કે ન પહેરાવીને ટીકા કેમ કરાવી. તો ?

વસ્ત્રાને થયું કે છવ, આમ ને આમ ક્યાં સુધી મગ્ગરી ક્યાં કરીશ ? શેઠ રાહબુશાથી કદી છોડે એમ હતું જ નહિ, તો પછી પોતે જ કેમ ચાલ્યા ન જવું ? અને જઈને બે રોટલા માટે પાછી જંગલમાં ન પડવું પડે એની તેવડ કરીને જ કેમ ન જવું ?

આખો દિવસ એણે કદી નહિ એવી ચીવટથી તોફારી બળવી હતી. રાતે વહેસો વહેસો કામ પતાવી સૂઈ ગયો. એટલે કે સૂવાનો ડોળ કરતો ખડકી આગળ પોતાના ખાટલામાં પડ્યો રહ્યો. પચાપચા મનમાં ઘાટ ઘડતો હતો કે ઘરમાં ચોરી થયાનાં ચિહ્નો શાં શાં ઊભાં કરવાં ? મોઢે ભુકાની બાંધી, કેડમાંથી વાંકા વળેલા રહી, પહેરવેશમાં જરી ફેરફાર કરીને ઘરની આગળ માત્ર ડાંગ લઈને ઊભો રહે તોયે એને અધું ઘરેણુંનાણું સુખત કરી દેવામાં આવે. અને પોતાને મોઢેથી એક શબ્દ પણ બોલવો પડે નહિ. ઘરમાં પેસવા માટે એણે એક બે વાત ગોઠવી રાખી હતી. બારણાનો આગળો જમાણી બાળુ કાણામાં હતો તે બહાર જ ન આવી શકે એ માટે ત્યાં

એકબે ચૂંટા સમાવી રાખી હતી. અને સાંકળની બાજુમાં
તે મહેસુલનર કરી રાખ્યું હતું. એનો નકુચો જ કામકાજ
કરવાને બદલે કોણીની નજર ચૂકાવીને એવો દીવો
રાખ્યો હતો કે દર કરી શકાય. છેવટે રમેડાની બારી
તે ઉખાડી શકાય એટલી ધમ્માના બાવડાંમાં તાકાત
હતી જ.

ધરેલુંગાંડું મળે તે સર્જને તરત જ પાછપત કરી
જવાની વરતાની યોજના ન હતી. એટલેટલામાં ક્યાંક
ઝટ નગરે ન ચડે એવા સમાચારોમાં, બધું સંતાડીને
દાશામરા સર્જને પોને ખૂબ મચાવી મૂકવી, 'ચોર !'
'ચોર !' અને બનાવતું એમ કે ચોરામાંથી બે જણા
ઉપાડી તરવારે પોનાના ખાટલા આગળ જમ જેવા
કાપા દના તે પોને આસ પશ્ચ માંડમાં સર્જ શકે
હતો.

દવે એક વાત રહી ! ચોર અંદર આવ્યા તે ક્યે
રશે સર્જને—એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જોડવી રાખવાનો હતો.
ધરનાં શેરો જાણી મયાં, અને મહેમાનના ઘોરવાનો
અવાજ પણ બારણા પાસે જઈને કોનોકાન ખાતરીપૂર્વક
સાંભળી લીધા ત્યાર પછી વરતા કામે લાગ્યો.

ધરની પછીન પટેલોના ચિહાર ફળિયામાં પડતી
હતી. દખળાદી જાણુ અડોઅડ ઘર હતું. ઉગમણી
મેરની ખડખા આગળ પોને સૂનો હતો. એનારાતી
જાણુ એક ખડેર હતું જેના ઉપરના બામમાં ગામનો

ત્રણ અર્ધું એ અને બીજી વાતો

સ્વસ્થો ગાયંતે ઝૂંપડી કરીને રહેતો હતો. તે તરફ પહેલાં આ બાબત આંગણમાંથી નહાવાનું પાણી ખાળ વાટે વહી જતું. પણ વસ્તાના આવ્યા પછી શેઠે આંગણનો એટલો છેડો સેવા માટેનાં ફૂલ મળી રહે એ ઇચ્છાથી બગીચા માટે રોક્યો હતો. પાણીનો ઉપયોગ આમ થઈ જતાં દેવ રાજી થયા એ ઉપરાંત શેઠ થયા એ તો બૂઠું જ. ખાળનું બાકારું પોતાના દોઢ માથેડું ઊંચા છાપરાળંધ વડાને દૂપણરૂપ હતું એ હવે વસ્તા પાસે પુરાવી લઈ પેલી બાબતની આખી ભીંત શેઠાણીને કસબી હાથે લીંપાવી દીધી. કાઢીને ગમે ન પડે કે પહેલાં ભીંતમાં ક્યાં છિદ્ર હશે.

વસ્તાએ બાકારું પૂરતી વખતે જ પોતાના નહિ તો પોતાના કાઢી ભાઈગંધના લાભાર્થે અગમચેતી વાપરીને પથ્થરો પોલાપોલા જ ગોઠવ્યા હતા. બહુ જ મહેલાઈથી એણે અસલ ખાલ હતો તેવો કરી દઈ મહેનત કરીને થોડીવારમાં તો માણસ પેસી શકે એવડું ગાયડું પાડી દીધું. એની ખાતરી કરવા એ પોતે જ માથું અંદર ધાલીને પેલી બાબત નીકળી પણ ગયો. પોતાની ઉપર એકદમ ખુશ ખુશ થઈ જઈને હવે પૂર્ણાદુતિ ઝટઝટ પતાવી દેવાની ઇચ્છાથી પાછા અંદર જવા માટે માથું ધાલવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં ‘ઓફીકિયલ ડેમ (હોલ્ટ-હુ કમ્સ ધેર ?)’ નો અવાજ આવતાં ચોક્યો. બીજી પળે તો ચાણના એ પોલીસો એની ઉપર તૂટી પડ્યા. અને

મેને રોડે જન-ગણની કોં કોં પહેલા નહ દાસદાસીમાં
જાનકીને જાનો દાખા નરક કુલ પલ્લ કડી કર્તા.

પ્રાણીમાંએ જાનકીમાંએ જાનકીમાં 'જાનકી' એક જાનકી
નો દાસમેં આપા દે, આ'બ, કંઈને કંઈને કોઈને પાનાની
નાનીકે કરવા બાઝ્યા, કંઈને અંધારેમાં આંધરું દેખનાળા
કેમ? કેમ નો મેંદે કાન સુનરે અંધરું દે નો કુલ મુન
બી પાયા ?'

ખીરખાંએ આગળે ખરડના ખરડનાં કર્યું 'અંધરું
જાનકી, કાનમેં પાડા નેજ ના કર. મેં ઉપકા દિદાર
નો રેખું.'

દીવાની રાત મહાના વાંત ખાંભાદેજ આંધાળા
પથારીમાંથી બી પડ્યા.

"અને જાનકી, દેખ નો સદી એ બેલ કિસકું
પાડ સામે દે ? અંધરું, તું કંઈકો ચોર પકડેનાલા ?
એ નો લીલાચંદકા નોડર દે નોડર! એ ક્યા
રિયા તુને ?'

ખાંભાદેજનું આંધરું કોઈ અંધરુંમાં આં અને
રનો એનો કોઈદાર અને દેખનાઈ મયા. ડરનાં ડરતાં
અંધરું બોલ્યો, 'લા'બ, મહાનમેં જાન બાકોરા કર ગણા
દે ચોર વો ઇસમ વદાં પર ખડ થા. ચોર નહિ તમી
ક્યા જનાય ?'

1. 1947年10月1日，中华人民共和国成立，标志着中国历史进入了一个新的纪元。

2. 1949年10月1日，中华人民共和国中央人民政府成立，标志着新中国的诞生。

3. 1954年9月，第一届全国人民代表大会第一次会议在北京召开，通过了《中华人民共和国宪法》。

4. 1956年，中国完成了对农业、手工业和资本主义工商业的社会主义改造，确立了社会主义制度。

5. 1966年5月，文化大革命爆发，给国家和人民带来了深重的灾难。

6. 1976年10月，粉碎“四人帮”，结束了文化大革命，中国历史进入了一个新的时期。

7. 1978年12月，十一届三中全会召开，作出了改革开放的重大决策，中国开始实行改革开放政策。

8. 1982年9月，中国共产党第十二次全国代表大会召开，提出了“一个中心，两个基本点”的基本路线。

9. 1989年6月，六四事件发生，这是中国现代史上一个重要的历史事件。

10. 1992年10月，中国共产党第十四次全国代表大会召开，确立了社会主义市场经济体制的改革目标。

11. 1997年9月，中国共产党第十五次全国代表大会召开，提出了“三个代表”重要思想。

12. 1999年9月，中国共产党第十五届中央委员会第五次全体会议通过，决定实施西部大开发战略。

13. 2002年11月，中国共产党第十六次全国代表大会召开，提出了“三个代表”重要思想的科学内涵和基本要求。

14. 2007年10月，中国共产党第十七次全国代表大会召开，提出了科学发展观。

15. 2012年11月，中国共产党第十八次全国代表大会召开，提出了“中国梦”和“四个全面”战略布局。

16. 2017年10月，中国共产党第十九次全国代表大会召开，提出了新时代中国特色社会主义思想。

17. 2022年10月，中国共产党第二十次全国代表大会召开，提出了全面建设社会主义现代化国家、全面推进中华民族伟大复兴的宏伟目标。

[illegible][illegible][illegible]

नामं महादेव आत्मा नमि अहं सन पश्य
पश्यति वानर आये आगम इति वीरविराट् आत्मा पश्य
अये, त्यागे आत्मार्थेन दक्षिणे आत्मा.

‘ શેઠ, તમારે વદાં ચારી દેતી તો બધા મજા
આના, લેડિન એ બદમાશ વસ્તાને સતી મામત્રા બિગાડ
ગત્રા. માલોડું બગાડ દિયે. અંદરે આને દિ નહિ

વસ્તો

શિવે. ઓર બઢાફૂરીસે ઉનકે રસ્તેમે નિકલ કર ઉનકે સામને ખડા રહા. '

લીલાશેઠ્ઠને મનમાં અનેક ઝોળા વળતા હતા. 'વસ્તાને હાથે પ્રસાવેલા બાકેરાથી જ ઓર કેમ પેલા ? વસ્તો કેમ બધું બોલતો નથી ? જમાદાર આટલા રસપૂર્વક બોલે છે તે પોતાને બદલે તો આપી રહ્યા નહિ હોય ?

'હોય, એ તો ખાંસાહેબ, આમ હમકલું ન થતું રહે તો આપણે ગાફેલ થઈ જઈએ. પાછા શીનાથજી સૌ સારાંવાનાં જ કરે છે.'

શેઠ્ઠને હંફ કાળજી રાખીને આટલા બોલ બોલવા પડ્યા.

'અને શેઠ્ઠ, ઓરમોક તુમારે ઘર પર નહિ તબ કપા હમારી જુપડી પર નસીબ અબલાવે ?' ખાંસાહેબ હસવાનું આણુ રાખીને બોલ્યા. 'એઈ જમ્મુ, કુછા તો હાવ. . . અરે કિધર દે ? મર ગયા કપા ' અને પાસે વસ્તો હનો તેને કુકમ હતી, 'વસ્તા, દેખ જો, લો હમલે કે ખીસેમે તંબાકુ દોમી.'

વસ્તો તપાસ કરીને ખાલી હાથે સામે નેઈ રહ્યો ત્યારે લીલાશેઠ્ઠી બોલાર્હ મયુ, 'ખાંસાહેબ મારે, જા, પેરથી પેલી સારામાંની બાયકો એક મગકુ લઈ આવ.'

દરમ્યાન જમાદારે શેઠ્ઠની પૂછ લૂંટાળી અકસ્માત બધી મઈ તેનાં લંબાણુપૂર્વક માન ગાયા કર્યાં. લૂંટાઈ

ત્રણ ચાધું બે અને બીજી વાતો

‘એસા ? ચોર તો હોંગે, જમ્મુ !’ ખાંસાહેબ જમ્મુને ઉદ્દેશીને બોલ્યા, ‘લેકિન, જમ્મુ, ચોરાકું છાઉંકે બિચારા ઘરવાલાકું પકડનસે કયા કાયદા ? અબ્દુલ, તેરે હાથમેં ચોર આયગા તબ દુનિયામેં ચોરી મિટ જાયગી.’

ખાંસાહેબે વસ્તાને છાડવી, પામે બોલાવી એની સાથે અબ્દુલ વગેરે ચાલ્યા ગયા પછીયે વાતો કર્યા કરી. વસ્તો તો બોલે ત્યારે ને ? ચૂપચાપ સાંભળ્યા કરે, વચ્ચે ઉકારો ભરે એ જ.

બીજે દહાડે જ્યારે લીલોશેઠ ચોરીનું સાંભળી કસબેથી ખરીદી અરબી મેલીને ઘેર આવ્યો ત્યારે આખા ગામે એને એક જાહે કહ્યું કે વસ્તો ન હોત તો લીલા-શેઠની પોતાની તો શું પણ સાતે પેઢીની દોલત લૂંટાઈ જત.

વસ્તો તો ચૂપચાપ ગંભીર મોઢે આ અધો માનતો ટોપલો ઉપાડતો હતો.

સાંજે જમાદાર આવ્યા નહિ એટલે રાત પડ્યે વસ્તાને ફાનસ સાથે આગળ કરી લીલોશેઠ ચાણા તરફ ગયો, ત્યારે ખાંસાહેબ હસીને બોલ્યા.

‘શેઠજી, તુમારે વહાં ચોરી હોતી તો બડા મઝા આતા, લેકિન એ બદમાસ વસ્તાને સબી મામલા બિગાડ ડાલા. સાક્ષોકું લગાડ દિયે. અંદર આને હિ નહિ

તિથિ, કે-૧૭ જાન્યુઆરીના દિનનાં ગ્રહગણ ૩૩ ૧-૬
આખરે આનંદ થયો !

હીરાદેવને ખજૂરાં અંગે કોળા નભાવ્યા હતા,
પરવાને દારૂ પુરાવેલા અગિયારથી ૪૨ એક ૧૪૪ જેના ૧
જાનના જેમ અદ્ભુત બોલના નથી કે જાનના ૩૩ આટલા ૩૩ ૧૪૪
બાંહે એ ને પાંચાને બાંહે નાં આપ્યાં, કયા નાંદ દોષ ?

‘દોષ, કેમ નાં આંખાંદેજ, આમ કહ્યું ન હું
એ નાં આપણું બાંહેજ શાં જાણેજ, પાંચ પાંચાંદેજ
નો આંગેવાનાં ૪ હરે છે.’

માને ૬૬ કાળજી રાખીને આટલા બાંચ આંખા
૧૬૫૮.

‘અને માણ, બાંહેજાંક ગુમારે ૫૨ ૫૨ નાંદ તમ
કયા દમારી કુંપટી ૫૨ નમીન અજાબારે ?’ આંખાંદેજ
દમવાનું આજી રાખીને બોલ્યા, ‘અર્ધ જાણુ, દુઝા નાં
ભાવ. . . અરે કિપર દે ? ખર મયા કયા ?’ અને
પામે વમ્બો હતો નેને દુકમ કયો, ‘વમ્બા, દેખ ને, પાં
દમદે ૩ ખીસેમે નંબાકુ દોગી.’

વગેરે નવાસ કરીને ખાલી દાંધે સામે એઈ રહ્યો
ત્યારે હીરાદેવથી બોલાર્ધ ગયું, ‘આંખાંદેજ મરે, જા,
વેરથી પેલી સારાખાની બાયેજા એક ગણકુ સર્ધ આવ.’

દરમ્યાન જામાદારે કોઠની પૂજા લૂંટાતી અકરમાન
જયી ગઈ તેનાં લંબાણુપૂર્વક માન ગાયા કયો, લૂંટાર્ધ

ત્રણ અધુ" એ અને ખીજ વાતો

હોત તો પોતે પલકવારમાં ચોર પકડી આપત એની એમણે ખાતરી પણ વારંવાર કરાવી. વસ્તો આપ્યો ત્યારે બોલતા હતાઃ 'ઓ વસ્તાકો, મેરા ચલતા તો તો, મેં ફોરન પોલિસમેં લે લેતા. લેડિન તુમારી પાસમેં એસા આદમી પડા લેનેકા અચ્છા ભી નહિ.'

અને વસ્તાએ હુણ્ણો ભરી આપ્યો એ ખાંસાહેબ બડબડાવવા લાગ્યા. સામે વસ્તો પણ ચલમ ભરીને ફૂંકવા લાગ્યો.

લહેરથી પીવાતી પોતાની ગડાકુના ધૂમાડામાં એક લીલોશેઠ અડળાઈ રહ્યો.

ધૂળધોયાની વહુનાં ઘરેણાં

અમારા હજિયાને નાંકે એક હુદારનું પર હતું એ અમારે મન નાનુંસનું સુખ ન હતું. રથો હુદાર આખો દિવસ અને અધારું થયા પછી ઘોડા લગી કાઢમાં કંઈનું કંઈ કામ કરતો હોય તે જ્ઞેવામાં અમને સૌ છાકરાએને પાછી જ ગમ્મન પડતી. આજ તો ગાડાનાં પેડાં પાટા ચડાવતો હોય; કાલ વગી મહેતાજસીમના ઘોડાએને પગે ડાખડા જડાના હોય. અમારે મન એ વખતે આ બધામાં પારાવાર કોતુક હતું. રથો ત્રીણુંત્રીણું સુધરેલી હતું—રૂપાનું ને કચારેક કચારેક સોનાનું પણ—કામ કરતો. પણ અમને એમાં જાતો રસ ન પડતો. અને એ વખતે એનાં દાદી અમારા એકમાત્ર આધારરૂપ સર્વ પડતાં.

ત્રણ અધુ" એ અને બીજી વાતો.

હોત તો પોતે પલ્લડવારમાં ચોર પટ્ટી આપત એની એમણે ખાતરી પણ વારંવાર કરાવી. વસ્તો આપ્યો ત્યારે બોલતા હતા: 'ઓ વસ્તોડો, મેરા ચલતા તો તો, મેં ફોરન પોલિસમેં લે લેતા. લેડિન તુમારી પાસમેં એસા આદમી પડા લેનેડા અચ્છા ભી નહિ.'

અને વસ્તાએ હુલ્લો ભરી આપ્યો એ ખાંસાહેબ બડબડાવવા લાગ્યા. સામે વસ્તો પણ ચલમ ભરીને ફૂંકવા લાગ્યો.

લહેરથી પીવાતી પોતાની ગડાકુના ધૂમાડામાં એક લીલોશેઠ અડળાઈ રહ્યો.

ધુલિદાસની બદલો કરેલાં

કેદારનાથે નહેલી નહેનું. વળ પડી દેની તે કાઠે એ
અંગી! દેના ગાથાઓને એના દલા અજાણ્યો
મેલે મુઝના કરી :

‘આજ તો અજાણ્યો, પેલી કરે કરેનો નહીં ને,
વાણના દોઝાણની વાત કરે.’

બીજા દોઝાણે મુઝના કરી. ‘અને રતનાના
માણની વાત પણ કોઈ જ લટકે દિને! ત્યાં કરી જ
કે કરી!’

‘જમ આજ તો કહેવી જ પડે.’ એમ બધા જ
એક સાથે બોલી ઠાપા.

દાદીએ એ દીકરુ ઉપર રહેલું મોટું કામદા,
કાંઈ કોણનાં દોષ એવું મોટા પગની કમળાઓમાં
લસલસ કરી પીરે પીરે કર્યું ને બેટા, બાપબાની
બધી વાતો કહેવા બેરે કાંઈ પણ આવવાનો છે ?

એક જણ, ત્યાં, મોડો મોડો બાપી પડોંચે એણે
બેવવાની જગા કરવા માટે અંગીમાં બળતું લાગાનું
ખાંડું ઠીક મોઢવવા માંડ્યું.

‘હું આખી બળું એવડું મોટું ઉપાડી લાવ્યા હો!’
દાદીમા લાડપૂર્વક બબડ્યાં.

‘તમને બાણમા અમે આરે લાકડે બાગવાના ?
એવું શું બોલતા હશે ?’ અમે બધામ મજમણી ગિણલ

પણે પછે આપણે કોનું કાન દાડે ત્યાં પાછું આવું, જેમને રમે છે ત્યાં જમવાનું પડે. મનના દુનિયા ન પાડે એ અમે અમેકાનું નિર્ણયેર કર્યા. અમારે દરેકનું જીવન પછે પછે નવાં નવાં જોવાં. અમારું મનમાં આવું કરવી હતી. રથુની જોડ આપણા મર્દનાવમાં ગયા પોતા કાન કંકડાવતા કમગિના કવારે હાથે અમારું રહેતા. પાછું દારીમાના અરેરાઈનું બદાલવાનું પોતા અર્થન મીસેને કમાવે ત્યાં જો અર્થથી છુટનાકરે રેખર અરેરાઈનાં વી જેનાં પાછું મટાકમટાક પીના રેખ.

એમાં શિવાલો આવી એટલે તો અમારી મનમાં પાછું જ નહિ. દારીમા જોડને એટલા અમારા અમારા અંગીકારને પડે એ જોડને અટ્ટેલીને જોડનાં. અને અમે સી પીટવાઈને જોડી જતા અને તાનમાં હંકારો બરવાનું માન જેને તારા પ્રમાણે મનમાં હોય ને દારીમાની બરોજર સામે જોડતો. તાનના માટે અંગીકાર ઉપર દેસાવેલી અમારી દરેકજીઓમાં નીચેના તાના અંગારાઓની રતાશનો પડે પડે.

સાકડાં અલગનું અમારે શિર દતાં. રથુ કોઈ પોતાના વાપરનાં સાકડાં અમને આળવા દે એવો ન હતો. અને સાકડાં લઈ આવવામાં ક્યાં એકી મજા હતી? મોટી એવી લગઈ લડીને હાત મેળવી હોય અને પાછા દરતાં લૂંટનો સામાન ઘસડી લાવતા હોઈએ એટલી અમને હોંસ રહેતી.

પૂણપાયાની વહુનાં ઘરેઠ્ઠાં

માર જરી દરીદ્ર દાણતી હતી. તે જાણે કે એકાદ મનુ હોંડા રૂવામાં તામ હેવા કોઈ રૂબરૂ મારે અને આપણે કિનારે રચા એની રાદ જોવા કરતા હોઈએ ને એને મહેરે રૂવાના લંડાણમાંથી ઝીણીઝીણી પરપોટીઓ ન પાણીની સપાટી ઉપર સગવળો રહે એનો ખ્યાલ આપતી હતી.

‘ચાલો, ‘આપણે આપણી પેટી વાન કઢો ને આજમા. જીવને જીવત આ ખોટી વાનો. . .’

બોલનારને વચ્ચેથી રોકાને આંખ ઉધાડી દાદીમા બોલ્યાં, ‘જે કોઈની નહિ ને દરબારની વાત તે આપણાથી ઘણાં ઠાણ ઊંડીને મામમાંથી કાઢી મૂકે.’

‘એની નો ઢિંકર રાખશો મા. અમે જોડા છીએ’ અમે જપાએ છાતી ગજગજની કરીને કહ્યું.

‘એ કર્યા દું જાણતી નથી.’ દાદીમાએ કોડથી કહ્યું, ‘પણ વાતમાં વાન બેસી જાય છે તો અરધું મન કહે છે કે કહી નાખું. વળી એમે ધાય છે કે અમારું પૈડિયાંનું કહ્યું તમે કેમનું માનવાના હતા ?’

‘તે એમ ખોટાં આજ ન મગવ . . . પેટી બોલના મદુડવાળા વાતમાં પગજી રાનવાસો ગયેલો ને અંદોષ ન થઈ ગયેલો એની શોધમાં અમે માએસાય રખાયા ન હતા ? . . . તારું તો રજેરજ બોલ્યું અમારે વેદવાચક.’ અમારામાંથી બેતબ્બ જાણી બોલી બોલ્યા.

[illegible]

સામે બેઠવાએ ટિકારો બરવાનો શરૂ કરી દીધો.
હતા. અને મીરે મીરે કરતાં અમે વાનના વહેણમાં વળાવણે
માંડ્યા. “માનાંડ્યાં બધાં આપણાને ઘેરથી ગાંઠે બાંધીને
લાવેલી. આપણા આ દસમાનની બાંધના પગીનું ને નહિ
તો શું ગળું હતું? કાંઈ વળી એમ પણ કહેતા કે
આપણા દરબાર ન વહેણાં ઘણી આપતા. આપણે
કાંઈ અધું જાણવા જોઈએ? ગયાં છીએ? પણ સામે
પણે સીંચા સોનીની દુકાનમાં મોટે ત્રણ દીવો બજ્યાં

શુભક્રિયાની વડુનાં કહેણાં

હો એ તો જાણેજ કાળ દેવે! જાતે આવીશો તુલસી
આમળાનાં ફળો ફેલાઈ જાયો! જાણનાં જાણે! કુટુંબ જાણે
કુટુંબમાંથી કુલનામાં સુખ પાંચાત્તર કાળે, જાણે!
શુભક્રિયા આપણે ત્યાં જાણીને જાણ કરે તો જાણે! જે
જાણે! જાણોજાણે! જાણે! જાણે! જે જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે!

જુદા શુભક્રિયાને ને જીવને આવી જોઈતી હતી,
મને પોતા જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! ત્યાં જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!

જિયારો જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે!

‘જુલોને, હરે કૃષ્ણે જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!’

‘જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!’

‘જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!
જાણે! જાણે! જાણે! જાણે! જાણે!’

1997 年 12 月 27 日 星期一 晴
 1997 年 12 月 28 日 星期二 晴

1. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行章程及各項規章制度，不得有違。
 2. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行章程及各項規章制度，不得有違。
 3. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行章程及各項規章制度，不得有違。
 4. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行章程及各項規章制度，不得有違。
 5. 凡在本行開辦之各項業務，均應遵守本行章程及各項規章制度，不得有違。

$\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & -i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ $\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ $\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ $\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$
 $\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & -i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ $\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ $\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$ $\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$
 2023.12.18

[illegible]

‘એમ કે’ એમ બંન્ના બેાલી બેાલા. એમ બેાલી શકયા કેમકે હાડીમાએ મોટા નિમાએ મર્યાએ બાલી બાલી કરી. બેાલુનીની ચાલી વચ્ચે ‘પડી ?’ ‘પડી ?’ ના અમારા પ્રશ્નો વળે સાંભળ્યા જ ન હોય તેમ એમ એમ બેાલ જ ન હોય એ એમ અમારી કરતી અંતેમ કરતી અંતરથી કંઈ ઉદ્વેગના હોય એમ આમણ ચલાવ્યું.

“મેં કીધું નોતું ઐ દાદરી પોતે ગણ આદમી
ભાંગીને ઐરી ઘડી દોય એમાંની-દત્તી. ધણીને રોજ ને
રોજ ટોણા માર્યા કરતી.

પુણધાયાની વદ્ધનાં ધરેણાં

“અમ્મા તારે ને ધરેણાં ધડાવી આપવા છે કે નાદ દવે ?”

“હા હા લીંગા સોનીની વદ્ધ બસે ધરેણાં વગર ધરડી થાય. પણ અમારી આ કાદરીને સોનારૂપાં વગર આપણુ ઝોણું જવાનું હતું.”

“ના, નહિ જાય. સત્તર વખત કહું છું નહિ જાય” કાદરી એને સામું ચાંપતી.

એક વખત તો જીવે રાતે ગયો ત્યારે ચૂસામાં પાણી રેડીને બેડી હતી. એને જોઈને બજૂડી ઊઠી. “બોલ દવે ક્યારે ધડાવી આપે છે ?”

“નહિ નો ?” એમ કહીને જીવેએ ન થાય ને જૂડો ને એને અપોચાવીને ઊભો રહ્યો.

એ રાતે જીવેએ આપણે ત્યાં કાદમાં પડી રહ્યો હતો. એ બે જાણુ વાનો ક્યા કરના હતા. જીવે રાદણાં રડતો હતો : “મને સામી થઈને કહી માર્ક કે નહિ તો કાકને જઈશ. મેં નો રોકડું હાથમાં પરખારી દીધું કે દાલ જતી હોય તો અત્યારે જાજો. અને વાટ પણ પાધરી દેખાડી : જા પેલા લાલિયા બાગિચાને બજાને ધરેણાંને ચમડોળે ચમડવનારી પેત્રી ચાલેલી રાગી બગડે ત્યારે સખીમાંથી એ લાલિયોરતો એનું બધુ જ સોનુરૂપુ ચાળી જવાનો.” તો નકડી કહે ‘જઈશ, જઈશ. કાંઈ પુણધાયાની વદ્ધ રડીને સોનારૂપાં બાળું એ નો દવે આ બવમાં ઝોણું જાવવાનું હતું ?

પ્રજ્ઞ અર્ધુ જે ગરે બીજી વાનો

બાઈ, એમ કોઈ પટ દર્શને જોઈ ચાલ્યું ત્યારે છે ?
 હવેલો કંઈ એવા શકનમાં જોઈશે તો કે વાંચેલી શાસ્ત્રી
 સાગવળ મહિનામાં ગામેનરું કરી મળે. કોઈની
 અંગિયાને ગર્ભ ન હતી. ને તેણે એક વાર એને ઘેર બે
 હાથે સોનાની ચૂડી પહેરીને જોઈલી તેની એટલે મને તો ખારે
 અચરન જ લાગ્યું. હવે એને કામ પર ગયેલો બાઈ,
 આપણા પહેલાં વાન છાની રહે તો તો પછી થઈ
 રહ્યું જ. કેમ કોઈની, લાલિયાએ અંગડી કરી આવી કે ?
 તારે કાળે લાલિયાએ બેલો આટલો માર ખાધો.
 કોઈની મનમાં ખાઈ ગઈ પણ મારી આગળ જોલે શું ?
 સમજી ગઈ કે કંઈકે મારી જાણમાં છે. એટલે ધીરે
 રહીને જોલી “ના ત્યારે તો તમારા ધુળધોયાએ
 કરાવી આવી હશે.”

“એટલે તો તને પૂછું છું બિચારા હવેલાનું તે
 શું ગળું ?”

કોઈની ગડગડવા લાગી. “હા એ તો કમાઈ
 કમાઈને મારે મુએ મોઢામાં મૂકવા જોઈલી એક કરચ
 પણ આખા હવતરમાં કમાત કે નહિ તે કોણ જાણે.”
 મેં હું પોટે ટમકા મૂક્યો, ‘પણ કોઈની આપણાથી
 કાંઈ લાલિયાની આલેલી અંગડી જોઈલી લેવાય છે ? ગમે
 તેમ પણ તેં મારું ન કયું.’ માથે આળ આવ્યું જણી
 કોઈનીએ જાણ બદલી નાંખી. “અરે જુવોને શાની
 અંગડી ? આ તો મેજેથી જૂદી નકલી આણી છે એ છે.”

પ્રજાસાધન. બહુની ઇચ્છા:

૧. એને પછી "કે જ કદી મળે કે નહીં
 નાહ દોષ તો કોઈ કેમ જાણે? હું જાણું છું કે
 આજે કોઈ દુષ્ટે જુલાની અપાઈ કહેવા જાય છે.
 દાણે દુષ્ટે જો જાણી જોતી નો અપાઈ છે.
 જોઈશું કહું તો નહીં જાણીશું જાણીશું, જાણીશું
 માટે કોઈને જાણી છે કે અપાઈ કદી." એને કે
 કોઈને કોનો દાણે જાણે. એને જોઈને દાણે
 દેખેલા જાણી. "દાણે તો છે કે કે કે
 જાણીશું અપાઈ જાણી."

કોઈને કહું કે હું કોઈ જાણી જાણીશું
 એને જાણીશું કે "જો જો કોઈને કહું કે
 "જોઈશું તો જાણીશું દેખીશું કે જાણીશું
 ને?"

પછી તો બાઈ એને દેખાઈ જાણીશું
 એવી જાણીશું કે જાણીશું જાણીશું
 એવી એને કહેવું જાણીશું. ન કહે દેખાઈ
 જાણીશું દાણે જાણીશું પછી?

એ જાણીશું જાણીશું કે જાણીશું જાણીશું
 જાણીશું જાણીશું? જાણીશું જાણીશું
 જાણીશું જાણીશું તે જ જાણીશું જાણીશું
 જાણીશું જાણીશું જાણીશું જાણીશું
 જાણીશું જાણીશું. કહે કે "જાણીશું જાણીશું
 ૨૨૨

[illegible]

પૂજારીયાની વટુનાં ઘરેણાં

તમારે કહે તો હું અહીં આગ્યો તમને ખરનાને આસેણું
વચન નો નહિ ચૂકું? એમાંથી રજોરજ આપણે બાપજીને
માખ જઈ પડેંગાડી દર્શિ. તમારો જીવ અવગતે નહિ
જરા હઉં. આટલી ઉનાવજ કરી પડે જ તે શું આ
લઈ બેઠો?"

સાંભળીને મેં એક જગતું એની તરફ ઉઠાવ્યું
પેટો બોલ્યો. "જુઓ માણનાં દાંતની રેખો દશ એવીને
એવી ચમકે!"

રાખ ઊડતી બધે ઘઈ દતી એટલે મને રોખીને
પાડે! માણ માણ કરી લવવા લાગ્યો. "મને એક વાર
કામ સોંપીને પછી પેતે જ વીધન નાંખો છો કાંઈને?
નહિ તો કાલ સવાર પડશે એટલે તો બગિચો બધું લઈ
જશે. અત્યારે આ કાળી રાતે આ કામા તજાવતી પાતે
હું પણ તમારી આમજ પાછી ન મૂક્યું હોત તો પગ
માંનાં પડેલાં ફાટી ખરત. એમાં આ પાંચ દેરીઓ વચ્ચે
જૂતના અખાડામાં આવવાની દિશ્મન આપખામાં મોટા
રાગપાટ સટિ પણ કરત નહિ. હવે મારું અહીં જલ્દી ઉભા
રહેવાનું મળતું નથી."

તરત જ મેં રાખ કરી ઉડાડી પણ એથી તો અવજનું
થયું. પેટો બોલ્યો, વાહ! માણ વાહ! કેવાં અલોપ ઘઈ
મયાં! એક નોકરની સાજ રાખવા!

ધૂળધોવાની વદ્ધનાં ધરેણું

સારે દહાડે પંખાચા કરનાર છવા ધૂળધોવાની વદ્ધ
 ષડીવારમાં સોનાંરૂપાં પડેસ્તી થઈ ગઈ. અને તે કાંઈ
 પાછી ધૂળધોવાની કમાણીથી નહિ.

ત્યાં અમારામાંથી એકાદ જણ બોલ્યો : ‘પણ
 માણ અણલ તો ધૂળધોવાની જ ને? એણે જ કશું તો
 હતું ને કે કપારે કોઈરી એનાંરૂપાં પામશે?’

દાદીમા વાન પૂરી થઈ ગઈ એની નિસાની રૂપે
 જિભાં થતાં થતાં બોલ્યાં પણ એ અણલ તો મેંમે
 સાંભળી હતી. ને એમણે ય સાંભળી હતી. પણ
 કોઈરીનું કાળજી બીજે ક્યાં હતું ને?

“કાળજીની વાન ઈ બાઈ?”

મધ્ય અધ્યુ બે

બાળીમાં ચડી આપના નિઃશ્વાસના ઉછાગા પરથી જોયું
 ૧૫ કાનમાં પોને બે જુદી જુદી જોડનાં એકએક એરિંગ
 હમતી દીપેલાં તે જોઈને તો રડવાને બદલે એકલીએકલી
 ૧૫ એકવાર તો ખડખડાટ હતી પડી. યશું કે સુમતિને
 બંધને બનાવું. ૫૫ એનું જોયું તો ખપતું! મધુકર
 હોત તો જુદી વાત હતી.

અને મનમાંમનમાં મધુકરનું ચુંગત એટલું વધી
 યશું કે સુમતિ સાથે અત્યારે બહાર નીકળવાનો વિચાર
 ન થતો થકે એમ રતું નહિ. ૫૫ સોશ પર બંધને બેઠી
 અને આંખો મીંચીને સ્વપ્નવા લાગી કે પોતે સુમતિ
 અમળ પોતાના મનનો એકવાર કરી રહી છે અને
 સુમતિ બધે બોલી રહી છે કે 'એ ન ને! હૃદય
 મધુ ૧૫ અપાધ્યું હતું તો તારી પાસે ને! મધુકરને
 ૧ જોઈએ તો લાવ પાપું. જોઈ' જરી. સાલું તો
 છે ને!'

'જો, છે તો બરાબર ને!' કરતી સુમતિ બારણું
 ૫૫ બોલીને અંદર આવી પોતાનો દાઢ બતાવવા લાગી
 ત્યારે ૧૫ ૫૫ તો પોતાના સ્વપ્નને પકડી રહી હતી.
 એ યશું કે સુમતિને એકવાર તો હિંમત હોય તેટલી
 એણી દરીને કહી દઈ. ૫૫ની મુખદીપ્તિને અદ્ભુત
 રેખાવળાંકથી લાંબીને ઉપાડમાં લાવતી એક છૂટી નાનકડી
 છત્રે સુમતિ લગી રીતે જોડવા લાગી ગઈ હતી. ૫૫ને
 ૫૫ કે આંડ મદામદેને પોતે ને લટને અવ્યવસ્થિત

મણુ અમુ" છે

દાખીમાં મરી આવવા નિઃશ્વાસના દેહાગા પરથી નેક
પણ મનમાં પોને ભે જુદી જુદી નેકનાં એકએક એકિંગ
સમાધી દીધેલાં ને નેકને નો રડવાને જાતે એકલીએકલી
પણ એકવાર તો ખડખડાટ લસી પડી. થયું કે સુમનિને
જાતે જતાજું. પણ એનું નેકું સા ખપનું! મધુકર
દોન તો જુદી વાન હતી.

અને મનમાંમનમાં મધુકરનું યુગ્મન એટલું વધી
યું કે સુમનિ સાથે અત્યારે જતાર તીકજવાનો નિશાર
મળી રહે એમ રજુ નહિ. પમા મોહા પર જર્જરેને બેડી
આંખો મીચીને સ્વપ્નવા સાગી કે પોને સુમનિ
આગળ પોતાના મનનો એકવાર કરી રહી છે અને
સુમનિ જાણે બોલી રહી છે કે 'એ જ ને! હવે
મારું પણ અપાનું હતું તો તારી પામે ને! મધુકરને
ન નેકએ તો સાવ પાખું. નેકું જરી સાબું તો
હું ને!'

'ને, હું તો જરાજર ને! કરતી સુમનિ બારણું
ધાક બોલીને અંદર આવી પોતાનો દાઢ જતાવવા સાગી
તારે પણ પમા તો પોતાના સ્વપ્નને પકડી રહી હતી.
એકેકેકે સુમનિને એકવાર તો હિંમત દોષ તેટલી
એકી કરીને કહી હતું. પમાની યુગ્મદામિને અદ્ભુત
ખાવજાંકડી દાંડીને ઉધાડમાં સાવની એક છડી નાનકડી
ને સુમનિ સમી રીતે ગાઢવવા સાગી ગઈ હતી. પમાને
કે માંડ મહામહેનને પોને ને લટને અન્નચરિયત

ત્રણ અધુ જે અને ખીજ વાતો

સિનેમા જોવા ગયાં તો ત્યાં જરીક જે મધુકરે પોતાની સાથે વાત કરી તો અરધાઅરધા અંધારામાં ગિલાડીની આંખોની પેઠે તગમગતી સુમતિની આંખો અત્યારે પણ એકવાર પત્તા સામે ઝમઝમી ગઈ. . . . સુમતિને રિઆવવા પત્તાએ એકવાર ઘણા દિવસ મુઠ્ઠી એને ‘કેરમ રમવા’ બોલાવી નહિ પણ પછી ત્યારે બોલાવી જ ત્યારે એનો પ્રસન્ન ચહેરો કેવો ખીલી ઊઠ્યો હતો એ પણ પત્તાની નજર આગળ પસાર થઈ ગયું. અને હમણાં જ જતાં જતાં પત્તાની હડપચી ઊંચી કરીને સુમતિએ જે હર્ષપ્રકુલ વદને એની સામે જોયું હતું એ તો એટલામાં કંઈ ભૂલી જવાય છે ? ખરું જોતાં તો આખો યે સમય પત્તા એ મુખમુદ્રા તરફ જ જોઈ રહી હતી.

ત્યારે ભાન આવ્યું કે પોતે કાનનાં આમૂપણ પહેરવામાં પરોવાઈ ગઈ છે ત્યારે પત્તાની સ્વામલતા એકદમ અક્ષોપ થઈ ગઈ. એને થયું કે ક્યાં હમણાં મધુકર આવવાનો છે કે આટલી જહેમત ઊઠાવેલી ફળી આવે. ને મધુકર આવે તો યે સુમતિને બોલાવવા પહેલાં પોતે કેરમ રમી લે એવી તો આજે તક જ ક્યાં રહી હતી ? કેમકે સુમતિ વગર બોલાવી જ હમણાં આવીને ઊભી રહેશે.

આ વિચારે પત્તા ફેટલી અકળાઈ એ તો એણે પોતે પણ પ્રતિબિંબમાં ગરદનને બાણે ગળી જવા માટે

પણ અધુરો છે

હાલીમાં ચડી આવતા નિઃશ્વાસના હાઝાગા પરથી લેયું
પણ કાનમાં પોતે બે જુદી જુદી જોડનાં એકઁએક એરિંગ
કમાવી દીધેલાં તે જોઈને તો રડવાને બદલે એકલીએકલી
પણ એકવાર તો ખડખડાટ હસી પડી. થયું કે સુમતિને
જાઈને બનાવું. પણ એનું લેયું શા ખપનું? મધુકર
દેવ તો જુદી વાત હતી.

અને મનમાંમનમાં મધુકરનું યુગ્મન એટલું વધી
થયું કે સુમતિ સાથે અત્યારે બહાર નીકળવાનો વિચાર
જ મગી શકે એમ રજૂ નહિ. પત્તા સોપા પર જાઈને બેઠી
અને આંખો ખોલીને સ્વપ્નવા સાગી કે પોતે સુમતિ
આમળ પોતાના મનનો એકરાર કરી રહી છે અને
સુમતિ જાણે જોણી રહી છે કે ‘એ જ ને? હવે
મારું પણ અપાવ્યું હતું તો તારી પામે ને? મધુકરને
જ જોઈએ તો લાવ પાછું. જોઈ જરી. સાજું તો
હું ને?’

‘જો, છે તો બરાબર ને?’ કરતી સુમતિ બારણું
ધક્કા ખોલીને અંદર આવી પોતાનો હાઠ બતાવવા સાગી
ત્યારે પણ પત્તા તો પોતાના સ્વપ્નને પકડી રહી હતી.
એને થયું કે સુમતિને એકવાર તો હિંમત દેવ તોટલી
એકડી કરીને કહી દઉં. પત્તાની મુખદોષિને અદ્ભુત
રેખાવળાંકથી લાંચને ઉપાડમાં લાવતી એક છત્રી નાનકડી
લટને સુમતિ સમી રીતે જોઈતવા સાગી મઈ હતી. પત્તાને
થયું કે માઁ મહામહેનને પોતે જે લટને અત્યવશિયન

ત્રણ અધુરું બે અને બીજી વાતો

રાખવાની વ્યવસ્થા કરી હતી તેને સુમતિ ન ખમી શકવાથી જ પાછી જકડી રહી હતી. અને ‘સુમતિ’! એટલું બોલીને જ એણે પોતાના મનનું મનમાં શમાવી દીધું. થયું કે છોને મોડી જ એની મેળે મેળે જાણતી. મધુકર પણ મહાબળેશ્વર જશે ત્યારે એને ઘણું યે સમજશે. અને પછી એટલું પણ એને નહિ સમજાય કે ત્યાં પત્તાની એ જોડે લહેર કરશે કે માતપિતાના પહેરામાં પૂરાયેલી પોતે? પણ સુમતિએ જ્યારે લટ ઝરોઝર કરી એ ય હાથમાં મોઢું રાખી ‘થાય છે કે અત્યારે હું છોડરો હોત તો કેવું!’ એમ બોલીને સુખન ક્યું ત્યારે પોતાની મૈત્રિણીની નિરવધિ નિષ્પાલસતા જોઈ પત્તાની આંખમાં જરી પાણી ભરાઈ આવ્યું.

બંનેએ નક્કી કર્યું કે ખાસ સાડીઓ પહેરવાને બદલે નીકળવું તો સાદી રોજની પહેરીને, અને પેલી સાથે લઈ જવી. પન્નાએ બંને સાડીઓ પોતાને ત્યાંથી જ લીધી જેથી સુમતિના ઘરનાંની જાણમાં કશું આવે જ નહિ. પન્નાએ નક્કી કર્યું કે સુમતિના આટલી આ છેલ્લી બાબતમાં કોડ પૂરા કરવા. આખરે તો સુમતિએ જ એને મધુકર મેળવી આપ્યો હતો ને ?

બંને તૈયાર થઈને નીકળ્યાં અને એક દાદર ઉતરી સહેજ થોભીને વિચાર કરે છે રૂપમ સ્ટુડિયોમાં જઈશું કે

જલ્દી અમુક રોડ

મોડી પહેલાંના વર્ષોમાં, ત્યાં અમુક કોઈ જાણતો નો કોઈ
મોડી પહેલાંના વર્ષોમાંના અમુક કોઈ જાણતો નો કોઈ
મોડી પહેલાંના વર્ષોમાંના અમુક કોઈ જાણતો નો કોઈ

‘કેમ જિંદગી, દેખવા મળી ?’

‘અમુકોને જાણતા હતા ને ?’

અમુકોના જ પછી દરેકદરેક એવડા દરેકો પેઠા
દરેકના અમુકોના વર્ષોને જાણતા અમુકો પાસે કેટલી દેખી
મળે, અમુકો ત્યાં જ પાસે ત્યાં જ દરેકો જાણતા, જોડેલા :
તેમ દેખી મળી ? જાણતા જલ્દી હતા ને ? તે તમારી પાસે
જ જાણતા હતા.

‘કેવી પાસે ? મુખનિમે મળવા તો કાંઈ મળારે
જાણવાના હતા ?’

મુખનિ બોલી, ‘વાત, જેટલીવાર જાણે એવડા
એવડા જ છે ને ?’

‘હાલે કે ક્યારે મળવા જાણ્યો હતો ?’ મુખનિ
મુખનિ મામે જોડેને જોડે.

‘હા, એ તો હીર, પણ જાણારે જાણે નો રોજીવાસા
સાથે તમારે એવડા-એવડા હતી (મળવાનું નહીં કયું
હતું). તેનું શું ?’ પણ સહેજ વિચારીને બોલતી હતી.

‘બોલ, મુખ, જારે એવું કામ નથી ને ? જામે બે
જાણી છતાં પણ પહેલા સાથે કેટલાકા સેવરાવવા જતાં
હતાં, કહેને, નહીંસ સાથે કે સપામાં હીર પડ્યા ?’

ત્રણ અધુ" એ અને બીજી વાતો.

રાખવાની વ્યવસ્થા કરી હતી તેને સુમતિ ન ખમી શકવાથી જ પાછી જકડી રહી હતી. અને 'સુમતિ' ! એટલું બોલીને જ એણે પોતાના મનનું મનમાં શમાવી દીધું. થયું કે છોને મોડી જ એની મેળે મેળે જાણતી. મધુકર પણ મહાબળેશ્વર જશે ત્યારે એને થાણું થે સમજાશે. અને પછી એટલું પણ એને નહિ સમજાય કે ત્યાં પત્તાની એ જોડે લહેર કરશે કે માતપિતાના પહેરામાં પૂરાયેલી પોતે ? પણ સુમતિએ જ્યારે લટ બરોબર કરી એ ય હાથમાં મોઢું રાખી 'થાય છે કે અત્યારે હું છોકરો હોત તો કેવું !' એમ બોલીને સુખન ક્યું ત્યારે પોતાની મૈત્રિણીની નિરવધિ નિખાલસતા જોઈ પત્તાની આંખમાં જરી પાણી ભરાઈ આવ્યું.

બંનેએ નછી ક્યું કે ખાસ સાડીઓ પહેરવાને બદલે નીકળવું તો સાદી રોજની પહેરીને, અને પેલી સાથે લઈ જવી. પન્નાએ બંને સાડીઓ પોતાને ત્યાંથી જ લીધી જેથી સુમતિના ઘરનાંની જાણમાં કશું આવે જ નહિ. પન્નાએ નછી ક્યું કે સુમતિના આટલી આ છેલ્લી બાબતમાં કોડ પૂરા કરવા. આખરે તો સુમતિએ જ એને મધુકર મેળવી આપ્યો હતો ને ?

બંને તૈયાર થઈને નીકળ્યાં અને એક દાદર ઉતરી સહેજ થોભીને વિચાર કરે છે રૂપમ્ સ્ટુડિયોમાં જઈશું કે

વણ અધુ' ને

જામિ વર્ષમાં લઈશું. ત્યાં માયું કાપું ધાત્રીને એકી સાથે જન્મે પમણીઆં ચડતા એક જુવાનને વચ્ચેથી રતો. ફરી આવવા અને જાણીએ એક બાજુ ખસી.

‘તેમ મિતર, દેખતા નથી ?’

‘અચાર્જને જાઓ છો ને ?’

આજુબાજી જ પશુ દસકદારે જેવડા દગાથી પેશા જુવાન ખમચાર્જ જઈને જાનેલી મામે મોડું ફેરવી થોમી મયો. અને તરત જ પાછો નીચે હતરી આવ્યો. બોલ્યો :
‘તેમ થોમી મયાં ? ચાલ્યા જતું હતું ને ? તમારી પાસે જ જતો હતો.’

‘કોની પાસે ? સુમતિને મળવા તો કાલે સવારે આવવાના હતા ?’

સુમતિ બોલી, ‘વાહ, જેટલીવાર આવે એટલું એણું જ છે ને ?’

‘હદને કે એને મળવા આવ્યો હતો ?’ મધુકર સુમતિ સામે જોઈને બોલ્યો.

‘હા. એ તો ઠીક. પણ અત્યારે સાંજે તો રાણીવાસા સાથે તમારે એપાર્કિન્ગમેન્ટ હતી (મળવાનું નક્કી થયું હતું). તેનું શું ?’ પણ સદેજ ચિડચાર્જને બોલતી હતી.

‘બોલ, મધુ. બારે એવું કામ નથી ને ? અમે બે જાણાં છૂટાં પડતાં પડેલાં સાથે ફેરોમાફ બેરરાવવા જતાં હતાં. હદને, નર્ગીસ સાડું કે રૂપમ્યાં ઠીક પડ્યાં ?’

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

• •

[illegible][illegible]

‘‘ମହାଶୟ ଶକ୍ତିଧୀ ଶର୍ମସ୍ତେ ନାମଃ ନିତ୍ୟ ଶୁଭକ୍ଷେ ଶୁଭେ,
‘ନିତ୍ୟ ଶୁଭକ୍ଷେ ଶୁଭେ’ ପ୍ରାଣୀ ନିତ୍ୟ ଶୁଭେ.’

‘‘હો ઝેની મામે નહિ દેશમું. તમે જ એ તરખાં
પકાવી દેશો.’’ પક્ષા ખીરે રડીને બોલી. ‘‘બપ્ત ઝોવું હતું
તો મને ચોખ્ખોચોખ્ખું રહેવું હતું ને? અથવા તો થેર
બેસી રહેવા દેવી હતી.’’

પણ અધું' એ અને બીજી વાતો.

‘મારું કંઈ કંઈ’ કે મનનું કંઈ? એ શું બાર ચરત કાઢને. હું તો મારે આ ચાલી.’ અને પત્તા ઊઠી પણ ખરી. ‘ફોટો પડાવવા તારી સાથે એમવા જેવું મારું મોઢું ક્યાં તેં રહેવા દીધું છે? હું તો મારે આ ચાલી. ખાઓ પાઓ ને લહેર કરો. એમાં જ હું રાહ.’

‘મારી સાથે નહિ તો આની પછી મધુની સાથે પડાવ.’ સુમતિ અત્યંત રિચાર્ડને બોલી.

‘હજી કોઈ ગામમાં રહી જતું હોય તો તેને બોલાવ એટલે એની સાથે પણ બેસું.’ મધુએ મધુરહિત ઘાણી ઉચ્ચારી.

‘અને આખા ગામની સાથે ફોટોગ્રાફ પડાવનાર જોડે આ પત્તાને બેસે છે બહારાત.’

‘આય આમ તો કોલેજની પોઢીઓ છે હોં કે બાવાજી!’ મધુકર કંઈ ન સૂઝતાં જરથોસ્તી છગર સાથે વાતે વળ્યો.

‘અરે આપરે બી જરા ઉધરતૂધર જઈએ ને વગર ટિફ્ટનો બેલ જોઈએ ચ. અરે બાવા, અમે બી જવાની જોયલી ચ કેની? પણ આય તો આ નવું!’

‘બાવાજી, તમે જ ગમે તેમ એક પોઝ નક્કી કરી ફોટો લઈ લોને એટલે પત્યું.’

‘અરે બાવા, હું બી એ જ વિચાર કરું ચ ની? તમે આજકાલનાં પોરિયાં તો તે કંઈ સમજ પરે? તન

આમાં ને પેલો કે એ હપ્ત (તેણી) દલી આપે, ને આપ છૂટાવી મેં થાય ? અરે જાણ, હું હર્ષ બદલુનર નથી, કે નવું બોલાવજી. '

પણ જાણી દલી ને થંભા જઈને બોલી ' ખુદા પશુ બિયારો મું કરવાનો દનો ? '

બાવાજી માયું બોલનાં બોલનાં બોલ્યા : ' તમે નાણાં દુકનાઓ અમારા જુદાના મગજનું દલો કરી નાખે છે. ' અને મધુકરને અમેથી પછીને બોલ્યો, ' જાણા જોવની, જો બોલવજીને દુનિયા મવાવવી દોમે તો એવજીને જેમ કાવમે તેમ નેનગમે. અમારા મરીજ માનસથી અમારું જ પૃકું ચબાણાનું તથી તાં વરી એવજીની ડિરિક્ટરી કાં જોવા બેસીએ ? ' અને માયું બોલવાનું એકદમ બદલાવી હર્ષ બોલરી પર તર્કની રેલી હર્ષ પ્રેરણા આવી દોવ એવા ' મોજ ' માં આવી જઈને બોલ્યો : ' સાથો બાવા. બોદાય બોદાયને યેર. અને આપરે આપરે યેર. આપ આપરી ડિરિક્ટરી તો બોદાયજીની મદેરજાનીથી પાર ઉતરમે. પછી એવજીનું એવજી જાણે . . . સાથો, જાણ, એમ તલવારની પાર જેવા જાબા રેડો જોઈ. જરોજર પ્રોપાર્થિ (પડખું) આપો, જોઈ. '

એને જાણો જ રાખી પાસે એક અરધા બેઠેલા અર્ધા હાથા — એમ રહી સકાય એવું રહુલ બોલવા

પ્રણ અર્ધુ' એ અને બીજી વાતો

લાગ્યો. ગોઠવતાં ગોઠવતાં બોલતો હતો, ત્યારે કે સ્વગત જ. 'હું બી એચાર ચોપરી બણ્યો ચ. પણ તનના અરધા એ તો બા મને માસ્તરે કંઠી નહિ સિખવીઆ. એવણુ કહેસે (એણે અઢી પત્રા તરફ જોયું) ખૂદ ખોદાયજી પણ તનના અરધા એ કંઠી નહિ આપી સકસે. પણ ખોદાયજીને મું? અમને તો દુનિયામાં રહેવું ચ બાવા.'

પહેલાં પત્રા સામે જોઈને બોલ્યો : બાઈ, તમે આય સ્ટુલને અંદેલીને જરા ઊભાં રેસો? તમને કંઈ પ્રોફાઈલ આપવાની જરૂર નથી. આય મિસ્તરનો પ્રોફાઈલ હોસે એટલે બસ. એક બાજુનો પ્રોફાઈલ તમારી સાથે, ને બીજી બાજુનો — જોવ, તેની તે બાજુનો નહિ, બીજી જ બાજુનો — પ્રોફાઈલ એવણની (અઢી એણે સુમતિ તરફ હાથ કર્યો) જોડે લેવસ. ફિકર કાંય કરોય? આય ફરામરોજ આજ આખાદ તન અરધાના એ કંઠી બતાવેય.' કહી એણે સુમતિ તરફ સંમતિ માટે નજર કરી.

પણ સુમતિ તો બેહોશ બનીને ખુરસીમાં ફસડાઈ પડી હતી. પ્રણયત્રિકાણના સનાતન કોયડાનો અત્યારે ફરામરોજે આણેલો નિકાલ એટલો બધો સચોટ અને સાચો હતો કે હોશમાં રહીને સુમતિથી એ છરવી શકાય એમ હતું નહિ.

નંદિની

મર્ધ કાલનો મારો પત્ર તને મળ્યો હશે. છતાં
આજે આ આવડો મોટો, કેમકે મોટો જ સખવાની છું,
કામળ જોઈ તને રજવાર અચબો તો થશે જ. કદે ને
ફે અરી પડી પડી સહેર કર્યો કરું છું તેમાં તને
સંભાળ્યો સખુ એમાં અચબો મેનો ? સાચું કહું તો
આ ચોરીમ કસાકમાં એવી તારી મર્ધ છું કે એની વાત
કરવા બેસું તો દિવસોના દિવસો ચાલ્યા જાય. અને
એમ સંભળાવવાનું તારા સિવાય બીજા કોની આગળ
બને ? છતાં આટલા દિવસ તો તારાથી એ ચોરી જ
શાખ્યું. મનમાં એમ કે મળીશ ત્યારે કદીય એને ખરું
કહું તો આ આટલા બધા — મદત્તનો અનુભવ દર્શો
એ તો છેક છેવટ દમણું જ મમળાયું.

તે માન્યુ હતુ કે મોડીબડેનની પાસે રહીને એની
આ Ultra modern (અતિ-અવોગ્મીન) વિચારો

પણ અર્ધુ" એ અને બીજી વાતો

સેવનારી નાનીગદેન કંઈ શીખશે ને સમજશે. કંઈ? સમજી તો છું. એ જ કે આપણા કૃત્રિમ વારી જીવન કરતાં કોઈ પણ પ્રકારનું (પછી બહેને તે અતિ અર્વાચીન હોય) પ્રાણવંતુ જીવન સ્વીકારવું એ જ યરોગર છે. અહીં મોટીગદેન પાસે આવવામાં તારી રત્ન માગવા રહી ન હતી એટલે તારી કોઈ પણ ધારણા સફળ લાવવાનું પણ મારે માથે છે જ નહિ.

છતાં તને જણાવું તો તને પારાવાર નવાઈ થાય એવું કંઈક અહીંના એક યનાવ પરથી મારી સમજમાં આવ્યું છે. અને તે એ કે મારી બાળક નામના પ્રાણી પ્રત્યેની લાગણીમાં અણધાર્યું પરિવર્તન, તું આ સાંભળવા પૂરતો તૈયાર નહિ હોય. પણ એમ તો એવા ફેરફાર મારે હું ય ક્યાં તૈયાર હતી? અને છતાં મારી અર્વાચીન વિચારો પ્રત્યેની 'ધેણછા' તો તલમાત્ર ઘટી નથી એ યાદ રાખજે. . . કુદરતે ગમે તેમ મનમાં ઘોડા ઘડી રાખ્યા હોય, આજની યુવતી કોઈ પણ યુવાનનો હાથ પકડે છે ત્યાર એને પતિ તરીકે જ સ્વીકારીને, નહિ કે પોતાના ભાવિ બાળકના પિતા તરીકે; પ્રાણીઓનું શાસ્ત્ર (બાયોલોજી) ગમે તે કહે; અત્યારની તરુણીના રજેરગમાં ધમકતા પ્રાણનું શાસ્ત્ર શું કહે છે એ તો ક્ષણવાર ડાન માંડીને, સાંભળો. તમારા માનવ વંશનું સાતત્ય (કન્ટિન્યુઇટી ઓફ રેઈસ) સાચવવાની જવાબદારી એ બીચારી માથે ઓઢી લેવા ચોખ્ખી ના

નરિન્દ્રી

પાડે છે. એ તો પોતાના મન પ્રમાણે પોતાના અભિપ્રાયના, સ્વભાવના, સમય આવિષ્કાર કાળે મળે છે. . . આ અને આવા તને વધારે પડતા આધુનિક સામના વિચારો મેં અનેકવાર વિસ્તારથી અને શાસ્ત્રીયતાથી તારી માથે ચઢ્યાં છે અને તું એકે વાર સમજ્યો નથી. મારી ભાવના છે. એને જ તો પુરુષાના મહિમામદ (સુપરિયોરિટી હોમ્સ)ને નામે જોગજવામાં આવે છે.

પણ જરા દે એ વાત. હું ને તું પરપર્ચા, એટલે આખી પુરુષભક્તિના મુના મારે મારે તને જ પગવલો લેઈએ નહિ.

ખરી વાત તો એ છે કે આ જથી હું મારી જ પગવળી કરી રહી છું. નહિ જન્મેલાં જાણકો સામેની અમારી જોડાદ તે બિટ્ટી છે એમ તો હું માનતી જ નથી. પણ એની શી કિમત આવવી પડે છે એ કહ્યું હું ત્યારે અનદદ કંપું છું. એક સાવજી મા આગલી બાઈના બાગકની ખંખી કરે એવી તો અમે કુદરતનાં જાણકોની હંખી નહિ કરતાં હોઈએ? આવી સંકા પડે પાપે હંસ્યા ફેટલાક સમયથી મારા મનમાં ઉદભવી છે અને મને જપવા દેતી નથી. ખબર છે કે તું એમાં કંઈ સમજવાનાં નથી, કેમકે મૂળ સવાલ જ સમજવાની તેં ક્યારે દરકાર કરી છે? પણ એને તો પોતાના સ્વભાવે

ત્રણ અધુ" બે અને બીજી વાતો

ખ્યાલ ઘૂંટવામાં જ જિંદગી નિર્ગમવી પડે છે. અને તને — પુરુષને — કોટિ ઉપાયે પણ એની ખબર પડવાની હતી ?

આવી શંકા થયાનું કારણ તે આ થોડા દિવસમાં અહીં અનેકો એક પ્રસંગ. એ પ્રસંગ તો તને વાતોના રસિયાને ગમશે જ. એમ માનીને તો આટલી પંચાત કરી. જાળકો માટે મારો અભિપ્રાય જેથી કુમળો અન્યો તે અનાવ નાનાઅમથો પણ કંઠેર બહુ હતો. ટૂંકામાં, જાણે કે આ પખવાડિયામાં હું પોતે જ માતા બનીને જાળકવિહોણી બની ગઈ ન હોઉં એવું થઈ ગયું.

તને મેં એટલું તો લખ્યું હતું કે મોટી બહેનની એક છેટેની બહેનપણી પડખેના ખોટમાં રહે છે તેની સાથે પણ લહેર કરું છું. પણ એ લહેર બારે પડી ગઈ. કેમકે મોટી બહેનની મિત્રસ્ત્રીલા મને શરૂઆતમાં આકર્ષવા પૂરતી ગમ્મત કરતી હતી. પણ પછીથી તો પોતાની જ લહેરનો વિચાર કરતી ને તે પ્રમાણે વર્તતી થઈ ગઈ.

શરૂઆતના દિવસોમાં બહેનને આખો દિવસ વળગી ન રહું એવા ખ્યાલથી લીલાને ત્યાં વધારે એસતી. અને જીવ મળતાવડો તો ખરો જ એટલે મજા પણ કરતી. પણ બે ત્રણ દિવસમાં તો બહેનને કે બહેનની બહેનપણીનેયે બુલાવે એવી બહેનપણી મને મળી ગઈ.

નંદિની

લીલાને તું ફેરખ રમનાં હોઈએ તેમાં જનના મુખી
તું જ છનની. પણ એવું થયું કે પીમે પીમે લીલા પણ
છવરા સાગી. પણ એનો અર્થ એમ ન કરેતો કે એની
આવડન વધી ગઈ હતી. કારણ એમ હતું કે એની
સાવજી દીકરી પીમે પીમે મારી મારી છૂટ મેજવતી હતી
હતી અને મને તેમ વિરજાઈ વળીને મારા દાવ આપાદ
જમાદી આપતી હતી. નંદિની—એનું નામ નંદિની હતું
—લીલાના સ્વભાવથી તો રેવાવેલી હશે જ. એટલે
અદ્યપૂર્વક એનાથી દૂર રહેતી, એથી જ સમજાઈ ગયું
કે લીલાથી એ ડરતી રહે છે. પણ એણે મારી સાથે
નોશાન કરવાનું અજમાવવા માંડ્યું. એના એ પ્રયોગમાં
એ છતી એનો જલ નથી નો પડતો એને કે નથી
પડતો મને. કેમકે લીલા કદી જ તકલીફમાં ઊતરો
વગર માત્ર એક આંખની પાંપણ ઊંચી કરીને જ
ખાજીને એક બાકી છેરે હાંપી કાઢી શકત. પણ નંદિની
મને છેડતી હતી એમાં લીલાને શવતું આપતું હતું.
એને છવરાની નક મળતી હતી.

પણ છવરામાં આવી ધર-રમતની કારકિર્દીના
આર્દ્ર એવા મોટા નથી હોતા કે એના પર મુસ્તાક
રહી સમય ગુમરી સકાય. લીલાએ ત્યારે જોયું કે
ફેરખમાં હવે બસે પોને મને દરાવી સકતી હોય, પણ
દરમ્યાન બીજા એક વાતમાં તો એ જ દારી ગઈ છે.

‘એન જે દાવ મેના લો છો! હવે માણીનો દાવ
આપ્યો, નંદિની લીલાને ઉદેગીને બોલતી, પણ એ વખતે

પણ અધુન એ અને બીજી વાતો

એની આંખ તો મારી તરફ ઉમળકાભેર મંડાઈ હોય અને ‘એન’ મારવાની ન હોય એમ એ પાણી પહેલાં પાણ આંધી લેવા મારી ડાટમાં એના નાનકડા હાથ બેરબી ઘરડા પાછળ મુખ લપાવી દેતી.

લીલા પોતાને યા કહેવા દે એવી તો હતી જ નહિ. નંદિની યદેન કહેતી. તે પણ વાતસત્યતરસ્યા અવાજથી કહેતી. છતાં લીલાને હવે તો ચલાવી લીધા સિવાય છૂટકો ન હતો. જેટલીવાર નંદિની એને યદેન કહી બોલાવતી એટલીવાર એ સહેજ — કહેા કે એક પલકાર જેટલા વખત માટે પણ એએન થઈ જતી. પોતાના નવયૌવનની જાણે કે વિડંબના ન થતી હોય. પોતાની ઉપર રસવર્પાને અદ્ભુત માનુષ્યની જવાબદારી ડોઈ ન લાદતું હોય. આ અધુન મને દીવા જેવું ચોખ્ખું તો નંદિની મને માશી કહીને બોલાવતી થઈ ત્યારે દેખાયું. મારી સાથે લીલાને આગવો પરિચય હતો તેનો નાની નંદિની લાભ લેતી હતી એમ લીલાને જાણે ન થતું હોય એમ મને લાગ્યું.

એમ ન હોત તો એક અપોરે ‘એ માશી આવ્યાં! ચાલો રમીએ. ચાલો રમીએ.’ એમ નંદિની આનંદની કિડિયારીઓ કરતી નાચી લાડી ત્યારે એની કાનની ડીશીઓ લોહી ટપકવા માંડે એવી લીલાએ કરી દેવાની કાંઈ જરૂર? પોતે છતતી છતાં નંદિનીને ધમકાવી મને પળવવું છોડી રમવા ચાલ્યા જવાનું કહીને મારા પર ઉપકાર ચડાવવાનું કારણ?

નંદિની

પરિણામ એ આપ્યું કે લીલાના રેખનાં નંદિની
શદી ડાઘી રહેતી, પણ, ચાંદ્રા ખાંડી રમવા, ચાંદ્રાની
પેટાં મોડું કરે છે. એમ મારી પામે મોટી બંદનને
ત્યાં આવીને જુમરાણુ મચાતી મૂકતી ને મોડ પ્રમાણે
નોખાન કરી મેલી.

સારો દિવસ એ ધરજદાર રમ્યા જ કરતી. એ
સમજતાં વાર સામે એમ ન હતું. લીલાનો પતિ સવારનો
નોકરીએ ચાંદ્રા જતો ને લીલાજતીએ આવતો એ સાચું.
તો પણ ધરમાં આટલી બધી વ્યવસ્થા, ગૂંમગારનારી
વ્યવસ્થા લેખીને, આંધળાને પણ યાવ કે બીજું તો રીક
પણ આ ધરમાં બાળકનો ત્રાસ તો નથી જ નથી. હું
રમવા જતી એટલે વખત પણ એ મારામાં એટલી બધી
મૂંઝાઈ જતી કે એને દાથે કાર્કિ અન્નવરિયત યવાનો
ધરને સદાવો મળતો નહિ. રમનાં રમતાં વચ્ચે આંતરો
પાડીને લીલાએ જાણીને મને કાચના મોટા પ્યાલામાં
પાણી આપ્યું. એ પીને બેડી હતી ત્યાં પાસે જ પ્યાલું
મૂક્યું. નંદિની એકાદશે મારા પ્યાલામાં એકાદ થતા
જતા પાણી તરફ નવાઈમરી લેઈ રહી હતી એની તો
મને ખબર હતી. પણ તરત રમને વળગી એટલે નીચે
મૂંઝાં પ્યાલું એણે ક્યારે ઉપાડ્યું અને વધેલું પાણી
ક્યારે પીવા મંડી પડી એ તો લીલાએ એને ધમકાવી
કાઢી ત્યારે જ મને સમજાયું. 'જા. ફોડી નાખીશ.
પાણી પીવું હોય તો અણુને કહેનાં શું યાવ છે ?'

પણુ અધુ' એ અને બીજી વાતો

એટલે, નંદિનીની જે જરીગમથી પણ સંભાળ લેવાની હોય તે નોકરે લેવી એવી અવસ્થા લાગતી હતી.

ડાહીડમરી બની જઈને દોડે અડધું પાણી પાકું ખાણામાં જ રહેવા દઈને નંદિની ખાણમાં દેખાવા જતી હતી ત્યાં મારાથી બોલાઈ જવાયું, 'લે હું આપું' ઉપરા ઉપરી કહેડથી દાવ લેતી લીલા કેરમના પાટિયામાં જ માથું રાખીને કંઈક બોલવા જાય છે ત્યાં તો નંદિની જ બોલી, 'ના, મારી મને તરસ નથી લાગી. હમણાં જ નીચે નળ ઉપર બહુ પીધું. જુઓને, આ ફરાક પણ ક્યાં મુકાયું છે?' ને ખાણું નીચે પાટલા ઉપર મૂકીને દોડી ગઈ. માત્ર લીલા આટલુંક બોલી : 'બહુ રંજડે છે, નહિ? આપણને રમવા નહિ દે.' લીલાનો અસ્પષ્ટ નિશ્ચય મને સમજાઈ ગયો કે હું નંદિનીની આજ્ઞામાં આમ માથું મારતી રહીશ તો એ મારી સાથે રમવાનું બંધ કરી દેશે.

સવારે એ મારી પાસે આવીને અલકમલકની વાતો કરતી. દિવાનખાનામાં વચ્ચે ટિપાઈ હતી. તેની આજુબાજુ ધુમરીઓ લીધાં જ કરતી. થાકી જાય એટલે પાછળથી આવીને મારી કોટે વળગી પડે. એકવાર વચ્ચેનું ફલાવરવાઝ એની હડકેટથી નીચે પડી ગયું. ફૂલ વેરાઈ ગયાં તે ઊડીને મેં પાછાં બરોબર ગોઠવ્યાં ત્યાં લગી તો એ ડરતી હતી કે પૂરાં ગોઠવાઈ રહે તે પછી જ એને મારા હાથની પ્રસાદી મળવાની હશે. પણ

નંદિની

કંઈ કરવાને બદલે એના વાળમાં મેં એક રૂલ મૂક્યું
એટલે એ સામેના મોટા અરીસામાં જરીક જોયું ન જોયું
હીને એક વાર તો ઝટ કરતી મારી છાતીમાં આવી
સપાઈ ગઈ. એના નાનકડા માથા પર દાઘ ફેરવતાં જ
મને જે હડી પૂરતી રમણતાથી નાહિ સમજાયેલું તે
મમળપું. તારા મસ્તકને હું હુંદે બરી રસમયતામાં
હમાડી રહી છું એમ માનતી ત્યારે ખરું જોતાં તો
હમારી કુદરત આવી અજાન નંદિનીએનાં નાનાં નાનાં
માથા ઉપર મારી મારફત વાતસલ્ય જ કુબરતી રહી
હતી. નંદિનીએ એક અન્યંત ધીકા આજા નિઃશ્વાસથી
મારી સામે જોવા મેં જિયું ક્યું ત્યારે સાચું કે દરિયાને
પેમે પારથી આવીને કેઈ અદીર વાયુસદરી રોમેરોમમાં
અશન્ય મર્મર જગતીને કાખમાં તો ક્યાંક ચાલીએ મર્મ.

નંદિનીની સાથે વળો ક્યાં કરતી એ બધી તને
કંઈ સખરા જેવી નથી, કેમકે એવામાં સખરા જેવું કંઈ
રોનું જ નથી, છતાં થાક્યા વિના અમે વાંતો ક્યાં જ
કરતાં. મોટીનદેને, એમના વર દાઘ ત્યારે એમને પખ
નવાઈ તો સામતી પખ હું આનંદ કરવા આવી છું તો
બસે મમે તેમ કરું એમ અબૂને (અને તારી પોં એ
પખ મને મનરિવની ગખતું જ હશે એટલે વચમાં ન
આવવાની રખજાથી પખ) મને કાંઈ તેમ કરવા દેતાં.

લીલા ફેરમના પાટિયા પર મહેદ ખડી સગાડતી
હતી એટલી વારમા હું એના વરની ચોપડીએ કમાડના
દિપમા ખાતામાંથી કાઢીને જોતી હતી.

પણ અધુરો છે અને બીજી વાતો.

‘બૂકમાર્ક’ તરીકે હેરપીન તે મૂકાતી હશે? નંદિનીને પછી ક્યાંથી જડે!’ કહીને ‘અહિંસાની વ્યવહારિકતા’ નામના મોટા થોથામાં નિશાન તરીકે મૂકેલી નાની હેર પીન મેં બહાર કાઢી. એ ખોવા માટે તો નંદિની ઉપર વ્યવહારુ લીલાએ ગુજરેલી હિંસા એણે આંગળીઓના મોળા અને ચીમટાનાં ચાકાં છાનામાના બતાવી જઈને સવારે મારી આગળ ખુલ્લી પાડી હતી.

લીલા હાથ ખંખેરતી બોલતી હતી : ‘તે માશી, તમને મારા ઘરના ખૂંટખૂણાની એટલામાં ખબર પડી ગઈ, કેમ?’

એણે જે રીતે ‘માશી’ અને છેવાડે ‘કેમ’ ઉચ્ચાર્યું તે ગમે તેના મગજના બે દુકડા કરી દેવા માટે ખત થઈ પડત.

બીજી બેપોરે ચાલો રમવા. ચાલો રમવા, એમ રોજની જેમ નંદિની બોલાવવા આવી ગઈ હતી. પણ દુ નીકળી ત્યારે કંઈ કે ‘ના, ના આજે નહિ રમો તો?’ જાણે નંદિની મંગામન સમજી ગઈ ન હોય કે ‘જેન’ ‘માશી’ ઉપર બકાનજરથી ગુએ છે. અને એવું બન્યું કે એ દિવસે પણ પતંગના મોટા ગાદલા તળેથી નંદિનીએ મનાવ્યું તમ એનું બુંદું ફરક મેં કાઢી આપ્યું ને મનમાં કે મનાવી હતી કે લીલાએ એ જોયું નથી. પણ આજમાથી હાથ વૂજતી વૂજતી બહાર આવતી નાન એ એ જોયું અને બાળ્યે જ પાપ્પીની એને જરૂર

નંદિની

દોષ છતાં માટલામાંથી પાખી સેનાં સેનાં મારી તરફ પીડ
રાખીને કદાચ એને પણ પોતાના બોલ્યાનો અર્થ
સમજાય એ પહેલાં તો બોલીએ મર્દુ; 'આટલો ચડે છે
તો ધરની માલિકણ ઘર્ષને રહેને !'

'આજ મને કીક નથી. નદિ રમીએ એ જ કહેવા
આવી હતી.' એમ કહેતીક દુ' મોટીજડેનને ત્યાં ચાલી
આવી. ન તો મને રોકવાની એને તક મળી. ન મને
નંદિનીના બેદાશ ન થાય એ સંભાળવાની મરત રહી.

ખીને દિવસે રમતી હતી ત્યાંથી દોડતી હાંરતી
આવીને નંદિની જોળામાં લપાઈ જઈને દુસકાંમાંથી
અરધુપરધુ સમજાય એમ બોધતી હતી કે મારા ચાલી
નીકળ્યા પછી સાંજ સુધી 'બેને' એને પક્ષંગ નીચે
પલાંડીવાળાને બેસાડી રાખી હતી. પાંચવ વડે એનું
મેલું લૂછવા જતી હતી ત્યાં એવડા મોટા સદ્બામ્યથી
છળી કાઢી દોષ એમ દૂર જઈને ફરાકના છેડાથી પોતે
જ લૂછવા લાગી. પાસે બેઠી આંસુ સાર કરી એના
નાનકડા ધાટીલા મોંદાને મેં ચૂંમીઓથી બીંબવી દીધું.
અદેસાનબરી આંખો પરથી પાંપણુ ઊંચકીને નંદિની
માત્ર એટલું જ બોલી, 'જહેનને આપણે બે મળી કાઢી
મુકીએ તો તો તમે મારે ત્યાં રહેને, માથી ?'

મોટીજડેનને લીલા મળ્યાં હશે. કદી મારી ઉપર
નદિ ચિડાયાં દોષ એટલું જધુ ચિડાઈને મોટીબેને મને

ત્રણ અધુ' બે અને બીજી વાતો.

ઉધડી થેવા માંડી, 'લીલાની નંદીને તારે શા માટે ફટવવી પડે? પાણીની ચકલી સાથે માશી માશી કરીને કલાક બે કલાક સુધી તોફાને ચડે તે એમાંથી ન્યુમોનિયા સિવાય બીજું શું થાય? પારકી દીકરીને લાડ લડાવ્યા સારા નહિ.' વગેરે વગેરે, 'લીલાની નંદિ! મા હોય તો તો આમ માંદી જ શેની પડવા દેત?' એટલું માત્ર બોલીને વધારે બોલવાની અશક્તિને કારણે છંડામાં મોટું દયાવી બેસી રહી.

'હાલેહ તો એ કરશે, મા હો કે ગમે તે હો. તારે તો લડાવવાનું જ હતું.' કહી મોટીબહેન ધૂંઆફૂંઆ થઈને મને છોડી ગયાં.

મારા તો ત્રણ જ જાણે ચાલ્યા ગયા હતા. પાણીની ચકલીને નંદિની માશી માશી કરે એ તો લીલાના બેબાની યનાવટ જ. અથવા તો,—અને આ વિચારે હું અંગોઅંગ થથરી ઊઠી — એને ઘરમાં પૂરી રાખી સજ કરતી હોય તો પછી બિચારી માશી માશી કરે નહિ તો શું કરે?

આંખો લૂછી, ગળું દીક કરી. મોટીબેન કને જઈને દીન સ્વરે બોલી, 'મોટીબહેન મેં લડાવી મેં ફટાવી. એમ બીમાર પડી હોય તો એની સારવાર કરવાની જવાબદારી પણ મારે ઉપાડવી જોઈએ. હું નવરી બેસી રહું છું તો એટલી તો ઋણમુક્ત. . . .'

નવિની

પચ્ચેથી જ રોજીને મોટીજડેન બોલ્યાં 'લીમને તું
 યોગખતી નહિ દોષ. એવું भारी માથે જ બોલવા
 ખવદાર દવે પછી રાખ્યો નથી. કહે કે નાની જડેનને
 મીખતી પોપટ બનાવીને મને અપજ્ઞ અપાવવો છે ને
 વચોવચી છે. એને પડોંચાપ એમ નથી.' કહી રથાં
 એટલે નિરાધારની મારક હું નીચે બેસી પડી અને ન તો
 રાઈ સડી, ન કંઈ ઉઠેલ સારી સડી, મોટી જડેન વિગળ
 કંઈ કહેનાં કતાં :

'મેં' તો માનેલું કે તું भारी જેમ સરખી સમોવડી
 નહિ પણ જરી નાની છે એટલે તારી સાથે એને ધાવતું
 આવી મધું દરો અને તેમાં આટલી છટથી તારી સાથે
 વળે છે. નહિતો જોતી નથી કે હું પોતે જ ન છટકે
 એનાથી દામ પાડું છું. વર નોકરીમાંથી રાતવાસા
 પૂરતો જ જાગે ધેર આવે. બાઈસાહેબ પોતે દિવસને
 રખને ધાવે ત્યાં સદાર भारી આવે. આપણે કંઈ એવું
 તેવું કહેતાં નથી. પણ પાંચમણનું સદગરીન જાય તે તો
 દેખવું પડે તેનું શું કરીએ ? અને ખીચારી નહિ ન તો
 ફેફની આમળ કરી સહે રાવ કે હારમાદ, ઉઠારો કરવાનું
 જે યાનક નાદ. દહાડો આપ્યા રખડ્યા કરે. શાં ખાવાં
 ને શાં પીવાં ? મેં કેઈ વાર બોલાવી ખવરાવી તો भारી
 ખજર સર્ધ નાખે. એક વાર અહીં આવેલી ત્યારે એના
 મોંઢામાંથી નિશ્ચિતક કાઢી લીધેલી ને અને ધમકાવી તે
 વધારામાં. એ તો કીક છે કે દસમુખી છે એટલે ખીજું

પણ અધુરું એ અને બીજી વાતો

લોક પણ એની જોડે હેતથી હાથેયાથે. નહિ તો એ તો આજ આગમય એકવીસ વાર મરવી જોઈતી હતી.'

કદાચ આગળ પણ એ જોત્યે ગયાં હશે. પણ આથી વિશેષ મારાથી સાંભળી શકાય એમ હતું નહિ. વીજળીના આંચકાની પેઠે એક વિચાર મને ચમકાવી ગયો. નંદિની કદાચ સાજી નયે થાય અને હું અહીં પડખે બેઠી બેઠી જોઈ જ રહીશ. મોટીબહેન તો કંઈ કરે એ અસંભવિત લાગતું હતું.

સાંજે, હતી તેટલી હિંમત વાપરીને અંજુ જતો હતો તેને રોટ્ટીને સમાચાર પૂછી લીધા, એ કહે કે ડાક્ટરની જરૂર નથી, બાઈ કહે છે ભારે નથી. . . બાઈ શું કહેવાનાં હતાં, ધૂળ ?

બીજો આખો દિવસ મેં મૂંગા મૂંગા અને આંસુ વિના જ કહ્ય્યા ક્યું. શા માટે એમ કહું છું એમ પણ થતું.

જીવ ન રહ્યો એટલે રાતે સૌ સૂઈ રહ્યાં ત્યારે એ લોકોની બારી આગળ જઈને બિભી. કોઈ આમ જુએ તો મારું શું ધારત એ તો અત્યારે તને આ લખતાં જ યાદ આવ્યું. એ વખતે તો એટલું પણ ભાન ન હતું કે સાંભળતી હતી તે શબ્દો માણસોનાં મોઢામાંથી જ સાચેસાચ આવતા હતા, કે હવામાંથી પ્રગટતા હતા.

નરિની

સીલા બોલતી હતી : ‘આટલા અમથામાં કોઈટરી મી જર છે !’

‘એમ ત દોષ !’ એના પતિ જ બોલના દોષા લેખકે. બીજો કાંઈ પુરુષ એ બોલના હાપરા તમે, અપયામાં દનો નહિ.

ખડુ કટુ ધું. બધું લગતી સારી નહિ. હોકરાં તો એમ જેને લીધાં જ ગિજરે. બાકી દવા કરતી દોષ નો,—સાંબળો હો ! આ પામે પેટી પડિતજી આતી છે એને બોલાવો.’

‘શું કહે છે ? કાંઈ સમજાતું નથી.’

‘એ આવશે ને સાચું જોશે એટલે તમારી હોકરી બધા ટાંચ હોડી દઈને ડાહીકમરી થઈ નાચવા માંડશે !’

‘ધમધમનો તાર છે આ તો, કે ટાંચ ? તું ચે શું સાવ તારાવાળી. . . .’

‘તે દુ ન મમતી દોડ નો તો એને અજાણડી બોલાવી લાવો. તમારી સામે લગીરે જોશે ત્યાં તો તમે પણ . . .’

હાં નો એના પતિદેવે અજાણજી રીતે મારા પર ઉપકાર કરીને એનું મોડું બધ કરી દીધું હશે, હાં તો લીલાએ વૈજરીથી પોતાનો બાવ પ્રગટ કરી નહિ શકાય એમ માની અભિનયનો આશરો લીધો હશે. જેમકે મને એથી આગળ કાંઈ સંબંધાયું નહિ. પછી

$$1. \quad \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right)^2 = \frac{1}{8} \quad \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right)^2 = \frac{1}{8} \quad \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right)^2 = \frac{1}{8} \quad \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right)^2 = \frac{1}{8} \quad \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right)^2 = \frac{1}{8}$$

1. *Chlorophyll a* and *Chlorophyll b* were determined by the method of Lichtenthal and Whistler (1973). The total chlorophyll content was determined by the method of Arar and Cook (1980).

1. 1990년대 초반부터 시작된 '신자유주의' 정책의 영향으로
 2. 1997년 IMF 외환위기 이후 '자유화'와 '개방'의 이름으로
 3. 1998년 12월 17일 제정된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에
 4. 1999년 1월 1일부터 시행된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에
 5. 1999년 1월 1일부터 시행된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에
 6. 1999년 1월 1일부터 시행된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에
 7. 1999년 1월 1일부터 시행된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에
 8. 1999년 1월 1일부터 시행된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에
 9. 1999년 1월 1일부터 시행된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에
 10. 1999년 1월 1일부터 시행된 「자유무역협정(FTA) 촉진법」에

[illegible]

અને આર્ય દ્વિતીય પદ્ય એવું જણે છે તે પદ્ય એવું
જે કદ ? શી કીર્તિ કદ ? જા. એમ જણે છે કદાચ

મેરેથી બધું કહી ચકીચ, છતાં તને તો મારા હૃદયના
 ઇતિહાસનાં આ પાનાં મળીએ તેની રાદ જોયા વગર
 તરત જ મોકલવાં પડે એવું ગર્હ કાઢે બન્યું. મારે મારું
 મન હજવું કરવું હોય તો બધું જ એક તારી આગળ
 તો ખુલ્લું કરું એમ થયું. કેમકે કેણ બાળે કોઈ અકસ્મ
 રીતે મારે આ બધામાંથી પસાર થવાનું થયું અને મારું
 આખું જીવન એના તળિયા મુખી ડહોળાઈ ગયું.

મારા કાલના કાગળમાં તને નિસ્તલ નિરાશા જેવું
 લેઈને વિચિત્રતા લાગી હતી કે સામાન્ય પ્રેમપત્રમાં વળી
 આ રજકાર ક્યાંથી. પણ એમાં હું શું કરું ? નંદિનીની
 ખીમરી મરી હતી એમ માનવાનું લેશ પણ કારણ ન
 હતું. પાંચેક દિવસથી એને બહાર નીકળતી જોવા હું
 બારીબારણાંમાંથી ટાંપી જ રહી હતી. ગંભીર વદને
 અંજુ પસાર થતો જણાતો એ પરથી અટકાવો, શંકાઓ,
 કુશંકાઓ, કરું તે જ. લીલાનો વર તો સવારસાંજ
 રોજની જેમ આવતોગતો જણાતો એટલું જ.

કાલ નમને પહેરે દોડતો દોડતો અંજુ આવીને
 મોટી બહેનને કહે લીલા બહેન બોલાવે છે. મોટી બહેનને
 જવું હોય તો જલ્દ ને ન જવું હોય તો ભેમી રહે. હું એક
 અટકું માંડવા નેટલો સમય પણ ગુમાવ્યા વગર દોડ
 મૂકીને જઈ પહોંચી. અને જઈને જોઉં છું તો જાણે
 કાળમેશ બીન આગળ આવીને બેઠી રહી ન દોડ.

એક લોકપ્રિય નવલકથા

‘જગતા રહેજો’

લે. ‘સોપાન’

૫૫૬ પૃષ્ઠ દિરંગી જોડે, રૂબરૂ ઉપર પાના
કિંમત રૂ. બે

શા માટે ‘સોપાન’ની નવલકથાઓ લોક-
પ્રિય થઈ છે? કારણ કે એમની ચેલી તથા કથા
વસ્તુ લોકપ્રિય છે અને એ સામાન્ય જીવનના
કેાચડાઓ ઉઠેલે છે. ‘જગતા રહેજો’ એ એક
રાષ્ટ્રીય નવલકથા છે. એમાં અનેક મનોમંથનો ને
મનોવેદનાઓ છે, સક્રિય ને નિષ્ક્રિય આદર્શ-
વાદની અપડામણના મૂલ્યાંકન છે જરૂર વાંચાળે.

પ્રકાશક

વોરા એન્ડ કું. પબ્લીશર્સ લીમીટેડ
રાઈડ બીસ્ટ્રીંગ, દાવજાદેની રોડ, મુંબઈ, ૨